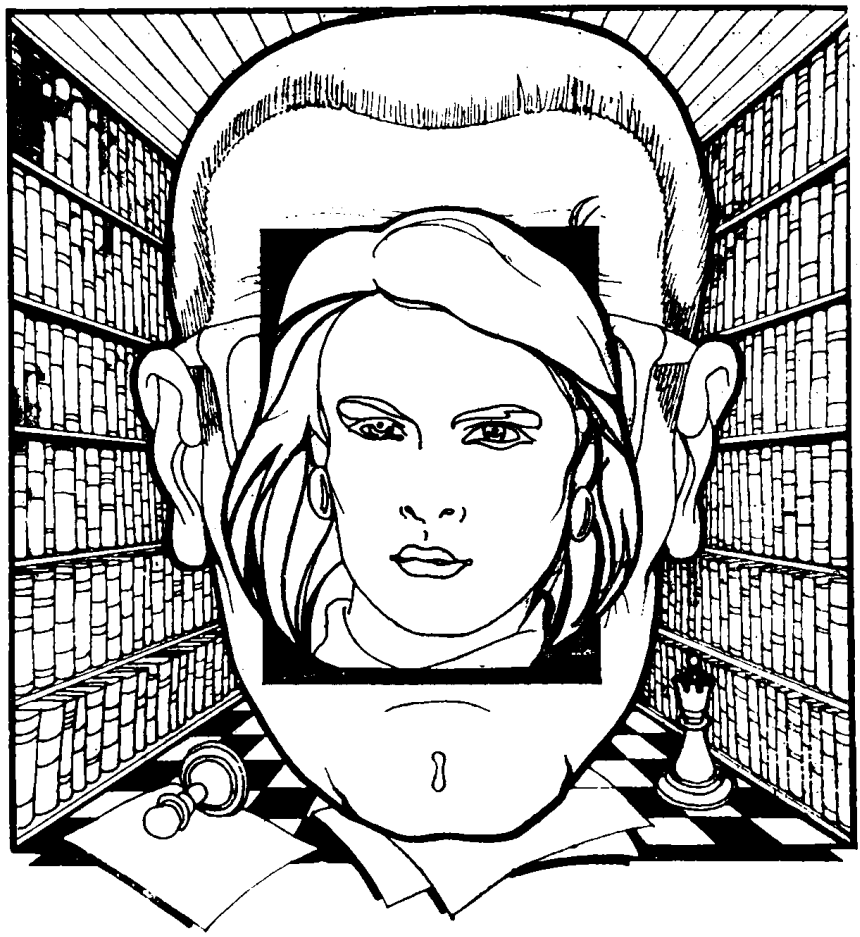

Гюнтер **ГЕРЛІХ**

ШАНС ВОЛЬФГАНГА ВАЙСА

Роман

1

«Конче потрібно з тобою поговорити. Якщо не заперечуєш, буду в твоєму інституті завтра, в четвер, 12. 2., о 15. 00.

З привітом Вольфганг Вайс»

Телеграма мене спантеличила. Надіслано її вчора пізно ввечері з районного містечка на півночі, де, здається, Вайс жив. Я давно не бачив Вольфганга Вайса. Остання наша зустріч відбулася п'ять або шість років тому, в середині сімдесятих.

Тоді я ще працював в університеті і якось в обід біг з головного корпусу до архіву, щоб переглянути деякі документи. Я квапився й не помічав ні зелених лип, осяяних травневим сонцем, ні жвавого руху на вулиці, бо подумки вже читав лекцію. Як раптом почулося:

— Ти ба, товариш Каррас! Вічно йому ніколи.

Я впізнав його не відразу — минуло кілька секунд, поки пересвідчився, що переді мною справді-таки Вольфганг Вайс.

Він дуже змінився.

Мені навіть здалось, ніби він повийшав, але це було явне безглуздя. В усякому разі, Вольфганг став кремезнішим і імпозантнішим у зшитому на замовлення світлому костюмі. Комір сорочки, незважаючи на спеку, був застебнутий, краватка старанно пов'язана. Тільки завжди непокірна шорстка білява чуприна нагадувала про колишнього Вольфганга Вайса.

— Оце несподіванка,— сказав я. — Та ще й біля університету. Колись ти теж призначав тут побачення. Але не мені.

— Так, багато років тому,— відповів Вайс.

Ми потисли один одному руки, й оскільки мені справді було ніколи, я запропонував зустрітися після обіду в кафе «Опера».

На жаль, Вайс не мав часу, мусив їхати додому: ввечері він мав виступати на якихось зборах. Я довідався, що кілька місяців тому його було обрано головою районної ради.

Відчувалося, він ще не звик до нової посади.

Я щиро привітав його з успіхом, якого він домігся протягом десятиріччя. В середині шістдесятих Вайс виїхав з Берліна й улаштувався в районній раді того північного містечка.

— Як поживає твоя дружина Монка? — поцікавився я. — І як справи у вашого синочка?

— Монка? — перепитав Вайс трохи здивовано. Здається, він уже забув оте пестливе ім'я, яке сам був колись придумав для Моніки. — Моніка по-всякому. Синок теж. Іноді згадуємо про тебе і про давні часи. Шкода, що ти тепер так далеко...

Щиро кажучи, я взагалі не згадував про Вайсів: час і відстань зробили своє.

Прощаючись того травневого дня біля університету, ми дали слово писати один одному, по змозі навіть їздити в гості, принаймні телефонувати, хоча знали, що далі цих дружніх обіцянок справа не піде.

И ось тепер, через стільки років, оця телеграма...

Я глянув у свій календар-пам'ятку. Дванадцятого після обіду зустріч з одним співробітником. Нічого термінового, бесіду можна відкласти на пізніше.

Я вирішив зустрітися з Вольфгангом Вайсом. Зробив позначку в календарі й попросив секретарку не впускати до мене завтра після обіду нікого.

Телеграма мене трохи заінтригувала.

Що Вайсові потрібно від мене? Інтереси в нас різні. Я займаюсь новітньою історією, а він — працівник державного апарату, універсальний практик, за освітою — економіст. Можливо, вирішив підвищити кваліфікацію й потребує моєї допомоги. А може, в роботі наштовхнувся на щось цікаве для мене, якісь історичні факти чи щось таке. Все могло бути.

Телеграма збудила спогади, більше пов'язані з його дружиною, ніж із ним самим. Коли вона вступила до університету, її звали Моніка Мегелін. Щоправда, це було давно, тієї багатої на події осені 1961 року.

Але ж телеграму надіслав Вольфганг Вайс.

Тоді мені й на думку не спадало, що починається бентежний період у моєму житті.

Вдома я майже не думав про Вайсів, дружина не знала цих людей і всього пов'язаного з ними. Того вечора я добре підігнав роботу, над якою вже давно залюбки працював,— монографію про спілки творчої інтелігенції на початку та в середині п'ятдесятих років.

Вранці 12 лютого я не мав часу думати про Вайса, бо гасав з наради на нараду, хоч вони мене зовсім не цікавили. Скажімо, несправне парове опалення в інститутському будинку. Довелося пустити в хід усю силу свого авторитету, щоб проіржавілі труби нарешті замінили. До чого тут я? Хіба за опалення не відповідають інші люди?

Йшла підготовка до ювілею відомого в нашій історії діяча. Це планувалося вже багато місяців, але зараз, у зв'язку з останніми подіями, ювілей набув особливої ваги; від нас вимагалося терміново зібрати необхідний матеріал. Цей захід перетворився на аврал, а аврали мають дуже мало спільного з наукою.

Отож ранок видався просто жахливим, я страшенно дратувався, а це в свою чергу не могло не образити фрау Шірмер, мою секретарку.

Коротше, коли я повернувся з обіду, який мені того дня теж не смакував, навіть кава, була вже майже третя година, і секретарка сказала:

— Хочу вам нагадати, що о третій прийде ваш гість.

— Дякую, фрау Шірмер,— відповів я,— а то я трохи не забув.

— Можу собі уявити: після такого ранку...

— Еге ж. Добре було б спекатись усього цього. Але я наведу лад.

— Ну, це я вже не вперше від вас чую, колего Каррас,— відповіла фрау Шірмер.

— Звісно, не вперше.

— Приготувати каву? Або чай?

— Чай, будь ласка. Він у вас виходить чудовий.

Двері в приймальню я не зачинив, тому бачив, як увійшов Вайс. Хвилина в хвилину.

На ньому були кожушинка і смушева шапка, явно московського виробництва.

Цього разу я впізнав Вайса миттю, може, й через те, що чекав на нього. Але я, мабуть, упізнав би його й на вулиці: роки не дуже на ньому позначилися. Звичайно, він постарів. Це впало в око ще більше, коли він скинув шапку. Його чуприна порідшала.

Він привітався й сказав у приймальні:

— Моє прізвище Вайс. Товариш Каррас знає про мене.

— На вас чекають,— відповіла фрау Шірмер.

Я вже стояв у дверях.

Вайс ізняв кожушинку, акуратно поклав зверху шарф і озирнувся, ніби хтось мав узяти в нього одяг.

Однак секретарка й далі працювала, сидячи за столом. Адже біля

дверей стояла вішалка. Вайс обдивився не дуже простору приймальню й, може, подумав, що для такого інституту вона вмебльована досить скромно.

Я взяв у нього кожушинку, почепив на вішалку й сказав:

— Привіт! Ти точний, мов годинник.

— Щодо точності, то це само собою зрозуміло. Але чи такі точні в наш час годинники? — Він дбайливо засунув шарф у рукав кожушинки, поклав шапку на верхню поличку, обсмикався, провів долонею по чуприні і аж тоді простяг руку.

— Фрау Шірмер,— попросив я,— чи не приготуєте нам чай?

— Усе готово,— відповіла вона й підвелась.

Проходячи повз Вайса, фрау Шірмер подивилась на нього — чи не подасть він руку і їй. Але Вайс, мабуть, уже цілком поринув у думки про наступну розмову, бо рушив за мною до кабінету, не звернувши уваги на фрау Шірмер.

— Отут ти й працюєш,— сказав він.

— Уже кілька років.

— В університеті було теж тісно.

— Клопотів більшає, а приміщення — ні,— сказав я й запросив його сісти.

Біля вікна в мене куточок відпочинку: канапа і крісло, обтягнені жовтим дерматином, ламким і непривабливим. Наші постачальники ще не навчилися думати.

Вайс рішуче сів у крісло, яке стояло спинкою до вікна, отож міг бачити кімнату й світло падало йому з-за спини. Звичайно, приймаючи відвідувачів, там сідаю я.

Фрау Шірмер принесла чай.

Вайс розстебнув піджак, поправив краватку.

— Я тільки минулого тижня дізнався, що ти в цьому інституті,— сказав він.

— Дізнався в університеті?

— Так.

— Уже кілька років, як я пішов звідти,— сказав я, відчуваючи легку досаду. Адже він прийшов до мене не для того, щоб цікавитися місцем моєї роботи! — Твоя телеграма мене вразила.

— Чим саме?

— Тим, як вона сформульована.

— Я поспішав,— пояснив він.

— Ти п'єш чай із цукром?

— Авжеж.

Він укинув у чашку три грудки й заходився повільно колотити.

Волосся в нього справді дуже порідшало, зморшки на лобі й біля рота стали різкіші.

Вайс пильно дивився на мене, і я зрозумів, що він зараз теж порівнює.

Мені п'ятдесят п'ять, а він молодший за мене більш як на десять років. Очевидно, зміни в мені ще помітніші.

— Отже, ти здивувався, що я хочу тебе бачити,— сказав він.

— Трохи здивувався. Я давно нічого про тебе не чув.

— Мені потрібна твоя допомога.

Вайс тепер здавався не таким самовпевненим. Дивився так, ніби від моєї відповіді залежало дуже багато.

— Моя дружина покинула мене. Три тижні тому. Я не можу збагнути чому. Вона тут, у Берліні.

Я підвівся, щоб зачинити двері й тим часом зрозуміти до кінця Вайсове повідомлення.

— Ви скільки років одружені?

— Майже двадцять.

— У неї хтось є?
— Нікого немає. В усякому разі, вона б мені про це написала.
— Ну, навіть не можу...
— Ти ж її знаєш,— сказав він.
— Я знав її дуже давно.
— Вона тебе завжди шанувала,— мовив Вайс майже благально.— Ти для неї так багато важив. Я знаю.

Вона для мене теж багато важила, подумав я. Моніка Мегелін була моїм відкриттям. Я пророкував їй блискуче майбутнє й зробив усе від мене залежне, щоб озброїти її знаннями. Але моє пророкування не справдилося. І причиною цього став чоловік, який сидів зараз навпроти. Що вийшло б з Моніки Мегелін, якби вона бачила в мені не тільки завжди готового прийти на поміч викладача? Думаю, вона не мала ані найменшого уявлення про те, з якими думками й емоціями доводилось мені тоді змагатися. Ці думки раптом ожили в мені й настроїли на химерний лад. Мене охопило гірке й сумне почуття, ніби я тоді прогавив нагоду, яка випадає людині раз у житті. Водночас переді мною, немов кінокадри, замиготіли картини всього того, що було і що могло бути, якби не з'явився той, хто зараз сидів навпроти в кріслі й витріщав на мене очі. Або якби я не зволікав і не вагався раніше, поки Вайса ще не було.

Однак настав час узяти себе в руки й повернутися до реальності. Востаннє я бачився з його дружиною багато років тому, на зустрічі колишніх однокурсників.

А втім, досить було з мене спогадів. Вольфганг Вайс чекав на відповідь.

— Думаєш, я зможу на неї вплинути? — запитав я.

— Думаю, зможеш. Принаймні зможеш мені пояснити, що насправді сталося. Я не знаходжу собі місця. Тільки про це й думаю. Чому втекла? Навіть не попрощавшись. Чому не сказала синові, який був для неї всім? Чому не зважила на мене, на моє службове становище? Адже я на видноті...— Вайс збуджено нахилився вперед, притиснув коліно до низенького столика — так ніби хотів ізсунути його з місця.

Досі я знав завжди спокійного, врівноваженого, іноді хіба трохи іронічного Вайса.

Його останні слова змусили мене задуматися. На видноті. Неважко собі уявити, що така подія здатна викликати розголос у містечку: дружина голови районної ради з доброго дива покинула сім'ю.

Звичайно, її знають у містечку і в усьому районі — завдяки чоловікові.

— Як це «не попрощавшись»? — запитав я.

— Не попрощавшись, не попередивши. Саме так. Увечері після напруженого дня приходжу з роботи й застаю дім порожнім. Тільки лист на письмовому столі. Це сталося саме того дня, коли син знову поїхав. Штефен вчиться в Ростоку, хоче працювати в торговельному флоті. Того дня його відпустка кінчалась.

Вайс глянув на мене, здається, трохи повагався, потім дістав з гаманця конверт і нерішуче розгорнув аркуш:

— Ось її лист, прочитай. Тобі, мабуть, слід його прочитати. Я тому до тебе й прийшов.

Руку я впізнав одразу. Моніка Мегелін вже тоді мала чіткий почерк, напрочуд рівний, без кучерів, дуже розбірливий. Таким він і лишився.

Але я спершу мусив узяти свої окуляри, що лежали на письмовому столі, і тим самим виграв трохи часу. Раптом усе здалося мені справді дивним і дуже особистим. Я зовсім не бажав устрявати у взаємини між подружжям. Ще з більшою нехіттю дивився на лист, якого Вайс мені простягав.

Я надів окуляри, сів у крісло й почав читати.

«Дорогий Вольфгангу!

Сьогодні я покидаю тебе. Цього листа пишу рано-вранці, нагорі, в спальні, де й цю ніч провела сама. Ти повернувся додому пізно. Якби прийшов на годину-дві раніше, то, може, я б набралася духу сказати тобі про своє рішення. Але, напевне, так краще. Інакше я почала б вагатись.

Я йду від тебе, бо хочу жити по-іншому. Якби не пішла, моє життя було б закінчене. Може, це надто гучні слова, але я не знаю інших, більш підхожих.

Когось іншого в мене немає й ніколи не було.

Згодом побачимось і поговоримо. Якщо захочеш. Але згодом. Зараз я неспроможна викласти всі причини свого рішення, справді неспроможна. Одного листа не вистачить, а я боюся, що почну повторюватись і тільки все заплутаю. Вольфгангу, ти змінився, ти став мені чужим. Іноді я сама лякаюся своїх думок і почуттів. Я думала про тебе так, ніби ми не прожили разом багато років. Я перевіряла себе, чи не змінилася сама. Свою антипатію до тебе я намагалась побороти, плакала й винуватила себе. Але ніщо не допомогло.

Коли ти повертався з роботи, замкнений, упевнений у собі, і я хотіла про щось тебе спитати, то відчувала: тебе вражає сам факт, що я взагалі можу запитувати. Ти відмагався кількома словами, й це відбивало будь-яке бажання питати далі. Вольфганг не має часу, думала я. Це в нього своєрідна захисна реакція. Йому доводиться розв'язувати дедалі складніші проблеми. Але не це було головне. Змінилося твоє ставлення до людей, воно абстраговане й холодне. Згадай останній новорічний вечір. Я так раділа, що за стільки років ми хоч раз зможемо зустріти Новий рік удвох. Сподівалася відпочити й помріяти, сподівалась і на щире слово, адже то була новорічна ніч. Я сумлінно підготувалася, згадала наші давні звички. Наприклад, ворожіння на розтопленому олові. Ти ще пам'ятаєш, як нам колись бувало весело? Як ми сміялися, намагаючись витлумачити химерні фігури, утворені в холодній воді? І як ми — адже люди все одно ще трохи забобонні! — хотіли побачити щось приємне для себе? Навіть виголошували довгі пристрасні промови на захист усього того.

А скінчились мої плани тим, що ми пішли до клубу. Ти повідомив мене про це лише за два дні. Тобі сказали, ніби цього разу перший секретар несподівано вирішив зустріти Новий рік у клубі. Я спробувала була протестувати, хоча й досить нерішуче, визнаю. Говорила, яке нам діло, що перший секретар, котрого я дуже шаную, зустрічатиме Новий рік у клубі. Ти, як завжди, вислухав мене чи принаймні вдав, що слухаєш, а потім сказав: «Так треба. Тобі найкраще вдягти довгу темну сукню».

І я пішла, як завжди, скорилася «необхідності». Новорічний вечір був для мене зіпсований.

Я дивилась на людей, котрі, як і ти, прийшли до клубу, бо вважали, що так треба, хоча в залі були й такі, яким було справді весело. Перший секретар зі своєю родиною щиро веселився. Я не гнівалася, мені було тільки сумно.

Ти мені натякнув, що так не личить. На офіційних бенкетах дружина голови має бути веселою, чарівною, звабливою й товариською.

Може, я тут перебільшую, але так я думала тоді й так само думаю тепер. Про новорічний вечір я згадала тільки тому, що він став останнім поштовхом. Знаю, ти не змиришся з моїм учинком, намагатимешся пояснити його по-своєму.

Я мушу почати все заново. Хоча мені вже тридцять дев'ять. Ні, саме через те, що вже стільки. Може, в такому віці ще не запізно.

Уявляю, як ти читатимеш мого листа. Сидітимеш за письмовим столом, випростаний і незворушний. Ти будеш сам у домі, однак нічим не викажеш своїх почуттів: навіть у власних очах ти й на хвилину не втратиш витримку.

Риса, гідна захоплення? Можливо! Особливо в людини, яка займає відповідальну посаду. Однак незворушність не повинна стати корсетом.

Нашому Штефенові я теж напишу. Мені це буде важко. Чи зможе він мене зрозуміти? Для нього наш дім був святинею. Прошу тебе, Вольфгангу, постарайся бути справедливим, коли говоритимеш із сином. Мабуть, я вимагаю неможливого, але постарайся бути справедливим бодай з ним.

На найближчий час усе підготовлено. Фрау Крюгер приходитиме щодня. Ти її знаєш, вона дуже сумлінна людина. Я їй не сказала, що йду назавжди.

Моніка»

Я поклав листа на стіл. Здаля рядки здавалися рівненькими й спокійними. Як можна часом помилитися!

Вайс відкинувся в кріслі. Поки я читав, він, очевидно, примусив себе заспокоїтись.

Лист Моніки дозволив мені зазирнути в інтимний світ двох людей, яких я знав раніше. І ще якось дивно зворушив. Я був тепер утаємничений і не міг більше триматись осторонь. Сталося те, чого я побоювався.

Вольфганг Вайс дивився на мене спокійно. Чи я помилявся?

Лист мав подіяти на нього інакше, не так, як думала Моніка. Я не міг собі уявити, як Вайс, читаючи цього листа, спокійно сидітиме за письмовим столом, сам у кімнаті, сам у всьому домі.

Може, він зіжмакав листа й кинув у кошик? Ні, аркуш був бездоганно гладенький. Або пошпурив зі стола лампу, розбив дзеркало? Після такої звістки можна й заціпеніти.

Я порушив мовчання:

— Ти знаєш, де вона зараз?

— Гадаю, в батьків.

— Гадаєш? Хіба ти її не розшукував?

— Ні.

— Але ж минув місяць?

— Так, майже місяць.

— Ти не поїдеш до її батьків?

— Я? Хіба я пішов з дому?

— Твоя правда, пішов не ти.

— Ти ж читав. Найближчим часом вона не хоче зустрічатися зі мною.

— Чим же я можу зарадити в цій ситуації?

— Ти знаєш Моніку. Мені потрібна ясність.

— А лист? Яка твоя думка про нього?

Вайс нарешті ворухнувся, зчепив руки, потер долоні, наче вони змерзли.

— Я її не розумію. В мене був час усе обдумати, багато безсонних ночей. Думки обступали мене навіть удень, навіть на нарадах. Далі так тривати не може. Я її не збагну. Винен я? Я змінився? Звичайно, всі змінюються, старішають. Я голова районної ради, а тобі, мабуть, відомо, скільки роботи і яка відповідальність у голови. Все правильно, часу в мене обмаль. І вона це добре знає. Ми прожили разом так довго. Вона знала, що моя робота має свої особливості. Завжди на очах у людей. На це треба зважати. Але ж Моніка все знала; ми не мали таємниць одне від одного, вона була в курсі моїх справ. Звісно, не мала роботи за фахом, але в нашому районі, віддаленому від великих міст, не так просто було знайти для неї пристойну роботу. Зрештою, потрібно зважати на моє суспільне становище. Ми намагалися дещо зробити. Моніка працювала в районній бібліотеці, в кабінеті культурно-масової роботи. До того ж наш будинок. Сам я б його зроду не побудував. Просто не мав часу. Ну, а Моніка, мушу сказати, блискуче впоралася з будівництвом. І ще наш син. Він потребував особливої уваги, змалечку часто хворів. Ось

суто жіноча царина. Чому я повинен був змінитися? Дурниці все це. Не знаю, що з нею сталося. Я місяць чекав. Люди думають, моя дружина поїхала в санаторій. Але ж лікування має колись закінчитись. Як далі пояснювати її відсутність? Дружина пішла від мене, бо занудьгувала зі мною, я став їй чужим. Чи не нісенітниця? Хто це збагне? Такі речі не для здорового глузду. Від Моніки жодної звістки. Син скоро повернеться з далекого рейсу, він ще нічого не знає. Я хочу тебе попросити, щоб ти сходив до неї. Дуже тебе прошу.

Тепер змінився й вираз його обличчя. В очах застигли розпач і гнів.

Вайс швидко опанував себе, знову відкинувся назад і схрестив руки на грудях, однак ота його миттєва безпорадність спонукала мене сказати, що я спробую йому допомогти.

— Чекатиму від тебе звістки,— сказав він.

— Я тебе повідомлю.

Вайс мовив несподівано буденним тоном:

— Ще маю зайти в міністерство сільського та лісового господарства. Потрібно дещо вирішити, а на районному рівні нічого не виходить. Отож спробую натиснути згори вниз.

Я хотів був виказати зацікавлення — просто з чемності, але роздумав і лише побажав гостеві успіху в його наступній місії.

Вайс підвівся, ще раз оглянув кімнату, підійшов до вікна, звідки було видно пустельне подвір'я, і сказав:

— До такого простору я мусив би спочатку звикнути.

— Це має свої переваги. Ніщо не відвертає уваги — ні пейзажі, ні вуличний рух, ні гамір.

У приймальні я допоміг йому знову влізти в кожушинку. Біля дверей він кивнув секретарці, подав мені руку:

— Дуже вдячний. Чекатиму.

Я промимрив якісь банальні слова й зачинив за ним двері.

— Чай був, як завжди, чудовий, фрау Шірмер.

— Дякую,— відповіла вона, пишучи й далі.

— Хтось дзвонив?

— Я все занотувала. Он аркушик на столі. Нічого особливого.

— Дякую,— сказав я, переглянув ті записи й раптом зрозумів, що сьогодні вже не зможу зосередитись на своїй роботі.

Я повернувся до кабінету, зачинив двері й сів до низенького журнального столика. В чашці, з якої пив Вайс, масно блищав чай, уже давно холодний і вивітрений. Я хотів усе обдумати. Чому я дав себе так далеко втягти в цю історію? Але ж ці люди мені не чужі. Я просто не міг байдуже думати про те, що спіткало подружжя Вайсів.

Вайс дав мені прочитати того листа й знову поклав на місце. Конверт і сам аркуш були чисті й гладенькі.

Вайс іще тоді відзначався точністю й педантизмом. Я познайомився з ним тисяча дев'ятсот шістдесят другого року. Чи шістдесят третього? Ні, в кінці шістдесят третього вже народився Штефен. Наш факультет висловив бажання послухати лекції з економіки, й ми звернулися до інституту в Карлсгорсті. Нам пообіцяли прислати якогось доктора Вайса, і я, тоді доцент, одержав завдання залагодити з ним усі проблеми.

Доктор не спізнився ані на хвилину. Він був ще дуже молодий. Синя сорочка різко контрастувала з урочисто-темним костюмом. Я не знав, що то його єдиний вихідний костюм. Вайс одягав його в особливих випадках. Комір сорочки був застебнутий, і це ще більше посилювало враження стриманості, яку випромінював увесь його вигляд.

У першу мить я подумав: колеги з Карлсгорста підкинули нам новачка, щоб той на нас попрактикувався, надіслали людину, без якої самі можуть легко обійтись.

Проте дуже скоро я зрозумів, що помилився.

Після кількох загальних слів ми перейшли до справи. І молодий доктор пояснив свій задум.

Я й досі мовби чую його голос.

— Товаришу Каррас, я вважаю, що від мене чекають не загального курсу економіки соціалізму, а розкриття проблем, що допомогло б студентам. Я можу запропонувати вашій увазі кілька тем. А ви мені скажете, які з них, на вашу думку, вам найбільше підходять.

Він спокійно зачитав список тем, після кожного пункту підводив голову й запитливо дивився на мене, і коли я кивав, він читав далі.

Все було цікаво. Мене вразило, що він вибрав саме те, що нам справді було потрібно. Я сказав йому про це.

— Я заздалегідь проконсультувався,— відповів він,— і, крім того, маю певний досвід.

Я поцікавився, скільки йому років.

— Двадцять п'ять,— відповів він трохи здивовано. — А чому ви запитуєте?

— Ви вже багато чого зуміли досягти,— сказав я і подумав про свій власний життєвий шлях. Я був старший на добрих десять років, а досяг не більше, ніж він, може, навіть і менше. Цю десятирічну затримку я ставив на карб війні й повоєнним часам.

— Власне кажучи, все йде досить планомірно,— сказав Вайс.— Звісно, доводиться працювати.

Цей хлопець одразу припав мені до душі. Щоправда, трохи насторожувала його надто суха манера викладу, хоча та сухість випливала з самого предмета. В галузі економіки я був тоді не дуже обізнаний, навіть сьогодні не вважаю себе великим знавцем. У ті часи не все, проголошене теорією, можна було застосувати на практиці. Можливо, тодішні теоретики надто мало рахувалися з тенденціями і вимогами реального життя. Забагато говорилося про бажане, а про справді здійсненне й практичне — менше.

Однак наш новий викладач доктор Вайс спритно уникав, так мені принаймні здавалося, всіляких підступних рифів і мілин, а намагався говорити діловито й тверезо про зрозумілі земні речі.

Мушу визнати, я трохи потерпав перед його першою лекцією, не знав, як його приймуть студенти. В аудиторії я майже шкірою відчував, як у мене за спиною ряд за рядом здіймаються лави, за якими сидять наші майбутні історики. Вайс прийшов у тому самому темному костюмі й синій сорочці з наглухо застебнутим коміром. Густе русяве волосся його було розчесане на проділ,— очевидно, тільки так він міг приборкати свій непокірний чуб.

В аудиторії збуджено перешіптувалися: новий викладач економіки здавався занадто молодим, не набагато старшим за студентів.

Він не поспішав підводитися з-за столу, ретельно розкладаючи свої конспекти.

Я з нетерпінням чекав на домовлений знак: хотів одрекомендувати Вайса й тим самим полегшити йому початок викладацької роботи в нашому університеті.

Нарешті він кивнув мені, я підвівся й виголосив коротеньку промову.

Аудиторія була переповнена, однак з професорсько-викладацького складу нашого факультету я побачив усього декілька облич. Економіка, авжеж. Сухі цифри. Мене це прикро вразило. Хоча б не демонстрували свого ставлення перед студентами.

Після першого речення Вайса всі розмови припинилися.

Не підкреслюючи окремих слів, він сказав:

— Історичні процеси неможливо зрозуміти, не знаючи економіки. Особливо це стосується новітньої історії.

Вступна лекція Вайса мала надзвичайний успіх.

Причому Вайс не вдавався до жодних трюків, не був блискучим оратором, не мав заздалегідь заготовлених дотепів, а підкупав ясністю, логікою викладу і глибокими знаннями. Знаннями своїми він, звичайно

ж, користався блискуче. Наші студенти відразу це відчули й уважно слідкували за кожною його точно сформульованою думкою.

Конспектами Вайс послугувався дуже рідко, тільки вряди-годи зазирав у них, щоб чогось не пропустити або щоб зачитати цитату.

Студентам Вайс дуже сподобався.

Після лекції, коли студенти загомоніли й потяглися до виходу, Вайс заходився поволі складати папери — цілий стос усіляких зошитів, які він дбайливо запихав у чималий портфель із свинячої шкіри.

Я підійшов до нього й привітав з успіхом.

— Дякую,— відповів він. — Ваші студенти дуже уважні.

Отаке було моє перше знайомство з Вольфгангом Вайсом.

Вступна лекція стала також і першою зустріччю Вайса з його майбутньою дружиною. Моніка Мегелін сиділа десь у верхніх рядах і покинула аудиторію однією з останніх. Коли я розмовляв з Вайсом унизу біля кафедри, вона пройшла повз нас.

Певна річ, того листопадового дня Вольфганг Вайс не звернув на неї уваги.

Я й сьогодні не можу сказати, коли це в них почалося. Я дуже довго нічого не помічав. Якось після однієї лекції Вайса я спускався сходами слідом за ним. Ми вже були попрощалися. І тут я побачив Моніку, яка стояла у вестибюлі. На мій подив, вона підійшла до Вайса і взяла його під руку. Він засміявся; було видно, що вони вже встигли близько познайомитися.

Я сповільнив ходу, зачекав, доки вони перетнуть подвір'я університету, потім пішов швидше, але надворі було вже темно, і я вже їх не побачив.

Щиро кажучи, вгледівши тоді Моніку Мегелін і Вайса разом, я був неприємно вражений. Коли казати точніше, мені стало боляче, так ніби я втратив близьку мені людину.

А втім, усе це не мало під собою жодних підстав. Моніка Мегелін була моєю студенткою, яку я цінував, і вона, очевидно, теж відповідала мені прихильністю. Імпонувала її старанність. Я знав, відмінні оцінки не падають їй з неба, а на першому курсі Моніці доводилося напружено працювати.

Того вечора, побачивши її з Вайсом, я прозивав себе тюхтієм і вайлом за те, що за цілий рік так і не зважився заприятелювати з Монікою Мегелін. Та чи хотів я цього по-справжньому? Чи хотіла вона? Мабуть, їй таке й на думку не спадало.

Тоді, після розлучення з першою дружиною, я жив одинаком, то були важкі для мене роки. Але Моніки Мегелін це не стосується, вона була до того непричетна.

Все-таки дивно, що після несподіваного візиту Вольфганга Вайса, майже через двадцять років, у мені прокинулися колишні почуття, навіть знову воскресла благенька надія.

Тоді на семінарах і зборах мені доводилося закликати собі на допомогу все своє самовладання, щоб моє ставлення до студентки Моніки Мегелін не зазнало зміни. Здається, мої зусилля увінчались успіхом.

Пам'ятаю, як вона розповіла мені про свої взаємини з Вольфгангом Вайсом.

Після одного семінару, здавши мені свій реферат, отримавши від мене список рекомендованої літератури, Моніка сказала:

— Тепер мені ніколи й угору глянути, товаришу Каррас. Я живу з Вольфгангом Вайсом. Перебралася до нього. Його адресу ти маєш.

— Ага,— сказав я.— То вас можна привітати з заручинами?

— Заручинами? Оце вже ні. Ми нічого такого не влаштовували. Навіщо?

— Дрібнобуржуазні пережитки?

— Не знаю. Ми вважаємо це зайвим. Бенкет, подарунки тощо. А якщо в нас не вийде?

— У вас напевне вийде.

Вона подивилася на мене. Її гарні очі світилися щастям (мушу вдатися до цього банального вислову, бо інакше не скажеш), потім промовила:

— Аякже. Ми ж любимо одне одного.

Так вона відповіла, й тоді то була єдино можлива й правильна відповідь. І все в них складалося якнайкраще.

Моніка Мегелін запам'яталась мені вже в перші тижні свого навчання в університеті. Кінець літа шістдесят першого року докорінно змінив наше місто [1].

Мене відкликали з відпустки.

Необхідність ужитого заходу була мені зрозуміла, я знав становище, яке склалося на той час. Водночас не міг не думати й про те, що відтепер урвуться мої короткі прогулянки вздовж липової алеї, на той бік Бранденбурзької брами до зоопарку і далі, до обеліска на честь загиблих радянських воїнів.

Я досить часто ходив цим маршрутом, хоч і знав, що цього не слід робити.

Наближався новий навчальний рік. Нам було ясно: події в Берліні та дискусії довкола них відіграють певну роль і в наших стінах.

Першокурсники були для нас чистими аркушами паперу. З досвіду ми знали — потрібен час, поки вони оговтаються, але в того часу були свої власні закони.

Проте останні тижні серпня внесли в новий навчальний рік певні зміни, процес акліматизації минув швидше, кожен був так чи так змушений визначити свою позицію.

Я відповідав за політроботу в групі, до якої входила й студентка Мегелін.

Пригадую дискусію з приводу злободенної серпневої теми.

Один першокурсник схвильовано попросив слова.

— Я не розумію, як можна одним ударом розчленувати місто, котре впродовж століть жило як єдине тіло, а мешканці його пов'язані між собою спільним минулим: варто згадати бодай родинні зв'язки. Те, що відбувається зараз, просто ні на що не схоже, це катастрофа.

Юнак замовк, але не сідав, він подивився на мене, потім розглянувся навколо. Я добре знав, що в такому становищі провокації можуть завдати подвійної шкоди. Я міг би відповісти одразу, бо вже мав досвід зустрічей з противниками, але подумав зараз про тридцятьох молодих людей своєї групи, для яких ці перші тижні в університеті були вирішальними, й запропонував їм самим висловити свою думку.

Як я й сподівався, кілька хвилин панувала мовчанка. Потім одна студентка піднесла руку, встала й звернулася просто до того свого однокурсника:

— Твоє запитання логічне. Те саме запитує нині багато людей. Однак ти помиляєшся, нібито місто розчленовано одним ударом. Адже ти берлінець, як і ми. Скільки я пам'ятаю, наше місто було розчленоване: тут — Схід, там — Захід. Це я відчуваю все своє свідоме життя. Чи то за сімейним столом, чи на зустрічі з друзями та знайомими. Де людина працювала й де жила, було вирішальним. Усі ми знаємо, яка плутанина виникала через це. Обстановка, що склалася аж ніяк не сьогодні, нині стала відома всім, цілому світові. До того ж друга сторона тепер утратила перевагу. Ось яка моя думка.

Я міг бути задоволеним, мої сподівання збулися, ця дівчина зламала кригу. Почалася жвава дискусія. Слідом за студенткою заговорили й інші, згадали обмінний курс марки один до п'яти, переходи кордону, темні гешефти, можливі завдяки такому кордонові, згадали думку батьків, братів, сестер і родичів з цього приводу.

---

[1] У серпні 1961 року в Берліні було здійснено заходи для гарантування державної безпеки НДР.

Студентку, яка тоді зламала кригу, звали Моніка Мегелін.

Наступного дня я ознайомився з її документами. Батько будівельник, мати медична сестра, сама Моніка вивчилася на поліграфіста. Працюючи в друкарні, одночасно здобула середню освіту, друкарня дала їй рекомендацію в університет. Рік тому поліграфісти прийняли її до партії.

Все чудово, принаймні в особовій справі. А втім, не можна визначати наперед кар'єру того чи того студента, виходячи тільки з особової справи. В цьому відношенні я мав прикрий досвід. Адже той, хто керує людьми, часто зазнає розчарування.

У студентки Мегелін не було нерозв'язних проблем.

До всього вона ставилася серйозно, але не замикалася в собі.

Отож уже в перші тижні я звернув на неї увагу, намагався допомагати й бачив, що клопоти мої не марні: вона прагнула свідомих знань і мала здібності до самостійної праці.

Далеко не всім така праця давалася легко, багато хто вважав навчання у вузі своєрідним продовженням шкільних уроків, і це хибне уявлення підкріплювалося всілякими дурницями в організації учбового процесу та практики.

Моніка Мегелін прийшла на студентську лаву не відразу після школи. Спершу здобула фах і два роки працювала друкарем, а це на неї позитивно вплинуло. Я, певно, трохи завчасно, потай уявляв цю студентку в майбутньому. Уявляв, як вона працюватиме у вузі, можливо, навіть у нашому університеті, заживе слави теоретика й дослідника. А що ж? Я й тепер певен, що ті мої думки були здійсненними.

Моніка Мегелін робила все, щоб виправдати мої надії.

Та наступного року з'явився доктор Вольфганг Вайс...

У житті Моніки Мегелін багато що змінилось, але її ставлення до навчання лишилося те саме. Вайс діяв на неї стимулююче. З цього боку моїм планам ніщо не загрожувало. Я з неохотою мусив визнати, що це саме так. На превеликий мій жаль, справдилися передбачення Моніки про час, якого їй тепер бракуватиме. Наші зустрічі порідшали. Ми вже обговорювали тільки найсуттєвіше. Вона жила, так би мовити, з годинником перед очима. Проте обмеження в часі вимагало концентрації всіх сил, і це пішло на користь навчанню.

За один-два місяці Моніка стала дозрілою жінкою. Її круглясте обличчя видовжилось. Вона здавалася чуттєвішою, досвідченішою. Всі ці зміни я відзначав для себе, виключно для себе, приховуючи свої думки й почуття, вдаючи, ніби нічого не трапилося.

Що мені ще лишалось?

Одного разу ми обмірковували доповідь, яку вона мала підготувати, не пам'ятаю вже тему, й тут не стримавсь і сказав:

— Як ти тільки все встигаєш? У тебе й чоловік, і дім, а ти домагаєшся щораз кращих успіхів у навчанні та ще день у день гарнішаєш.

Вона саме вдягала куртку, тож на мить застигла й глянула на мене.

Певне, хотіла щось відповісти, з виразу обличчя було видно, що міркує над моїми словами. Вона не звикла чути такого від мене. Однак змовчала, застебнула куртку, клацнула замком портфеля і, вже зовсім зібравшись іти, сказала:

— Я чекаю дитину.

— Та ну! — вихопилося в мене. — Невже це так спішно?

Моніка засміялася.

— Любиш смородину — люби й оскомину. Все йде одне за одним.

Вона могла бути й отакою, та Моніка Мегелін.

А потім було весілля. Вони відзначать шлюб у вузькому колі, сказав мені Вайс. Отже, я належав до вузького кола, належав, так би мовити, до їхньої сім'ї. Червень шістдесят третього року видався гарячий і посушливий.

Весілля гуляли у Вайсензее [1]. Коли я знайомився з рідними Моніки, то збагнув, що вони про мене вже чули. Моніка, мабуть, розповідала. Я опинився, так би мовити, в центрі уваги й почував себе не зовсім затишно. Я здавався собі значно молодшим за батьків молодят,— певне, через те, що постійно спілкувався зі студентами.

Квартиру у Вайсензее, в тихому кварталі, збудованому в тридцяті роки,— позад будинків садки,— одержав Вольфганг Вайс: дві кімнати й ванна, затишне кубельце.

Показуючи мені квартиру,— я був їхнім першим гостем,— Моніка сказала:

— Непогано, еге ж? Особливо ванна. З дитиною без ванни було б важко. Одна кімната для мене й дитини, друга для Вольфганга.

Їй дісталося більше приміщення, де мало стояти й дитяче ліжко. Письмового столу в Моніки не було, зошити й книжки лежали на нічному столику й на комоді. Меблі були випадкові, але квіти та безліч усіляких дрібничок створювали затишок, і мені тут подобалось.

Впадала в очі широка низька тахта.

— То не тахта,— призналась мені, сміючись, Моніка.— Широкий пружинний матрац, який витримає ще не одне покоління. Спадок від моєї бабусі. Стоїть на чотирьох оцупках. Маємо найрозкішніше ложе в світі.

Я ще раз глянув на те найрозкішніше ложе в світі. Моніка сказала «маємо».

Вона торкнула мене за рукав:

— Твій подарунок чудовий. Вовняна ковдра — саме те, чого нам ще бракувало. Коли в мене виросте живіт, я лежатиму на тахті під твоєю м'якою ковдрою й готуватимуся до іспитів.

— Балакай,— сказав я.— Ти лежатимеш і думатимеш про дитину.

— Можливо. Це ж моє перше випробування. Не треба форсувати подій.

Кімнату Вольфганга було вмебльовано по-спартанському. Книжкові полиці по всіх стінах, широкий стіл, очевидячки старомодний, з масивною стільницею, на якій було охайно розкладено теки, зошити та брошури.

Я помітив кілька картин, серед них фотопортрет Леніна, досить рідкісний, у домашній обстановці. Він сидить десь на свіжому повітрі, піджак розстебнутий, з-під піджака видно жилетку; Ленін тримає на руках кішку й усміхається незвично мрійно. Дивно, чому Вайс повісив у себе в кімнаті саме цей знімок. Тут іще стояв вузький, схожий на похідне ліжко, тапчан, який не потребував багато місця.

Моніка сказала:

— Отакий Вольфганг. Ти ж його трохи знаєш.

Огляд було закінчено, і я сказав, що для початку все досить добре.

Моніка Вайс — так вона вже звалася, вранці вони самі їздили до загсу — була задоволена.

— Обідатимемо на свіжому повітрі, за будинком, на моріжку для білизни,— сказала вона.— За гарної погоди там чудово.

Це було справжнє берлінське свято просто неба — весілля Моніки Мегелін і Вольфганга Вайса.

Його я не відразу впізнав. Розстебнутий комір білої сорочки, легкі штани, взуті босоніж сандалі. Він їздив на вокзал зустрічати своїх батьків, які прибули з Котбуса.

Ми сиділи на хитких садових стільцях. Між стовпами для вішання білизни сусіди натягли мотузки й почепили на них кольорові лампочки. Пили пунш, прохолодне пиво й крижану горілку.

Батьки Вольфганга Вайса виявилися спокійними, гречними людьми. Мати відверто милувалася невісткою, говорила мало, частіше самозабутньо всміхалася.

---

[1] Район Берліна.

Батько тоді працював директором школи в Котбусі. Вольфганг удався в нього лицем і манерами.

Подружжя Мегелінів я вже знав раніше, вони жили на бульварі, поблизу Франкфуртської брами: я кілька разів приходив до Моніки.

Я сидів між двома парами батьків,— так випало, бо молоді люди — кілька студентів і друзів — посідали тісним гуртом.

Того теплого червневого вечора всі щиро веселилися, сусіди теж приєдналися до святкового столу. Під двома яскравими ліхтарями сиділи винуватці свята.

Отака нинішня молодь, майнуло мені в голові, безтурботна, переконана, що все для неї ще попереду й усе влаштується якнайкраще.

Вальтер Мегелін, батько молодої, сказав:

— А тепер, хлопці, трохи музики.

Заграли туш — і голова в мене пішла обертом.

Пунш, пиво та горілка — ще добре, що ми були на моріжку просто неба й кольорові ліхтарики кидали не надто багато світла.

Потім я виголосив промову. Спершись на садовий стіл, я дивився на Моніку, яка сиділа навпроти й очікувально поглядала на мене.

Незважаючи на пізню годину і загальний веселий настрій, усі поступово затихли, коли я кілька разів підряд постукав ножем по склянці.

Я пильно дивився на молоду, і для мене, захмелілого, вона й досі була Монікою Мегелін.

Моя промова стала хвалебною піснею на честь студентки Мегелін. Я згадав також Вольфганга Вайса, його першу лекцію в нашому університеті, висловив утіху з приводу того, що в його особі ми здобули доброго колегу.

— Та ще більших успіхів,— сказав я,— шановний доктор економіки домігся в цілком приватній сфері. І сьогодні ми стали свідками його торжества за оцим святковим столом, під небом Вайсензее. Дуже хочу сподіватися, шановний доктор цілком свідомий того, який коштовний самоцвіт він у нас відкрив. Так, так, любі друзі, я не перебільшую, це можна довести. Моніка — справжній діамант, щоправда, місцями ще не зовсім дошліфований, але вже сьогодні не можна не помітити його блиску...

В такому тоні я говорив про молоду жінку, яка, не зводячи з мене очей, ловила кожне моє слово.

Я розгорнув перспективу її майбутньої наукової кар'єри, вказавши на притаманні їй якості: ясний розум, наполегливість, із якою вона долала труднощі, не забув згадати її відкриту партійну позицію, чим вона здобула не тільки дружбу, а й повагу всіх, хто її знав.

Я схаменувся, що говорю надто офіційно, й злякано обвів поглядом гостей. Мало що можна було побачити, ліхтарики ледь мерехтіли. З сутінків проступали тільки обличчя Моніки та її чоловіка. Він теж мене слухав, усі слухали.

— Я пророкую нашій чарівній молодій чудову кар'єру! — вигукнув я.— Для цього, звичайно, є підстави...— Я раптом згадав ще незайняте місце в їхній квартирі, де мало стояти дитяче ліжко.

За це найзвичайніше і найкраще, чого може досягти жінка, за дитину, я підняв свій келих.

Цим, мені здалося, я врятував становище. Пролунали оплески. Хлопці з оркестру вдарили гучний туш, який напевно було чути на всю ближню і дальню околицю. Туш призначався молодому подружжю, а можливо, й моїй промові.

Моніка підійшла до мене, обняла за шию й поцілувала. То був єдиний поцілунок, який вона мені подарувала.

— Сидячи над книжками, я не забуватиму про колиску, а над колискою пам'ятатиму про книжки. Ти задоволений?

— Ідеться не про мене,— сказав я.— Але мені б хотілося, щоб моє передбачення все-таки справдилося.

Вона розімкнула руки, крутнулась на підборах і засміялася.

Згодом до мене підійшов Вольфганг Вайс.

— Спасибі,— сказав він.— Ти майже поет і до того ж дуже хитрий. Хто має такий діамант, той може ним тільки пишатися й робитиме все, щоб ти його якомога майстерніше відшліфував до блиску.

— Тепер мене можуть прозвати шліфувальником діамантів. Ще б пак, пиво, міцна горілка...— засміявся я.

Вайс ляснув мене по плечі й теж усміхнувся. Я мав відчуття, що він зробив це з доброзичливою зверхністю, і на якусь мить мені здалося, ніби з нас двох старший за віком Вайс.

Вальтер Мегелін потяг мене вбік, подав келих і сказав:

— А ти таки добре знаєш нашу Моніку. Твоє здоров'я, колего Каррас.

Старий Вайс, директор школи з Котбуса, теж випив зі мною й заговорив про мистецтво розпізнавати й плекати обдарування.

— Я пересвідчився в цьому на прикладі свого сина. Мені вчасно впало в око, що він з особливим запалом розв'язує складні задачі. Математика була його коником. Він неодмінно мусив бути найпершим, але не тому, що був вискочкою і будь-що прагнув визнання. Він просто ревнував, коли інші першими розв'язували складну задачу. Я намагався його стримувати. Адже таке перебільшене честолюбство може призвести до однобічності. Через те ми радуємось, що він одружується. Ми навіть не сподівалися.

Лише свахи не висловилися з приводу моєї промови. Від дружини директора школи годі було сподіватися бодай слова, але й Ютта Мегелін нічого не сказала, хоч я запрошував її на танець.

Однак за столом вона сиділа задумлива й притихла, й це було важко збагнути. Можливо, Ютта почула в моїх словах більше, ніж я хотів би. Жінки мають особливе чуття до нюансів.

Тоді я жив у центрі міста. Вдосвіта я повернувся на свою мансарду, й мені було сумно. Безлюдні вулиці, ледь зблідле небо над будинками викликали почуття самотності. Атож, таке життя, думав я, і ця думка тепер здавалася всеосяжною. Мені було трохи шкода себе, і я не мав сили навіть сприйняти це почуття з належним гумором.

Я не відцурався Моніки.

Незважаючи на вагітність та пологи, незважаючи на домашні клопоти, вона працювала над собою. Я й далі намагався розвивати її здібності — не тому, що хотів виявитися провидцем, ні, я був переконаний, що в ній зріє науковий талант.

Та й сам Вольфганг Вайс допомагав дружині, я мусив це визнати.

Іноді я запитував себе, чи її успіхи виявилися б такими самими, якби ми з нею одружилися. Порівняння складалось не на мою користь. Я часто чув од неї: Вольфганг забере сьогодні синочка з ясел. Вольфганг купив такі чудові речі, я просто дивуюся. Цієї суботи й неділі Вольфганг перебрав на себе куховарство. Вольфганг учора виправ білизну...

Так, згадуючи сьогодні ті часи, я можу без перебільшення сказати, що подружжя Вайсів жило щасливо. Мені іноді важко було лишатись об'єктивним, я ловив себе на тому, що шукаю порошинку в чужому оці. Однак і порошинки не знаходив.

Шістдесят п'ятого року Моніка закінчила університет. Її дипломна робота привернула до себе увагу. Моніці запропонували лишитись при кафедрі. Майбуття цієї жінки було, як кажуть, запрограмовано на багато років уперед, навіть визначено тему кандидатської дисертації.

Мої особисті справи теж якось уладналися. Я одержав розлучення й уже переселився з мансарди.

Мені було присуджено черговий вчений ступінь, я здобув звання викладача вузу, однак надії на професуру були не дуже великі.

Моніка Вайс привітала мене з підвищенням і сказала:

— Віднині, Клаусе, шляхи наші розходяться. Адже ти не захотів узяти мене до себе асистентом.

— Не мав такої змоги, дівчинко. Сама знаєш. Однак давай не втрачати одне одного з поля зору. Я, в кожному разі, пам'ятатиму про тебе.

Правду кажучи, я не добивався Моніки Вайс собі в асистенти, а полишив справу на самоплив.

Хоч я й тримав себе в руках, та коли бачив Моніку Вайс із чоловіком, у мені прокидалися глухі ревнощі. Безглуздо, та що вдієш, так воно було.

Коли Моніка сказала: «Віднині, Клаусе, наші шляхи розходяться», те почуття знову прокинулось, а вона дивилася на мене безневинними очима. Я зрозумів, Моніка охоче пішла б до мене в асистенти, опинившись на порозі нелегкого життя, коли мусила вчитися й одночасно працювати над дисертацією.

— Мабуть, ти просто не захотів,— сказала вона.

— Так буде краще, повір мені,— відповів я.— Новий стиль, нові методи — це тобі тільки на користь. А найголовніше — завдяки твоєму новому керівникові, відомому фахівцеві в своїй галузі, перед тобою відкриються ширші можливості.

— Те саме каже й Вольфганг,— мовила Моніка.

Я розгубився. Ти ба, Вайс каже те саме. Він схвально поставився до того, що її забрали від мене. Очевидно, сумнівався в моїй об'єктивності, побоювався, що я занадто прихильно ставлюся до його Моніки й через те буду до неї не досить вимогливим.

Помиляєшся, хлопче. Я ніколи їй не потурав. Навпаки, зумисне намагавсь ускладнювати їй роботу. Ти мене погано знаєш. Я не хочу афішувати свою роль. Та й ніяких надзвичайних заслуг у мене немає. Просто я відразу правильно оцінив студентку Моніку Мегелін, відкрив і намагався підтримувати. Та й по всьому.

Моніка помітила раптову зміну в моєму настрої.

— Тебе щось непокоїть?

— Чому мене має щось непокоїти? Справа не в тому. Що не кажи, ми звикли одне до одного. Не треба тільки про це зайве нагадувати.

Мої слова ще дужче збентежили її.

— Пробач,— сказала вона,— я ненавмисне.

Вольфганг Вайс і далі приїздив до нас читати лекції, поглибивши й розширивши свій курс.

Вряди-годи я відвідував його лекції, й мене щоразу вражала їхня злободенність. Він не зносив ані найменшого шаблону.

Якось, коли я похвалив його за це, він сказав, що завжди намагається пов'язувати свої розробки з найновішими фактами.

— Я готуюся до наступного вченого ступеня,— пояснив він.— Моя дисертація порушує актуальні питання, а вони в свою чергу вимагають досліджувати нові тенденції. Отож завжди мушу бути в курсі. Ви добре оплачуєте мою роботу й справедливо багато від мене чекаєте. А гроші в сім'ї не завадять. Важко уявити, скільки ще всього треба придбати.

Моніку я тепер зустрічав дедалі рідше, переважно на зборах, і відчував, що поволі заспокоююся. Звісно, коли-не-коли я про неї чув, скажімо, попервах у неї не все ладилося на семінарських заняттях, які вона тепер сама вела. За студентськими партами сиділо нове покоління, неупереджені юнаки й дівчата, які ставилися критично до кожного, хто хотів їх чогось навчити.

Про доброзичливість, довіру та взаємоповагу в стосунках між педагогом та учнем можна хіба що мріяти! А втім, ці прекраснодушні мрії смішні, відірвані від справжнього життя, позбавлені діалектики й взагалі не відповідають нашому світоглядові. В стосунках педагога з учнем мусить бути напруга. Бо інакше що вийде? Пустопорожня балаканина. Педагог повинен провокувати учня — в найкращому розумінні цього слова. До того ж провокувати цілком свідомо.

Скільки разів я в цьому пересвідчувався і як викладач, і як учень. Я сидів за партою, а переді мною стояла людина, котра хотіла щось мені довести, а я прагнув тоді лише одного — заперечувати, піддати сумнівам її докази, прискіпливо, під лупою, розглянути формулювання, а самого вчителя покласти, як кажуть, на обидві лопатки.

Отака діалектика навчального процесу. Зрозуміло, Моніці Вайс, не набагато старшій за тих, хто сидів перед нею на лавах, довелося повоювати. Але незабаром я почув, що студенти її визнали.

В перших числах грудня я зустрів молоде подружжя Вайсів на передріздвяному ярмарку.

На бульварі стояли ятки й каруселі, «чортові колеса» й казковий ліс — поблизу тодішнього палацу спорту. На той час палац був досягненням, сьогодні його вже немає, довелося знести, бо фундамент, на якому він стояв, виявився ненадійним.

Перед самим палацом спорту в сіре берлінське зимове небо здіймалася велетенська ялина, привезена з лісів Тюрінгії.

Скоряючись раптовій примсі, я йшов кружним шляхом повз ярмарок — тоді я мешкав у другому кінці Фрідріхсгайну[1]. Я думав про свою доньку, яку вже давно не бачив, з тугою згадував часи, коли ми з нею не пропускали жодного передріздвяного ярмарку.

Біля тієї тюрінгської ялини я побачив усіх трьох Вайсів. Штефен, йому тоді було два роки, сидів на плечах у батька, вчепившись однією рукою в його чуприну, а другою показуючи вгору на гірлянди різнокольорових лампочок, що погойдувалися на ялині від легкого вітру. Хлопчик щось здивовано вигукував і сміявся. Моніка стояла поруч із чоловіком. Проти нього вона здавалася маленькою й щуплою. Можливо, це враження посилювала широка куртка, що була на Вайсові. Я саме збирався оглянути різдвяне дерево з усіх боків, але, побачивши Вайсів, зупинився; вони стояли за кілька метрів од мене, через те я виразно бачив їхні обличчя.

Моніка Вайс усміхалася, дивлячись на важку крону ялини, куди показував рукою маленький Штефен.

День видався холодний, із сірого неба падали легкі сніжинки. Справжній святвечір: сніг, ялинка, щаслива родина з дитям, різдвяна музика з гучномовців: «Завтра, дітки, жде нас свято, завтра будемо співати...»

Я міг ступити кілька кроків, що віддаляли нас, сказати щось дотепне й приєднатися до них.

Але я не підійшов. Стежив за ними, сховавшись за лапатою гіллякою, навіть певний час ішов назирці, аби пересвідчитися, який турботливий батько й чоловік вийшов з Вольфганга Вайса, а з Моніки — ніжна дружина й мати. Нараз моє шпигування здалося мені сміховинним і негідним, та я все-таки не озвався до Вайсів. Навіщо нав'язуватися зі своїм товариством? Я був би зайвий.

Я пішов з майдану, востаннє озирнувшись. Ті троє зупинилися біля одного з численних дідів-морозів, мабуть, хотіли сфотографуватися на спомин про цей щасливий грудневий день.

Вперше про намір Моніки Вайс покинути роботу в університеті я почув шістдесят сьомого року, але не повірив. Адже мені розповідали, що вона вміє зацікавити студентів, до того ж наполегливо працює над

---

[1] Район Берліна.

дисертацією, уривки з якої готувалися до друку в провідному фаховому журналі.

Ідея опублікувати ті уривки належала професорові Гельвандту, під чиїм керівництвом Моніка Вайс тоді працювала, а думка професора багато важила: відомий історик, здібний, блискучий оратор, педагог і організатор наукової роботи. Отож вийшло на краще, що після закінчення університету Моніка потрапила до нього. Здавалося, мої передбачення в цьому плані цілком справджуються.

То як же вірити чуткам?

Я вирішив просто розпитати саму Моніку, але ніяк не траплялося слушної нагоди. Йшла екзаменаційна сесія. До того ж я одержав додаткове завдання, яке поглинало багато часу, але давало небагато втіхи, а в разі провалу могло принести купу неприємностей. Коротше кажучи, я мав підготувати до друку мемуари однієї видатної особи.

Заковика полягала в тому, що, власне, всю вартість цих спогадів складали особисті погляди автора, а ці погляди подеколи суперечили історичній правді. То була каторжна праця. Згадати хоча б важкий тридцять третій рік. Як тоді стояла справа з єдиним фронтом проти близької загрози фашизму? Мемуарист відчув цю загрозу на собі, але розглядав її під певним кутом зору, бо зійшовся з вартими прокляття, за його ж висловом, правими соціал-демократами. Він розповідав про це яскраво й переконливо, бо сам усе пережив, то був його особистий досвід. Але існували й інші погляди на ті події, і їх не можна було оминути. Доводилось виявляти максимум терпіння.

Ось над чим я тоді прів з ранку до вечора, тож коли довідався, нібито Моніка Вайс лаштується кинути влітку університет і свою дисертацію, то не повірив. До того ж казали, начебто вона з чоловіком покидає й Берлін.

Я зрештою розшукав Моніку. Ми зустрілися на подвір'ї університету.

Вона йшла до воріт, я її наздогнав. На ній була світла блузка, темна спідниця й черевички на високих підборах, через що Моніка здавалася вищою. Широка спідниця маяла на ходу, оголюючи литки.

— Стій! — вигукнув я.— Ні кроку далі!

Вона обернулась і, побачивши мене, всміхнулася.

— Це що, напад? Таким я тебе ще не бачила.

— Посидьмо хвилинку,— кивнув я на лаву під деревом.

Її усмішка щезла, обличчя стало холодним і незворушним.

— Ну що ж, посидьмо.

Ми сіли на лаву, перед нами простягалося велелюдне в цю годину університетське подвір'я, по той бік кованих граток чувся гомін старовинної вулиці, обидва Гумбольдти показували нам свої спини.

Я сягнув рукою навколо:

— І це все ти хочеш покинути?

— Так,— підтвердила Моніка Вайс.

— Ти повинна пояснити мені докладніше, Моніко,— сказав я.— Мені казали, але я не міг повірити. Навіщо було тоді так працювати стільки років?

Вона згорнула руки і, нахилившись вперед, розглядала кам'яні плити.

Потім підвела очі.

— Пояснення просте. Родинне життя диктує певні вимоги. Я хочу жити зі своєю сім'єю. Ми переїжджаємо в невелике місто на півночі. Вольфгангові запропонували посаду, яка відповідає його здібностям. І там він має перспективу. Оце все.

— Це справжнє безглуздя, дівчино. Ти не можеш так просто втекти. Подумай, чого це варте — з будь-якого погляду. Твій чоловік їде, а ти — слідом за ним, як слухняна жіночка.

— Власне, так воно й є.

— Вольфганг не може тебе присилувати до такого.

— Він і не силує. Я сама так вирішила.

— Нічого не збагну. Чому ти принаймні не закінчиш своєї дисертації? Що з тобою сталося?

Вона спокійно глянула на мене.

— Деякі рішення слід приймати самостійно.

— Твоє рішення непотрібне й неправильне.

— А ти знаєш, що мені потрібно?

— Я кажу те, що думаю. Цього права ти в мене не забереш.

— Ну, досить уже про це, Клаусе.

— Я хочу тільки знати, що тебе справді штовхає на такий крок.

Моніка підвелась, обсмикнула спідницю.

— Думай як хочеш. Я так вирішила, бо маю на те вагомі причини.

— А що каже начальство? Твій керівник, професор Гельвандт?

Я теж підвівся.

— Бувай, Клаусе,— сказала вона.— Ми ще побачимося, до серпня ще є час.

Вона подала мені руку й пішла. Я стояв і дивився їй услід. Моніка йшла, високо тримаючи голову, й здавалася дуже спокійна, визивно спокійна.

Я не міг збагнути її поведінки. Так швидко змінитися? Так швидко капітулювати? А може, то була перемога Вольфганга Вайса як чоловіка?

Він чекав своєї години. Він, мабуть, ніколи не хотів, щоб Моніка розвивалася й сама.

Я так ні до чого й не додумався. Мав гнітюче почуття, ніби Моніка Вайс мене зрадила.

Я розпитував у начальства, побалакав із Гельвандтом, але й після цього не дістав задовільної відповіді.

Гельвандт сказав:

— На таке завжди треба робити знижку. Це проблема подібних шлюбів.

— Однак, товаришу Гельвандт,— заперечив я,— визнай, що для університету це все-таки втрата.

— Ти перебільшуєш, товаришу Каррас,— стримано відповів Гельвандт.

Його я теж не розумів. Гельвандт помістив уривки з її майбутньої дисертації в провідному журналі. Аспірантка Моніка Вайс трохи не стала його парадним коником, а тепер?..

Я вирішив поговорити з Вольфгангом Вайсом.

Для цього довелося поїхати до Карлсгорста, бо в нас він уже лекцій не читав. Він, очевидно, здогадався про мету мого приїзду, запросив до себе в кабінет. Кабінет був невеликий, до того ж на двох. Умеблювання вражало раціональністю.

— Як ти міг таке допустити? — почав я без манівців.— Чому вона кидає роботу?

Він бавився ножиком для розрізування паперу, втупившись у стільницю, потім підвів очі.

— Немає іншої можливості. Мене туди посилають на роботу, яка відповідає моїм здібностям. Так, немає іншої можливості. Моніка в аспірантурі, мине ще не один рік, поки вона закінчить.

— Ти чудово все розрахував,— сказав я сердито.— Але чомусь рахував тільки на свою користь.

— Не втручайся в те, що тебе не стосується,— відрізав він.— Ми все ретельно обміркували.

— Я не втручаюсь. Я просто не можу зрозуміти цього рішення. Чому не даси їй можливості закінчити аспірантуру? Я маю право так питати. Я стежив за її зростанням і гадаю, що знаю твою дружину досить добре. Через те тепер нічого не можу зрозуміти.

Вольфганг Вайс полагіднішав.

— Повір мені, Клаусе,— сказав він примирливо,— без її згоди,

щирої згоди, я б не прийняв запропонованої посади. Але Моніка була до цього готова, вона погодилася. Там є умови й для неї. Ми ж сім'я. Та й хлопчикові нашому буде там добре. Принаймні дитячі лікарі аж ніяк не проти зміни місця. Адже ти знаєш, який він у нас хворобливий. Не зносить міського повітря.

Попрощалися ми холодно. Вайсові я не вірив, а може, не хотів повірити, ніби Моніка так легко погодилася. Вайс, мабуть, відчував мою недовіру й сердився.

З Монікою я зустрівся ще раз — у самий розпал літа.

Вона сиділа на лаві під деревами вулиці Унтер-ден-Лінден, випроставши ноги й підібравши спідницю вище колін. День був спекотний.

Я зупинився й хвилю не зводив з неї очей. Вона вродлива, вкотре відзначив я. Моніка дивилася на будинок університету по той бік вулиці. Про що думала? Може, отак прощалася й з університетом, і з цілим періодом у своєму житті? Я тихо підійшов і сів край лави. Моніка мене не бачила.

— Можна поцікавитись, про що фрау Вайс так замислилась? — несподівано спитав я.

Вона глянула на мене з подивом.

— Клаус Каррас! Звідки ти впав? Фрау Вайс, власне, ні про що не думає. Можливо, тільки про те, що день сьогодні чудовий, сяє сонце, як і мусить бути в липні.

— Отже, незабаром на північ? — запитав я.— Вам бодай дали пристойну квартиру?

— Трикімнатну. Штефен матиме нарешті окрему кімнату.

— У гарному місці?

— Кращого не придумаєш! Перед порогом починаються луки, а вдалині видніє ліс. Слухай, яка в тебе програма на завтра?

— А чому ти запитуєш?

— Приходь до нас у Вайсензее.

— У Вайсензее? Але цього разу бенкет відбудеться не в садку?

— Якщо погода дозволить, ми влаштуємося на свіжому повітрі. Моріжок для білизни у Вайсензее. Посидимо, трохи вип'ємо, поговоримо про те про се... То як?

І я збрехав:

— Завтра мене запрошено в інше місце. Дуже прикро.

Не знаю, чи здогадалася Моніка про мою брехню. Мабуть, їй і на думку не спало, що я здатний сказати неправду.

— Жаль,— мовила вона.

Я мовчки дивився на неї. Певно, мій погляд виказав більше, ніж мені того хотілося. Моніка натягла спідницю на коліна.

— Розсілась тут, а в мене повно роботи.— Вона підвелася.— Бувай, Клаусе.

— Бувай,— сказав я.

Моніка пішла головною алеєю до Фрідріхштрасе. Я сподівався, що вона ще раз обернеться, та Моніка, очевидно, була вже думками у Вайсензее, в квартирі, де все вже спаковано й доводиться сидіти на ящиках з книжками та валізах.

Отакою лишилася Моніка Вайс у моїй пам'яті: простує головною алеєю Унтер-ден-Лінден у бік Фрідріхштрасе. Спекотний літній день, сонячне світло цідиться крізь липи. Я дивився їй услід, поки ще міг бачити. На розі Фрідріхштрасе вулицю переходило багато людей. Багато було серед них і молодих жінок у світлому одязі, легких блузках і розмаяних спідницях.

Такою залишилася в моїй пам'яті Моніка Вайс.

Стоп... Була ще одна зустріч, але спомин про неї не такий яскравий.

Зустріч колишніх однокурсників. Вона відбулася через п'ять років після тієї. У ресторані на околиці міста.

Моніка Вайс дуже змінилася. Коли я несподівано зіткнувся з нею

віч-на-віч, то не знав, з чого почати розмову. Переді мною стояла поважна дама. А втім, може, я й перебільшую. Вона була добре і зі смаком одягнена, трохи розповніла, волосся ретельно завите.

Моніка привіталася зі мною приязно й водночас стримано. Ми обмінялися кількома люб'язностями й невдовзі розійшлися.

Пізніше, коли тонус завдяки алкоголеві підвищився, я шукав її, але не знайшов. Вона, мабуть, уже пішла.

Очевидно, тому в пам'яті моїй той липневий день на Унтер-ден-Лінден залишився як остаточне прощання з Монікою Вайс.

В їхньому місті на півночі я зроду не бував.

Тепер, через багато років, минуле знову ожило й виразно постало перед очима. Після відвідин Вольфганга Вайса я пішов з інституту незвично рано. Хотілося розповісти дружині про ці відвідини.

Але дружина того вечора повернулася додому пізно — вона працює на радіо — і я їй нічого не сказав.

Навіщо бемкати в дзвони? Треба спершу самому в усьому розібратись, насамперед зустрітися з Монікою Вайс.

Хтозна, як воно буде, коли ми по стількох роках знову опинимося віч-на-віч. Можливо, після цієї зустрічі я швидко спекаюся доручення Вольфганга Вайса.

II

Мегеліни жили на бульварі поблизу Франкфуртської брами, оселившись там ще в п'ятдесяті роки — одними з найперших. Вальтер Мегелін зводив будинки на цій вулиці, яка тоді називалася проспектом Сталіна.

Минуло кілька днів після візиту Вольфганга Вайса, перш ніж я зважився відвідати Мегелінів у надії застати там Моніку чи принаймні довідатися, де її можна знайти.

Спочатку мене затримали справи в інституті, а потім я раптом завагався. Чи боявся я зустрічі з цією жінкою? Боявся, що порушиться картина, яку сам створив, яку оберігав і до якої не хотів більше торкатися?

Та, зрештою, я пообіцяв Вольфгангові. До того ж мене підстьобувала цікавість.

Був теплий вечір наприкінці лютого, коли я випірнув з підземки на бульвар. Голе віття лип химерно вимальовувалося проти світла високих вуличних ліхтарів.

Я йшов, обминаючи калюжі, на брівці широкого тротуару лежали рештки брудного снігу.

Будинок, у якому Мегеліни мешкали понад чверть століття, майже не змінився. Фасад з вузькими вікнами, карнизи й орнаменти здавалися мені значно затишнішими та кращими, ніж у зручніших сучасних житлових кварталах. А втім, може, то якась ностальгія?..

Я переглянув прізвища на панелі з дзвінками і знайшов знайоме: «В. Мегелін».

Трохи відійшовши, я глянув угору. Більшість вікон світилася.

На початку шістдесятих років я кілька разів бував тут, обговорював з Монікою програми для семінарських занять, а також плани роботи в молодіжній організації. Моніка довгий час була членом комітету Спілки вільної німецької молоді. У Мегелінів мені подобалося. В трьох кімнатах мешкала чимала сім'я, але на тісноту ніхто не нарікав. Кімната батьків правила також і за вітальню. Обидві дівчини, Моніка та її сестра Сабіна, якій тоді ще не було й десяти років, мали кімнату на двох, а трохи старший від Сабіни брат Клаус мешкав у третій. У Мегелінів завжди було весело. Вальтер Мегелін працював тоді майстром на житловому будівництві, його дружина — медичною сестрою в ліхтенберзькій [1] лікарні. Вони ще не були старими: Вальтер Мегелін

[1] Ліхтенберг — район Берліна.

мав трохи за сорок, а його дружина Ютта — років тридцять сім-тридцять вісім. Ютта була жвава темноволоса чорноока жінка. Свій темперамент вона вміла добре приборкувати, навчилася, працюючи в госпіталях і лікарнях.

В одному з таких військових госпіталів у Франкфурті-на-Одері познайомилася вона сорок першого року зі своїм майбутнім чоловіком: йому в перший день війни проти Радянського Союзу куля пробила легеню. Трапилося це на річці Західний Буг. Більше на Східний фронт Вальтер не потрапив.

Моніка розповідала мені якось про своїх батьків, я ніби зараз чую її голос, трохи іронічний і однак сповнений любові:

— Це — класичний зразок закоханої пари. Кохання з першого погляду. Батько лежав у госпіталі, й до його ліжка підійшла Ютта. За рік на світ з'явилася я...

Тепер я знову стояв під дверима їхнього будинку на бульварі. Востаннє я бачив Мегелінів на весіллі у Вайсензее, коли теплої літньої ночі ми сиділи на моріжку коло садка. Мені знову пригадався погляд Ютти Мегелін, який я перехопив після закінчення своєї трохи плутаної промови.

Як давно це було, майже два десятиліття тому. І роки не минули безслідно ні для мене, ні для «класичної закоханої пари».

Повільно пливучи вгору в тісній кабінці ліфта, я згадав той вечір, коли Моніка привела мене до свого будинку. Було вже пізно. В ліфт увійшли ще люди, якесь веселе товариство, нас відтиснули до самої стінки. Я відчував тепле пружне тіло Моніки, дивився згори на її каштанове волосся, вдихав легкі парфуми. Диявольськи спокуслива хвилина у кабінці ліфта, що повільно плив угору...

Двері відчинила Ютта Мегелін. Сходи були тьмяно освітлені, зате передпокій заливало яскраве світло, тому я побачив лише силует. Ютта, здалося мені, мало змінилася. Як і колись, доладна, неширока в стегнах, це підкреслював одяг; волосся, як і колись, коротко підстрижене.

Вона добре бачила мене в яскравому світлі і все ж повагалася, перш ніж назвати моє ім'я.

Нарешті приязно вимовила:

— Ой, пане Каррас, я вас ледве впізнала.

Вона широко розчинила двері й запросила ввійти до просторого передпокою.

Я дав їй квіти, які приніс із собою.

— Ми не бачилися цілу вічність,— сказала Ютта Мегелін.

Тепер, коли жінка зачинила вхідні двері й стояла, освітлена сильною лампою, я побачив, що вона теж постарішала. Хоч обличчя було так само гладеньким, риси стали гостріші, через що вона здавалася суворою. І досі тримаючи квіти в руці, Ютта допитливо дивилася на мене.

— Ви прийшли з приводу нашої дочки? — спитала вона.

— Так. Кілька днів тому до мене приходив її чоловік.

— Значить, до вас приходив? До нас так і не зайшов.

— Я знаю.

— Він був у Берліні?

— Так.

Жінка не зводила з мене очей, аж поки згадала про квіти в руці.

— Дякую за чудовий букет,— сказала вона.— Я зараз принесу вазу. Знімайте пальто. Ви ж знаєте, де в нас вітальня. Тут у нас мало що змінилося. Йдіть просто туди, там мій чоловік.

Ютта Мегелін пішла на кухню. Я скинув пальто, почепив на міцну, знайому мені ще з давніх часів вішалку в передпокої, оглянув себе у великому дзеркалі й знайшов і в собі зміни. Колись із цього дзеркала на мене дивився стрункий, майже худий чоловік з густою кучмою волосся. Сьогодні дзеркало безжально викривало, що я, при всій своїй обережності до їжі, роздався вшир, а про густу кучму навіть не йшлося.

Я з посмішкою підморгнув своєму двійникові,— щиро кажучи, оті зміни мене мало засмучували, то ж природний процес, плин часу.

Я ввійшов до вітальні. Колишніх надійних меблів п'ятдесятих років уже не було, їх замінили на сучасні. Замість телевізора з маленьким екраном на вузькій тумбі височіла чимала скриня з кольоровим зображенням. На стіні зосталося лише кілька давніх фотографій.

Один знімок зображував Вальтера Мегеліна в гурті колег на будівельному майданчику. Всі дивилися в об'єктив камери, над їхніми головами майорів транспарант, проте годі було розібрати, що на ньому написано. Різкість апарата була встановлена на обличчя людей.

Вальтер Мегелін, худий, із зсунутим на потилицю капелюхом, простягав фотографові якусь грамоту, немов бажаючи показати, що ця відзнака стосується всієї бригади.

Двадцять років тому я просто дивився на цей знімок, він належав лише прорабові Вальтеру Мегеліну й тим часам. Тепер я глянув на нього очима історика.

З погляду мистецтва фотознімок ні на що не претендував. Очевидно, фотографові дали завдання зняти передову бригаду, він негайно поїхав і попросив робітників розміститися перед нетинькованою цегляною стіною споруджуваного будинку.

Проте головне йому вдалося — чітко закарбувати обличчя цих людей.

На знімку були молоді й літні. Молоді у віці Вальтера Мегеліна. Із старших, напевне, сьогодні вже багатьох не було живих.

Рух Вальтера Мегеліна на фотографії не був випадковий. Він відповідав його ставленню до колективної праці.

Взагалі потрібно пильніше придивлятися до давніх фотографій, особливо до тих, що вже належать історії, дошукуватися в них характерних деталей.

— Колего Каррас,— сказав він,— оце несподіванка!

Вальтер Мегелін відразу мене впізнав.

Він важко підвівся. Його волосся було біле як сніг, зате й досі густе.

Мегелін дивився на мене і втомлено усміхався.

— Ми таки добряче змінилися, підтопталися,— озвався він.

— Твоя дружина направила мене сюди,— сказав я.— Я прийшов з приводу Моніки.

— Он воно що,— протяг він і додав:— А я щось нездужаю. Дається взнаки прострелена легеня.— Він вимкнув телевізор.— Хочеш чогось випити?

— Якщо знайдеться пиво.

— Пиво знайдеться. Ютта зараз нам принесе.

Я довідався, що Вальтер Мегелін одержує пенсію як інвалід, але працює у профкомі свого давнього підприємства.

— У чотирьох стінах не витримую,— пояснив він.— А ввесь час просто гуляти теж обридає.

Ми уникали говорити про Моніку: я відчував, що він не хоче заводити про це розмову без дружини.

Ютта Мегелін незабаром увійшла до кімнати, встигши тим часом перевдягтись у сукню. Вона й досі була приваблива жінка.

Ютта поставила на стіл вазу з моїми квітами, принесла пиво для мене й чоловіка, налила й собі склянку.

Ми посідали в крісла за низеньким столиком і перейшли до справи, тобто я перейшов до справи. Господарі здебільшого мовчали. Я досить докладно розповів про несподіваний візит Вольфганга Вайса, згадав також листа, якого Моніка написала своєму чоловікові, нехай Мегеліни знають усе, що мені відомо; сказав і про те, що Вайс доручив мені побалакати з його дружиною.

Вони ні разу мене не перебили.

— Що ми можемо сказати, пане Каррас,— озвалася Ютта Мегелін. — На той рік нашій дочці виповниться сорок. Вона вже давно повнолітня. Її чоловік теж, принаймні так мені здавалося всі ці роки.

— Вона не в нас,— пояснив Вальтер Мегелін.— У нас тепер місця вистачає, і попервах вона справді жила тут, але швидко вибралася.

— Перепрошую,— сказав я.— Але я обіцяв Вольфгангу Вайсові...

— Я розумію,— сказав Вальтер Мегелін.

Ми пили пиво й мовчали.

— Як ви гадаєте,— урвав я мовчанку,— може, мені відмовитися від цієї справи?

— Коли вона ввечері з'явилася з валізочкою в руці й сказала, що назавжди пішла від чоловіка, це був для нас неабиякий удар,— промовив Вальтер Мегелін.

Його дружина спитала мене:

— Приготувати вам бутерброди? Я не запитала, чи ви голодний.

Я подякував, сказавши, що попоїв удома.

Вальтер Мегелін глянув на дружину.

— Я не розумію Моніку,— сказав він.— Вони прожили разом майже двадцять років. Чимало.

— І ніщо не свідчило, що може дійти до цього? — спитав я.

— Ні, — рішуче заперечив Вальтер Мегелін.— Ми ніколи нічого не помічали, навіть коли гостювали в них останній раз. Це було на різдво. У них чудовий будинок, просто-таки казковий. То було справжнє свято. Штефен приїхав додому. Вольфганг мав вільний час. У його районі не трапилося нічого незвичайного: ні катастрофи, ні пожежі, ні аварії — свято видалося дуже спокійне. Але ж ти не бачив, який вони собі спорудили будинок. Солідний дім, я на цьому розуміюся. Вони не квапились — і цілком правильно. Вольфганг людина ділова. Нічого не робить, не обдумавши все як слід. І дочка наша була як завжди, ніщо не свідчило про те, що за два тижні вона стрімголов утече з дому. Назавжди, як вона сказала. Я й досі не можу повірити. В мене був час для роздумів. Спочатку я припускав, що вона хвора. Моніка була така мовчазна, така замкнена. А ти ж знаєш, як вона вміє всміхатися, просто чарівно. А тут не відповіла навіть на наші розпитування. Тільки сказала: «Я не можу нічого змінити. Згодом ви мене, може, зрозумієте. А якщо не зрозумієте,— каже,— то я дам собі якось раду.— І потім ще додала: — Так я вирішила». Ми справді нічого не підозрювали, колего Каррас, абсолютно нічого.

Обличчя його розчервонілося, він похапцем випив. Дружина заклопотано подивилась на нього, але змовчала. Вона мовчала, і я сприйняв її мовчанку як згоду з чоловіком. Хоча я мав відчуття, ніби Ютта не цілком поділяє деякі його думки. Мабуть, вона все-таки дещо знала чи принаймні про щось здогадувалася, знала свою дочку краще, ніж він.

Пізніше, коли ми вже поговорили про се і те, вона сказала:

— Двадцять років — строк чималий. Стільки часу прожили разом, тож мусять жити й далі.

Її репліка зміцнила мене на думці, що вона знає більше, ніж її чоловік.

«Класична закохана пара» не могла, з різних причин, так просто сприйняти руйнування сім'ї Вайсів, хай навіть ініціатива виходила від їхньої дочки.

Того вечора я почув, що Ютту Мегелін призначено старшою медсестрою в лікарні, де вона пропрацювала не один десяток років. Я був абсолютно певен, що на підпорядкованій їй ділянці порядок, бо Ютта відзначалася сумлінністю.

Я зауважив, що з молоддю серед медичного персоналу теж, мабуть, нелегко порозумітись. Молодь не бажає працювати, а догляд за хворими — це таки важка праця.

Ютта Мегелін заперечила:

— Про це тепер багато говорять, але я не згодна, пане Каррас. Молоді люди, а в нас це переважно дівчата,— не гірші й не кращі, ніж були ми, коли стали до роботи. Звичайно, в них інші вимоги, часом інші погляди на речі, але ж так бувало завжди. Все насамперед залежить від того, яке ставлення до молоді. Атож, наша праця нелегка. Догляд за хворими людьми не можна доручити роботам. Зате ця праця неабияк упливає на людей. Їй треба віддавати себе до останку. А це, як і скрізь, можливо тільки за належного керівництва.

Я погодився з Юттою.

Вальтер Мегелін теж поділився своїм досвідом роботи з молоддю. Я в свою чергу розповів про наш інститут, і Мегеліни почали мене жваво розпитувати. Господар хотів був уже принести пляшку горілки, та дружина сказала:

— Ні, Вальтере. Твоє здоров'я цього не дозволяє. Ти ж і сам знаєш.

Він усміхнувся й знову сів.

— Отака в мене жіночка. Дуже пильно стежить за моїм самопочуттям. Хтозна, якби не вона...

Я зрозумів, що мені вже час іти, і підвівся.

Ютта Мегелін сказала:

— Я вам запишу теперішню адресу Моніки. Її гуртожиток недалеко звідси. Вона знову влаштувалася в друкарню.

Надівши окуляри, Ютта старанно написала адресу на поштовій листівці.

Вальтер Мегелін додав:

— Моніка нізащо не хотіла тут лишатися.

Жінка дала мені листівку.

— Я не схвалюю її вчинку,— сказала вона.— Все так необдумано. Можливо, розмова з вами піде їй на користь.

— Я тепер так мало знаю про неї,— сказав я.

— Мабуть, ми теж знали надто мало про неї, поки вона жила там. А їздили до них чи вони до нас здебільшого на свята. Свята не дають справжнього уявлення,— сказала Ютта Мегелін.

— З нашим зятем ми добре розуміли один одного,— рішуче мовив її чоловік.— Із самого початку. Бачили, як він зростає. Йому нічого не падало з неба. Він людина самовіддана в роботі.

Я прочитав адресу, гуртожиток був поблизу Східного вокзалу.

— Як живуть ваші молодші діти? — спитав я вже в передпокої.

— Теж розлетілися, кубельце спорожніло,— сказала Ютта.

— Спершу було з біса важко призвичаїтися,— закінчив Мегелін.

— Штефена я пам'ятаю зовсім малюком,— сказав я.

— Ніврoку парубок вигнався,— відповів він.

— Гарний парубок,— мовила жінка й додала:— Що вона собі тільки думає з сином?..

— Як він до цього поставиться? — докинув Вальтер розгублено.

— В нас є його знімок, зараз вам покажу,— сказала жінка й винесла зі спальні велику, оправлену в рамку, фотографію, недавній знімок: Штефен у морському бушлаті стоїть, спершись на фальшборт корабля.

Атож, славний хлопчина, подумав я. Від обох щось успадкував: руєяву чуприну — від батька, лоб і трохи скісно прорізані загадкові очі — від матері, ну і, звичайно, від бабусі, Ютти Мегелін.

— Чудовий хлопець,— сказав я, повертаючи фотографію.

Ютта Мегелін на хвилю поринула в споглядання онука, забувши про мене й про Вальтера.

Я попрощався, вони просили заходити в гості.

З дверей ліфта я бачив їх обох на порозі освітленої квартири. Хотів би я знати, про що вони думали.

Чи моя поява збудила в них якісь надії? У Вальтера Мегеліна — напевне. А в його дружини? Либонь, теж. І все-таки вона знала доньку

краще. Себе саму в ній знала, свою рішучість будь-що здійснити задумане.

Ліфт повільно поплив униз.

Уподовж стількох років він, мабуть, не раз катав родину Вайсів, думав я, малого в перші роки возили в дитячій колясці, й кабінка ліфта ставала затісною. Для хлопчика, мабуть, поїздка в Берлін, до діда з бабою, завжди була радістю.

Вийшовши з будинку, я глянув на свій годинник. Тільки-но починався вечір. До гуртожитку Моніки було справді недалеко. Доводилось лише перетнути бульвар і звернути на вулицю Паризької комуни. Там уже починався район Східного вокзалу.

Я вирішив піти до гуртожитку. Хотів сьогодні ж виконати доручення Вольфганга Вайса. Для чого зупинятися на півдорозі? Поринувши думками в минуле, я згадав день у перших числах березня, другий день по смерті Сталіна. З площі Александерплац проточилася нескінченна процесія мовчазних людей, що звертала на бульвар. Я йшов у цій процесії, тоді ще студент університету імені Гумбольдта, ніс червоний прапор із жалобною стрічкою. Ми проходили повз пам'ятник Сталіну на бульварі. Бронзова постать блищала від вологи. Колона розпалася на вулиці Паризької комуни. Тремтячи від холоду, я згорнув прапор і подався разом з багатьма іншими в бік Східного вокзалу. І тут люди були мовчазні або розмовляли півголосно. У пивниці будинку, якого зараз уже немає, я випив дві чарки дешевої горілки.

Як називалася ця вулиця раніше?

Простуючи площею Франца Мерінга до гуртожитку, я марно намагався згадати колишню назву. Фрухтштрасе?

Гуртожиток був у нових будинках. Чужим і непривітним здався він мені цього сльотавого лютневого вечора. За шибками блищало мерехтливе світло.

Отже, це тут знайшла собі притулок Моніка Вайс, думав я, недалеко від друкарні, дуже зручно, бо в Берліні часто до місця роботи доводиться добиратися кількома видами транспорту.

Від залізниці долинав глухий гуркіт поїзда. Вахтер за віконцем читав газету. Я спитав про Моніку Вайс, назвав номер кімнати. Старий невдоволено буркнув, що мені треба пройти нагору самому, якщо я вже так точно знаю, де живе моя дама. Я ще хотів поцікавитися в старого, навіщо його посадили тут у цій комірчині, коли він однаково нічого не контролює, але змовчав. Немає сенсу проникати в загадкові глибини психіки вахтера. Я піднявся на п'ятий поверх і після недовгих пошуків знайшов потрібну кімнату. На дверях був цілий ряд табличок з прізвищами, серед них одна ще досить нова: «М. Вайс».

Я постукав. Хоч хай там як, а я хвилювався, бо за кілька секунд мав побачити Моніку.

Сходи ледь освітлювала тьмяна лампочка. Моніка впізнає мене не відразу, думав я.

Двері відчинила дівчина років двадцяти.

Я запитав, чи можна мені бачити Моніку Вайс. На веснянкуватому дівочому личку з'явився вираз одвертої цікавості.

— Немає вдома,— сказала вона.— Вайс на другій зміні

— В друкарні?

— Де ж іще? Всі, хто тут живе, працюють у друкарні.

— Не скажете, коли закінчується зміна?

— За півгодини.

— Спасибі.

— Щось переказати?

У коридор вийшли ще й інші дівчата, одна в куценькому нейлоновому фартушку, друга в халаті, третя в нічній сорочці. Коридор був заставлений полицями, картонками, швабрами та віниками.

— Дякую, не треба,— відповів я.

— Ви пан Вайс? — поспитала веснянкувата.

— Ні. До побачення, шановні дами,— сказав я.

Вслід мені почулося хихикання й шепіт. Аж коли я зійшов на нижчий поверх, угорі з грюкотом зачинилися двері.

Вахтер цього разу, здається, взагалі мене не помітив.

Я знову опинився на вологому тротуарі. Маючи в запасі ще цілих півгодини, вирішив почекати Моніку біля друкарні. Так от на що вона проміняла свій казковий дім, як назвав його Вальтер Мегелін. У найкращому разі на маленьку кімнатку в спільній квартирі, де мешкають лише дівчатка, яким вона годиться бути матір'ю. Неважко було уявити, що відбувається в сусідніх кімнатах: гучна музика, яку так полюбляє молодь, ходіння туди й сюди, візити женихів, друзів, знайомих.

Короткочасні відвідини гуртожитку більше, ніж будь-які абстрактні розумування, підказали мені, які наслідки може мати для Моніки Вайс її вчинок. Чи все вона обдумала, зважуючись на такий крок? Навряд. Два останні десятиріччя вона, мабуть, не знала матеріальних клопотів, звикла до комфорту. А їй уже майже сорок років.

Я перейшов через дорогу до друкарні, довга будівля якої, немов освітлений корабель, була огорнута мрякою й туманом, зупинився біля входу й став чекати кінця другої зміни. Чекати лишилося недовго. Один по одному з'являлися робітники наступної, нічної, зміни і зникали у дверях друкарні.

Було вже досить пізно, десята вечора. Вахтер з відомчої охорони спостерігав за мною не без підозри.

Застебнувши пальто на всі гудзики, я ходив узад і вперед. Здавався сам собі вже підтоптаним коханцем, який чекає на свою пасію. Спочатку безцеремонні погляди дівчат у тому сірому непривабливому гуртожитку, а тепер оце чекання біля воріт, вогкий і холодний вечір.

Я міг би поіронізувати над собою, якби мій теперішній настрій не так скидався на настрій коханця: те саме очікування й непевність.

Телефонна будка біля друкарні нагадала мені, що треба подзвонити дружині, яка вже напевне вдома. Вона турбуватиметься, не знаючи, де я. Але що їй сказати? Що стою під воротьми друкарні за Східним вокзалом і чекаю на чужу жінку?

Хоч би яка була вона поблажлива, але це вже занадто!

З'явилися перші робітники другої зміни. Вони квапливо виходили з брами, поспішаючи, хто додому, хто випити пива в найближчому кафе. Моніці Вайс, видно, поспішати було нікуди. Я вже почав сумніватися, чи стою біля тієї брами, а чи дівчата з гуртожитку пошили мене в дурні, що було цілком імовірно.

Моніку я впізнав одразу, вона повільно з'явилася в колі світла біля воріт. У сірій спортивній куртці та в штанях вона здавалася стрункою і юною. Волосся було коротко підстрижене, такої зачіски вона ніколи не носила. На зустрічі колишніх однокурсників десять років тому вона була просто-таки майстерно завита.

Моніка показала вахтерові перепустку, дбайливо сховала в сумочку, подивилася на похмуре небо й наділа берет.

Атож, вона не поспішала, було видно, що на неї ніхто не чекає.

Я підійшов. Моніка не злякалась, адже поряд прохідна, але все-таки зупинилася.

Мабуть, була здивована, що о цій пізній порі хтось так упевнено підійшов до неї, очевидно, виглядав її. З темряви з'являється якийсь присадкуватий тип у зимовому пальті, на голові в нього пласка шкіряна кепка. Будь-яка жінка здивувалася б. На її чоловіка, якого вона покинула, він не схожий, вона б його ще здалеку впізнала. Таких шкіряних кепок чоловік не носив.

— Добрий вечір,— привітався я враз охриплим голосом.

Тоді вона сказала, ще вагаючись:

— Та невже це Клаус Каррас?

— Так, Клаус Каррас,— сказав я, й мені самому стало смішно, як урочисто я вимовив своє ім'я.

Вона простягла мені руку і ніяково всміхнулась, але потім усмішка пропала, обличчя посуворішало.

— В чому справа? — запитала Моніка.

— Я довідався в твоїх батьків, що ти тут працюєш.

— У моїх батьків? Навіщо ти ходив до них?

— Твій чоловік був у мене.

Вона допитливо глянула на мене. Як я уже казав, коли щойно з'явилася біля залитої світлом прохідної, Моніка здавалась незвично молодою. Тепер обличчя її змарніло, м'якість юних літ безслідно зникла.

— І що це все означає?

— Мені треба з тобою поговорити. Я обіцяв. Звичайно, якщо ти не проти.

— Ми вже говоримо,— сказала Моніка.— А зараз я йду до гуртожитку. Це недалеко звідси, он там.

Я відповів, що вже побував у їхньому гуртожитку й довідався від зухвалої дівчини, що Моніка на другій зміні.

— Так, десять днів на першій, а десять — на другій,— пояснила вона.

— Пробач, що потурбував тебе так пізно,— сказав я.

— Ти довго чекав?

— Ні, недовго.

— Отже, ми знову зустрілися...— промовила жінка.

— Я проведу тебе до гуртожитку,— запропонував я.

— Добре, тут не надто затишно.

Я перейшов, як і належить, ліворуч від неї, якийсь час ми йшли мовчки.

Оце так зустріч... Я міг передбачити, що обійдеться без радісних вигуків, і все-таки...

— Як тобі працюється в друкарні? — спитав я, щоб порушити мовчанку.

— Незабаром увійду в ритм,— непевно відповіла Моніка.— Основні навики поновлюються. Крім того, мені допомагають.

— Ти працюєш поліграфісткою?

— Це мій колишній фах.

— Багато змінилося в поліграфії?

— Чимало.

— Тобі не важко так жити?

— Я сама на це пішла,— сказала вона.

Недалеко від гуртожитку, коли обриси будівлі вже виринули з імли, Моніка взяла мене під руку.

— А я рада, що ти мене знайшов. Навіть за таких обставин. Як твої справи? Іноді я знаходила твої статті в різних журналах. Ти вже не в університеті?

— Давно. Але історії не кинув.

— А я, на жаль, кинула,— тихо мовила вона.

— Вибач,— сказав я.

— Маєш сім'ю?

— Так, знов одружився.

— Може, я знаю твою дружину?

— Ні, вона не з нашого кола.

— Хто вона за фахом?

— Радіожурналістка.

— Як же ви зійшлися?

— Там записували мою лекцію. Вона була редактором.

— Кохання з першого погляду?

— Точніше — з першого слова. Їй сподобалася моя лекція.

Не я, а вона мене допитує, промайнула в мене думка. Моя місія має добрий початок. А тепер Моніка вплутує сюди ще й мою дружину, яка, нічого не підозрюючи, чекає на мене вдома.

— Що ти ще хочеш знати? — спитав я.

Моніка глянула на мене, але руки моєї не випустила.

— Вибач за цікавість.

— Ти стомилася на роботі? — спитав я.

— Так. Але це тільки на краще.

— А як ти уявляєш собі своє життя далі?

— Колись, мабуть, одержу від друкарні невеличку квартиру.

— Тобі непросто в гуртожитку?

— Для мене це виявилось цілковитою несподіванкою. Дівчата, що мешкають зі мною, саме такі, якими бувають дівчата в їхньому віці. Спочатку я справді не знаходила з ними спільної мови. Такі галасливі, відверті і взагалі... Але потім збагнула, що мушу позбутись упередженості. Це було просто необхідно, адже я з ними живу. Тепер усе налагодилося. Для багатьох я ніби тіточка-втішниця, якій можна все розповісти, біля якої можна посидіти й виплакатися.

Моніка тихо засміялась.

— Крім того, вони й досі не знають, на яку поличку мене поставити. Їхня цікавість уже починала діяти мені на нерви. Тепер, гадаю, вони нарешті відмовились від думки вивідати мою таємницю.

— Не плекай марних ілюзій,— сказав я. — Вони аж ніяк не відмовились від думки докопатися до істини.

— І ти теж цього хочеш?

Ми прийшли до гуртожитку. Моніка випустила мою руку.

— А може, нам усе-таки варто поговорити? — сказав я.

Вона глянула на двері, тоді мовила:

— Не тут. І там, нагорі, не можна.

— А де ж?

— Завтра в нас перезміна. Мені тепер на роботу аж післязавтра вранці. Ми б могли зустрітися завтра.

Я швидко розміркував. Звичайно, завтрашній день був, як завжди, вщерть виповнений. Доводилось викроїти часину після обіду.

— Я зміг би в другій половині дня...

— Добре, зустрінемося біля університету, якщо ти не проти,— сказала вона.

— Там, де ми востаннє попрощалися.

— Хіба?.. Ах, так, пригадую. Це було влітку.

— Ми кудись підемо. Два місця ми вже собі якось роздобудемо,— сказав я.

— Я з нетерпінням чекатиму на завтрашній день,— мовила Моніка.

Я провів її до дверей.

Вахтер вистромив голову з віконця.

— Бувай, Клаусе,— сказала Моніка.

— До завтра,— відповів я.

Вона подала мені руку, рука була холодна, потиск міцний. Мені хотілося потримати її руку довше.

Моніка пройшла повз вахтера, що витріщався їй услід, аж поки вона зникла на сходах. Моніці личила куртка, в якій вона нічим не відрізнялась од красунь цього будинку.

Потім вахтер витріщився на мене, його лиса голова зовсім вистромилася з віконця.

Я хотів був сказати: «Прибери свою макітру, старий розпуснику. Тут не те, що ти думаєш».

Я засміявсь, аж вахтер звів брови від подиву. Я обернувся й пішов. Та я сміявся не з нього, а з самого себе, зі свого раптового роздратування. Один дідуган бурчить на другого.

Я подався назад до бульвару, до метро, — я живу у Фрідріхсфельде, на одинадцятому поверсі висотного будинку, звідки добре видно зоопарк.

На півдорозі мене спокусила пивниця. Я саме проходив мимо, коли відчинилися двері й хтось вийшов. Було видно стойку, бармена біля пивного крана й гурт чоловіків.

В обличчя мені пахнуло приємним теплом, пивом, смаженим м'ясом, цибулею й тютюном.

Знайшовши собі місце біля стойки, я розстебнув пальто, почепив кепку на вішалку й замовив пиво.

Чоловік, який стояв поруч зі мною, зсунувши кашкет на потилицю й затиснувши ліктем сумку,— мабуть, прийшов сюди просто після зміни, може, навіть із друкарні,— похапцем ковтав з кухля. Мій сусід праворуч, юнак з нечесаними патлами, повернувшись до мене спиною, розмовляв з дівчиною, яка ледве сягала йому плечей і дивилася на нього широко розплющеними очима.

Я відчув, як піднімається в мені приємне тепло, і розстебнув комір сорочки.

Мені було добре, я втік з холодної вогкої ночі в спокійний гомін голосів, у тиху, записану на плівку музику, що долинала з приймача над скляною шафою бармена.

Чому після сьогоднішнього божевільного вечора, після гостини в Мегелінів, після побачення з їхньою донькою, яку чемно провів до дверей гуртожитку, я опинився у цій затишній пивниці? Я замовив ще.

Звичайно, я знав, що стою біля шинкваса тому, що боюся відразу йти додому, до Каті, своєї дружини. Зустріч з Монікою мене схвилювала. Я знову й знову переживав кожну хвилину цього вечора. Моніка Вайс знову стала для мене Монікою Мегелін, безпосередньою, довірливою студенткою, тільки тепер вона була доросліша й гарніша.

Я втупився очима в кухоль, соваючи ним то туди, то сюди, від чого бульбашки піни лопалися.

Мій сусіда зиркнув на мене, й це вивело мене з того блаженного стану.

Моніка зовсім не здавалася пригніченою жінкою, що потребує співчуття. Як я міг взагалі припускати подібне? Вона, очевидно, добре обміркувала свій крок, у ньому не було нічого стихійного, це не був акт розпачу. А може, все-таки її вчинок — результат миттєвого спалаху, а за останні тижні вона просто змирилася зі своїм становищем?

Та яка користь з оцих моїх міркувань. Моніка Вайс працювала в друкарні, пригадавши свій добрий старий фах, улаштувалася в гуртожитку і потроху призвичаювалася до нового життя.

А тут вигулькнув я — посланець її чоловіка. Можливо, вона справді чекала чогось від нього. Але чи конче я мусив утручатися в їхні взаємини? Я б дорого заплатив, щоб довідатися, як сприйняла Моніка мою появу.

Зараз вона, мабуть, сидить у своїй кімнатці, заваривши склянку чаю, й згадує сьогоднішній вечір.

Або вже спить, натомлена працею, від якої давно відвикла. Або ж гомонить із веснянкуватою дівчиною та її товаришками, вислуховує їхні пригоди, дівочі клопоти й радощі, радіє разом з ними, бо це відвертає від власних думок, тоді не так відчувається самотність убогої кімнатки, добровільно обрана самотність.

— Каррас, годі марити! — закликав я себе.— Твої розумування належать до абстракції.

Я сказав барменові:

— Ще пива. Пиво у вас чудове.

— У нас завжди добре пиво,— озвався бармен.

— Запиваєш якийсь клопіт, колего? — звернувся до мене мій сусіда.

— Та, сказати правду, ні,— відповів я.— Так, дрібниці.

— У кого немає проблем,— сказав він.— Приміром, у мене з жінкою. А чи в неї зі мною. Це з якого боку подивитися. І все через оту другу зміну. Я міг би вже бути вдома й там сьорбати пиво. А жінка могла б сидіти поруч і теж сьорбати. Ще ж не так пізно. Але вона вже в ліжку. Або ж пере шмаття, або займається чимось іншим. І не озивається жоднісіньким словом. А все через оту другу зміну. Хоча в нашій шаразі

інакше не виходить, вона ж знає, що через це мені більше перепадає в получку. Отож доводиться стояти тут і набиратися по саме нікуди. Видудлив уже третій коктейль, а тверезий як скельце. От воно як, колего, ось яку халепу доводиться висьорбувати. Будьмо.

Ми цокнулись.

Я подумав: у нього проблеми з жінкою і в мене, правду кажучи, теж, тільки на інший манір, а моя про ті проблеми нічого не знає.

Я вже хотів був пояснити сусідові свій клопіт, та в останню мить зумів себе стримати: він однаково не зрозумів би моїх проблем, не зрозумів би навіть після четвертого кухля, якого саме допивав. Звісно, я також міг би вже сидіти вдома, у вітальні, в затишному куточку, міг би розповідати Каті про Вайсів і про свою дивну роль — роль напутника й посередника. Розповідати об'єктивно, дуже сухо, уникаючи всього, що належить до ірраціонального. Його все одно ніхто не брав би до уваги. Для моєї дружини ясність і точність мислення — найвищі людські якості. Катя обдарована ними просто-таки дивовижно.

Колись це сподобалось їй у моїй статті, яку я подав на радіо. Я також за точність і ясність, за послідовний виклад того чи того питання. У неї в минулому шлюб, про який вона не розповідає, зате майже не цікавиться моєю передісторією. Катя вважає, що про речі, які відійшли в минуле, не варто говорити, і я пристав до цієї думки. Однак мені важко уявити, що минуле зникає безслідно, що воно може просто стертися в пам'яті.

Може, тут важить те, що довелося пережити моїй дружині, а також висновки, які вона зробила, виходячи з власного досвіду. Познайомившись із Катею, я був вражений її душевною рівновагою, в якій, проте, не було нічого штучного. В нашій спільній роботі над циклом статей — ідея циклу виникла в неї після моєї першої статті, що викликала резонанс у слухачів,— ми познайомилися ближче. Спільна праця, а не якесь туманне почуття, є доброю основою для солідного співжиття — така Катина думка, про яку я дізнався, коли ми вже одружились.

Шлюб покликаний створити найкращі умови для праці, а водночас — для розвитку особистості партнера.

Це для моєї дружини не теорія. Вона вважає цю свідомо досягнуту гармонію, непідвладну ніяким бурям та катастрофам, за найкращу форму співжиття чоловіка й жінки. Катя на кілька років старша за Моніку Вайс, батько її загинув у якійсь катастрофі, коли вона була ще зовсім малою, мати померла через рік. Можливо, ці ранні переживання, та ще перший невдалий шлюб, справили вплив на її життєві погляди. Перший шлюб був бездітний. У нас теж немає дітей.

Ну, звичайно ж, ми ведемо спокійний, урівноважений спосіб життя, в кожного багато роботи, але в нас іще лишається досить часу для себе. Наші плани завжди вдаються — завдяки Каті, її передбачливості й незворушливому спокоєві. Бур і катастроф у нашому внутрішньому світі не заплановано, тому вони не мають права на існування.

Куди це я зайшов зі своїми роздумами?

Бармен замашним рухом перекинув пляшку з горілкою і наповнив чарку точно по рисочку, не зронивши жодної краплини.

Мій сусіда підсунув до себе черговий «коктейль», але на голові в нього й досі якимсь чудом сидів кашкет, а шкіряна сумка була так само притиснута ліктем. Праворуч від мене дівчина дивилася великими очима на патланя, а патлань показував мені свою спину. Час був уже йти додому.

Я розрахувався. Сусіда висловив жаль, що я так швидко відчалюю.

Збивши ще далі кашкет на потилицю, він знову взявся розповідати мені про свою жінку та другу зміну. Але тепер в усьому була винна жінка. Якби він перехилив ще один «коктейль», то прокляв би її за те, що примушує його стовбичити тут і поринати в щораз глибшу тугу.

Я плеснув його по плечі й пішов, а надворі не відразу відчув холод.

Дорогою додому я мучився думкою, як розповісти Каті про Вайсів — так, щоб не порушити її душевного спокою.

Вагон електропоїзда сіпався й гойдався, мабуть, через те, що був напівпорожній. Або це мені тільки так здавалося після трьох кухлів пива.

Душевний спокій. Чого він вартий, якщо його підтримувати штучно? Але чи є сенс ставити цей спокій на карту тільки тому, що випадково ожило минуле?

Я сам на себе досадував, придумував різні відмовки, дорікав собі за це і водночас знав, що випита суміш зробила мене ще нерішучішим.

Вдома, однак, усе вийшло інакше. Дружина не сиділа у вітальні, чекаючи на мене, проте й не спала, вона продуктивно працювала за письмовим столом у своїй кімнаті.

Не вийшла в передпокій, коли я відімкнув двері, тільки крикнула мені «добрий вечір», очевидно, навіть не помітивши, що вже дуже пізно. Я старався не шуміти, рухаючись по квартирі, у нас існує мовчазна домовленість — не заважати другому, коли той зайнятий роботою.

Отож і душевного спокою не порушено.

А завтра все буде інакше. Завтра, серед білого дня, в залитому світлом кафе,— а я неодмінно виберу таке, щоб примари туманної ночі остаточно щезли з моєї свідомості, — завтра моє побачення з Монікою Вайс відбуватиметься так, як того вимагає доручена мені справа.

Може, я таки дізнаюсь про справжні причини, які штовхнули жінку покинути чоловіка.

Вночі зірвався вітер і розігнав хмари, що низько зависли були над містом.

Повітря було холодне, але сухе, й навіть у центрі міста пахло вологими луками.

Місто ніби щойно вимили, контури будинків і голих дерев здавались викарбуваними на гравюрах, і все було скупане яскравим світлом.

Стало чути подих весни.

Вчасно прийти на домовлену зустріч із Монікою Вайс виявилося нелегко. Іноземна делегація, яку чекали в нашому інституті, прибула із запізненням і затрималася в нас теж значно довше. Цікаві співбесідники з північної Європи щиро прагнули скласти певне уявлення про історію нашої держави. Це ми відчули одразу й намагалися вдовольнити цікавість наших гостей.

Однак я сидів мов на голках, сподіваючись, що мій неспокій лишиться непоміченим. Я не мав кого послати до університету й попередити Моніку, що запізнюся на півгодини.

На щастя, наші гості мали відвідати ще один заклад, і я прийшов до університету, запізнившись усього хвилин на десять. Моніка чекала на мене.

І я знову побачив іншу Моніку Вайс. Вона вже не мала нічого спільного з моїм образом, який я так легко воскресив був у своїй пам'яті минулого вечора, побачивши її біля воріт друкарні. Моніка Вайс була в елегантному ясно-сірому сукняному пальті, на голові мала чорний берет. Чорні чобітки на високих підборах і чорна шкіряна сумочка через плече доповнювали картину добре і зі смаком одягненої жінки в найкращому віці. Комір пальта був напіввідкочений.

Мабуть, я звернув би увагу на цю жінку, навіть якби й не знав її. Потім я став перед нею, вона дивилась на мене, я дивився на неї. Ми втупились в очі одне одному.

Далі всміхнулися, ніби змовившись.

— Клаусе Каррас, ми справді давно не бачилися!

— Здрастуй, Моніко,— сказав я. — Ти дуже гарна.

— Відколи ти навчився говорити компліменти?

— Це не комплімент. Це щира правда.

— Ти став інтересний дідуган,— мовила вона.

— Ти давно тут стоїш? — запитав я.

— Я вже тиняюсь тут з годину,— відповіла вона.— Багато що змінилось, а дещо залишилося таке, як було.

— Що робитимемо? — запитав я.— Підемо в якесь кафе?

— Ти поспішаєш? Я відірвала тебе від роботи?

— Ні, чесно, ні,— поквапився я заявити. — Це ж мені від тебе щось потрібно.

— Якщо в тебе є час, тоді не поспішатимем.

Ми перетнули вулицю.

Я насмілився взяти її під руку.

Вона глянула на мене збоку.

— Дивно, здається, ми не розлучалися.

— Востаннє ти пішла не попрощавшись, — сказав я.

Вона зупинилася.

— Неправда. Це було недалеко звідси. Я сиділа на лаві, а ти з'явився зненацька, ніби з-під землі. Я запросила тебе у Вайсензее. Але ти не приїхав.

— Я не це мав на увазі. Зустріч колишніх твоїх однокурсників.

— О! — Обличчя її спохмурніло.— Той раз я не рахую. Забула. Не треба згадувати. Я сама собі здалася зайвою й дурною. І поспішила зникнути.

Чому вона засуджувала свою поведінку на зустрічі колишніх однокурсників десять років тому? Що в ній тоді сталося? Так, вона здалася тоді мені дуже чужою, ніякого порівняння з сьогоднішньою, хоча зараз поряд зі мною йшла жінка, теж несхожа на колишню Моніку Мегелін.

У кафе «Опера» в ці перші пообідні години було небагато відвідувачів, і ми знайшли маленький столик, схований за тумбою з квітами. Естрада ще мовчала.

На Моніці Вайс були чорна вовняна спідниця та біла блузка. Я поправив свою краватку, обсмикнув костюм, усвідомлюючи, що піджак на спині брижиться, а штани випрасувані не бездоганно.

Дружина вже давно нагадувала мені купити нарешті новий костюм. Для мене немає нічого неприємнішого, як стояти в крамниці й щось приміряти. Непродуктивна витрата часу. Я мушу виконувати цю процедуру якомога швидше — ускочив у магазин, побачив костюм, приміряв, заплатив і геть. Вольфганг Вайс, якщо судити з його костюма, має більше часу на такі справи, та й це йому, мабуть, необхідно. В його становищі...

Ми сіли позад тумби з квітами, і я відчув себе краще. Принаймні на мені новісінька краватка. Дружина придбала її в модному салоні, краватка була з металевим значком, це, очевидно, найостанніша мода. Моніка могла зі свого місця бачити весь зал, і було видно, що їй тут подобається.

— Сьогодні ми можемо дозволити собі щось виняткове, сьогодні в мене святковий настрій,— мовила вона.

— З твоєю фігурою ти можеш себе ні в чому не обмежувати.

— Поки що,— вточнила вона.

— Я пропоную чорну каву й коньяк,— сказав я.— А ти замовиш у буфеті щось смачне.

Вона пішла до прилавка з тістечками, і я помітив, що троє молодих людей, які сиділи обіч, дружно подивилися їй услід. Я зітхнув з полегкістю, коли підійшла кельнерка. Впіймав себе на тому, що майже забув, з приводу чого сиджу тут з Монікою Вайс. Коли так триватиме далі...

Принесли каву і коньяк, тістечка також були вже на столі. Ми випили, й Моніка сказала:

— Тут гарно. Востаннє я була в цьому кафе сім років тому. Вольфганг одержав нагороду, і ми з сином поїхали до Берліна. Тут ми чекали на Вольфганга.

Історія відразу стала сучасністю, буденна репліка зруйнувала всю ідилію.

Чи Моніка справді кинула цю репліку випадково?

Вона мовила:

— Ти хотів мене про щось розпитати?

— Так, заради цього я тебе шукав. Але ти зовсім не повинна мені розповідати про себе. Я не маю права тебе розпитувати, коли ти сама цього не захочеш.

— Вольфганг прийшов не до когось, а до тебе. Ти знаєш мене, знаєш і його. Адже я тоді не прислухалася до тебе, коли ти вмовляв мене закінчити аспірантуру.

— То була твоя справа,— сказав я.— Але мені ще й тепер шкода, що ти покинула навчання.

— Мені теж, але цього вже не повернеш.

Похнюпивши голову, Моніка дивилася на свою склянку, обхопивши її долонями.

Потім підвела погляд.

— Я справді рада нашій зустрічі. Іноді потребуєш людини, якій можеш сказати те, що й самій не ясно.

— Зі мною таке теж іноді буває,— сказав я, подумавши, що дуже рідко зустрічав людину, якій міг би беззастережно звіритися.

Моніка Вайс допила коньяк.

— Замов ще чарку,— попросила вона.— Але платитиму я.

— Все, що з'явиться на цьому столі, йде на мій рахунок,— промовив я категоричним тоном.

Вона всміхнулась.

— Ну, добре.

І знову ми мали час подумати, чекаючи на замовлене, ми розмовляли про берлінські ресторани та про те, чи покращилось, а чи погіршилося в них обслуговування.

Потім на столі з'явився коньяк.

Моніка підняла келих.

— Будьмо, Клаусе.

— Будьмо,— сказав я.

— Бачиш, як воно в мене виходить,— мовила Моніка.— Ось я сиджу тут із тобою, а ти, мабуть, сподівався бачити мене іншою: пригніченою, сумною. Еге ж?

— Можливо. Але тепер я знаю, що було б дурістю думати так. Адже рішення твоє не раптове.

— Правда,— підтвердила вона.— Для мене нічого не було раптовим. Але для інших було.

Так почалася наша незвичайна розмова в тому кафе.

Навіщо вона знадобилась Моніці? Щоб зрозуміти саму себе? Щоб виправдатися? Чи просто сповідатись?

Моніка прагнула сама в усьому розібратись, а я мав правити їй за медіума. Вона допитливо дивилася на мене. А втім, це могло мені тільки так здаватися — може, вона в ту мить мене і не бачила.

— Як ти оцінюєш мою поведінку?— раптом спитала вона, і погляд її був дуже уважний.

До такого запитання я не приготувався. Вона вимагала від свого медіума певної позиції.

Я зволікав, здогадуючись, що від моєї відповіді залежить багато, можливо, моя відповідь зумовить подальший хід розмови.

— Моє запитання не зовсім коректне?

Що я повинен був їй відповісти?

Що мене вразило її рішення? Так це вона й сама знала. Що я розмовляв з її чоловіком? І про це здогадувалась. Та й думку своїх батьків знала.

Але вона не знала, я був переконаний, що ця історія збудила в мені спогади і я знову відчував себе міцно пов'язаним з нею.

— Визнаю, відповісти на таке запитання нелегко. Твій учинок сам

по собі досить незвичний. Але, наскільки я тебе знаю, ти зробила це не без вагомих причин.

— Це правда. Причини вагомі.

У її голосі забриніла чи то злість, чи самоствердження, й у мене раптом виникла підозра, що вона сама не певна, сумнівається, навіть опирається власному вчинкові. За самовладанням і зовнішнім спокоєм приховувався сумнів.

Вечори в гуртожитку біля Східного вокзалу аж ніяк не розвіють її сумніву, це я тепер добре знав.

Моніка готувалася розповідати.

Спочатку розповіла про той час, коли вони ще були молодим подружжям, відомий мені час. Я здогадувався, Моніка в такий спосіб хоче лишитися справедливою, створивши з отих чудових спогадів противагу останнім рокам.

Вона згадувала Вайсензее, маленьку квартирку, життя й роботу в тісних кімнатках, народження сина. Згадувала труднощі, які вони вдвох спільно долали.

— А знаєш, то були добрі часи,— мовила вона.

— Знаю,— відповів я.— Я вам заздрив.

На естраді музиканти вже настроювали інструменти — літні чоловіки в чорних приношених костюмах. Кафе заповнювалось, усі столики біля нас були зайняті.

Жінка замовкла. Я не квапив її, я не мав права її квапити.

Вона доторкнулася до моєї руки.

— Клаусе, мені сьогодні несила. Не сердься. Я твердо вирішила все тобі пояснити. В голові все готове, але навалене жужмом. Що дасть тобі сухий звіт? Це було б самовпевненістю, а я ненавиджу самовпевненість. Бо знаю, до чого вона може призвести. Атож, я це добре знаю.

— Розумію,— промимрив я.— З кожним таке трапляється.

Моніка відхилилась назад.

Оркестр заграв мелодії з оперет.

Кава, порції вершків, кучугури тістечок, прощавай, мій гвардійський офіцерику, прощавай...

—А як тобі працюється?— спитала Моніка Вайс.

Я почав розповідати, говорив про вимоги й можливості, говорив без упину.

Я відчував, як слова, накопичуючись, поволі нас розділяють, а наше перебування тут, у цьому кафе, втрачає свою винятковість, перестає хвилювати. Можливо, Моніка саме цього хотіла? Розпитувала мало, але запитання свідчили, що вона не втратила інтересу до історичної науки.

Просидівши отак, ми розійшлися, як і колись, на Унтер-ден-Лінден, тільки сьогодні був холодний березневий день.

Я ще мусив повернутися до інституту. Моніка збиралася походити по крамницях. Про наступну зустріч ми не домовлялись, ми взагалі не говорили про майбутнє.

Вона пішла в бік Александерплацу, я довго дивився їй услід. Нараз холодна розсудливість полишила мене. Захотілося наздогнати Моніку. Авжеж, це здавалося б дивним, але я міг би їй сказати: «Послухай, люба, давай ще трохи посидимо разом. Може, десь у скромній пивничці, не в такому вишуканому кафе. Тобі зараз потрібен хтось, із ким би ти могла говорити. Виговорись, виплачся — якщо тобі хочеться. Так жити далі не можна».

Звісно, я не побіг за нею, а пішов до інституту, де на мене справді чекала ціла гора копіткої, відповідальної роботи.

Чи закінчена тепер моя місія, на яку зважився на прохання Вольфганга Вайса? А чи провалилася?

Здається, саме так. Моніка Вайс ухилилась від розмови. Хто я їй зрештою? Колишній викладач, знайомий з тих часів, які відійшли в далеке минуле. Так я Вайсові й скажу. Ти помилився адресою, скажу я, я

не той, хто тобі потрібен. І взагалі, скажу, подібні історії завжди виявляються не такими, як здаються.

І на цьому поставлю крапку, вважатиму, що зі справою покінчено.

Але ж із нею не покінчено. Я будь-що силкуюсь підвести риску, а це тільки свідчить, що не покінчено.

Ми попрощалися, не домовившись про нову зустріч. Але ж хіба Моніка не сказала, що сьогодні не має сили розповідати?

І тут я пригальмував. Забувши про інститут, я перейшов на той бік Фрідріхштрасе й почав розглядати вітрини крамниць, посольські під'їзди, машини під будинками, перехожих, що йшли мені назустріч. Такого я собі вже давно не дозволяв — отак блукати вулицями без певної мети.

Я зупинився біля вітрини магазину чоловічого одягу. Виставлений пуловер сподобався мені своїм спортивним виглядом, принаймні на манекені. Мене скло погано відбивало, але я все-таки розрізняв свою дебеленьку фігуру.

Може, в них є пуловер мого розміру? Я ввійшов до магазину.

Якийсь чоловік попереду мене поглядом знавця оцінював товар, тримаючи пуловер проти світла. Так, йому пасуватиме, бездоганна фігура, чоловікові років тридцять п'ять, не більше.

Він оглянув ще три пуловери, забракував їх, зажадав четвертого, а я роздумав купувати й вийшов, ясна річ, на радість черги, що зібралася позад мене.

Я таки згадав про інститут і прискорив крок. Що це зі мною? Хто дав мені право так марнувати час? Годину просидів у кафе з чужою жінкою, пив коньяк, тинявся вулицями, та ще й мало не купив пуловера.

Піднявшись сходами,— інститутським ліфтом я не користуюсь, треную серцево-судинну систему,— я опинився в звичній атмосфері і вже добре знав, що встигну й чого не встигну зробити до вечора. Закінчу розділ книжки про Берлін.

А що, Клаусе Каррас, думав я, ця пригода з Монікою Вайс усетаки вибила тебе з колії.

III

Я вирішив поїхати до Вольфганга Вайса.

Для цього знайшовся й привід. Одна група мого інституту провадила широке дослідження колективізації, селян тисяча дев'ятсот шістдесятого року. В тому північному районі, яким зараз керував Вайс, можна було напевне знайти цікавий матеріал, бо там під час кооперування відбувалися цікаві події.

Узгодивши все в Берліні, я вирішив зв'язатися з Вольфгангом Вайсом.

— Як ви сказали ваше прізвище?— перепитав жіночий голос на другому кінці дроту, по-північному розтягуючи слова.

— Професор Каррас, із Берліна. Товариш Вайс чекає мого дзвінка.

— Хвилинку, будь ласка,— сказала жінка. Дроти гули й тріщали, можна було подумати, що між Берліном і тим містечком пролягає принаймні Атлантичний океан.

— Алло,— озвалася жінка знову.— На жаль, зараз не можу з'єднати вас із товаришем Вайсом. Якщо хочете, скажіть усе мені, а я перекажу йому.

— Ви назвали йому моє прізвище?— спитав я.— Справа стосується товариша Вайса особисто.

— Звичайно, я назвала ваше прізвище. Товариш Вайс вас добре знає, але в нього зараз нарада. Вам доведеться подзвонити пізніше.

— На таке в мене немає часу,— сказав я різкіше, ніж хотілося.— Запишіть телефонограму. Наступного понеділка я приїду до вашого міста, маю там справи. Нехай він скаже, чи це його влаштовує.

— В тижневому календарі товариша Вайса наступний понеділок дуже перевантажений.

— А ви запитайте в нього!— сказав я роздратовано.

Певний час у трубці було чути саме тріскотіння, нарешті почувся той самий жіночий голос:

— Товариш Вайс прийме вас наступного понеділка о чотирнадцятій годині.

— Добре,— сказав я й поклав трубку. Дивина. Може, ситуація змінилася і я вже не потрібний Вайсові?

Певно, в такий спосіб секретарка оберігає свого дуже заклопотаного шефа, намагався я витлумачити цю чудну телефонну розмову. Однак не міг позбутися підозри, ніби Вайс ухилився від розмови. Не схотів говорити зі мною по телефону, очевидно, вже охолов.

Що трапилось? А може, нічого особливого, просто такий метод його роботи, сувора пунктуальність?

На автостраді мене заполонило таке відчуття, ніби я їду розважатися.

Я на два дні втік від свого письмового столу й почував себе вільним птахом. Звичайно, я знав, це чистісінька ілюзія, бо за два дні ніщо само собою не зробиться. Гора звітів, інструкцій, запитів, скарг, прохань на моєму столі тільки збільшиться, подарувавши мені хіба що зайву порцію прикрощів.

І все ж було приємно їхати прохолодним весняним днем, без напруження вести машину майже порожньою автострадою, крутити радіоприймач і слухати модні пісеньки з такими іноді дурнуватими текстами, що хоч смійся.

За три години я в'їхав у містечко, в якому Моніка Вайс прожила багато років. Ліси непомітно змінилися розлогою рівниною, що вела до моря. Все тут мало дуже охайний вигляд: добре доглянуті лани, довгі зелені гони, бура рілля, луки з першою ніжною зеленню. А над усім цим високе небо, отари хмар, які час від часу затуляють сонце й лягають на землю легкими тінями.

Містечко нічим не вирізнялося з-поміж інших у цій місцевості: присадкуваті будинки, вулиці з однобічним рухом, транспаранти на ринковій площі вже закликали до зустрічі Першого травня. Двоповерховий будинок районної ради нічим не примітний, акуратно потинькований, перед входом акуратні дерева й газони. Я поставив машину на майданчику для паркування, вийшов, випростав затерплі м'язи, згадав, що колись проїздив через це місто вантажною машиною, десь у тутешніх селах студенти університету допомагали збирати врожай.

Черговий довго роздивлявся моє посвідчення, потім спитав, чи я записався на прийом до голови.

— А якщо ні?

— В такому разі треба записатися й прийти, на коли вам призначать.

— Я записався,— сказав я.

Черговий, і досі тримаючи перед собою моє посвідчення, взявся за телефонну трубку.

— Поверніть мені нарешті моє посвідчення,— буркнув я, гніваючись на себе, що не зміг утриматись.

Зрештою, в моєму інституті теж сидить черговий, що має підписані мною інструкції, і я його не раз повчав, як потрібно їх виконувати.

— Вам треба піднятися нагору,— сказав черговий і знову подивився на моє посвідчення, перш ніж я його забрав.

Підлоги в коридорах були натерті, скрізь панувала скрупульозна чистота, вікна вимито до дзеркального блиску. Атож, наближалося Перше травня. До того ж їм, очевидно, легше роздобути прибиральниць. В інституті нам доводиться час від часу влаштовувати суботники для генерального прибирання. Я спеціалізуюсь на митті вікон.

Приймальня голови була простора, широке вікно пропускало досить світла. Секретарку я впізнав одразу за її манерою розтягати слова.

Я відрекомендувався, простягнув їй руку, а вона підвелася з-за столу.

Секретарка дивилась на мене приязно, очевидно, встигла забути, що я розмовляв з нею по телефону роздратовано, або ж такий тон був для неї звичний.

— Я хочу тільки впевнитися, чи буду прийнятий о чотирнадцятій годині, як домовлялись. До обіду я буду зайнятий у районному комітеті партії.

— Ви там можете зустріти товариша Вайса, він саме поїхав туди,— відповіла секретарка.— Але все залишається в силі, як домовлено. Товариш Вайс прийме вас о чотирнадцятій годині. До речі, ви можете поставити свою машину на подвір'ї в товариша Вайса. Там вона буде в безпеці. Ночуватимете в товариша Вайса.

— Чудово,— сказав я.— Все влаштовано якнайкраще.

Жінка знову сіла й поринула в якісь папери. Друкарка, влаштувавшись коло вікна, ні разу не відірвалася від роботи й не глянула на мене.

Я спитав, де міститься райком партії, а потім згадав, що дорогою бачив на даху одного будинку характерну для райкомів антену радіозв'язку.

Секретарка докладно і терпляче пояснила мені, як туди проїхати. Це недалеко. У маленькому місті скрізь недалеко.

Я подякував за довідку, секретарка всміхнулася.

— Ви п'єте каву? Чи більше любите чай?— спитала вона.

— Я питиму те, чому надає перевагу товариш Вайс.

— Тоді я зварю вам міцну каву,— сказала секретарка.

— Наперед вам удячний,— сказав я.

Тепер мені стало ясно, чому того лютневого дня Вольфганг Вайс і не доторкнувся до чудового чаю моєї фрау Шірмер. Він п'є каву.

В райкомі партії я пішов до секретаря в справах агітації й пропаганди.

— Кого я бачу!— вигукнув той, коли я переступив поріг його кабінету.— Ми ж знайомі.

— Ще б пак, робітничо-селянський факультет,— відразу озвався я.— Отже, це ти — Вассерман?

— А ти професор. Час біжить. А я застряг тут.

— Ти з цих країв?

— Так. З Берліна повернувся до Ростока. А потім мене взяли на партійну роботу, й відтоді сиджу тут.

Вассермана я пам'ятав не дуже добре. Переді мною сидів чоловік з бронзовим відтінком шкіри, волосся ще чорне, тільки подекуди срібна павутина.

Товариші, з якими я розмовляв по телефону ще з Берліна, вже підібрали для мене багатий матеріал. Я був приємно здивований.

— У столиці, очевидно, трохи недооцінюють периферію,— сказав Вассерман.— А цього допускати не можна.

У ньому озвався пропагандист і агітатор, подумав я. А втім, він має рацію.

Мабуть, Вассерман спочатку думав передоручити мене комусь із своїх співробітників, однак тепер зайнявся моєю справою сам. По тому ми за чашкою чаю трохи поговорили про своє навчання на робсільфаці, прийшли до висновку, що то був чудовий період нашого життя, але водночас ми застерігали один одного не впадати в тугу за минулим.

Таке застереження було справді необхідне, бо про час, що минув після навчання, ми обмежилися загальними словами. А роки навчання на РСФ були осяяні ореолом юності.

Тоді мені спало на думку, а чи не розпитати Вассермана про Вольфганга Вайса, адже Вассерман давно в цьому районі. Але я не хотів розкривати всі свої карти й лише сказав, що не так часто доводиться

зустрічати в одному районі, причому досить далеко від свого міста, аж двох знайомих з часів молодості, та ще на керівних посадах.

— Хто ж той другий?— відразу спитав Вассерман.

— Ваш голова районної ради, товариш Вайс,— сказав я.

Вассерман нахилився вперед:

— Товариш Вайс? Цікаво. Де ж ви стикалися?

Я розповів, як Вайс читав у нас лекції, а я допомагав їх організовувати.

— Тоді він, певне, ще був дуже молодий,— зауважив Вассерман.

— Еге ж, дуже молодий, аж завидки брали.

— Товариш Вайс дуже здібний голова,— неквапно проказав Вассерман.— Чи не збираєшся його відвідати? Це, звичайно, не просто: він страшенно зайнятий, як і всі ми.

— Я записався до нього на чотирнадцяту годину. Кажуть, він зараз тут.

— Точно, — потвердив Вассерман.— Сьогодні день зустрічі обох стовпів нашого району. Щопонеділка наш перший обмірковує з головою назрілі питання. Так заведено.

— Я завжди вважав Вайса природженим теоретиком,— сказав я.

— Він і справді має аналітичний розум,— погодився Вассерман.— Іноді я думаю, якби він і далі працював у науці, то міг би стати одним з провідних економістів. З другого боку, Вайс має надзвичайні здібності адміністратора. По-моєму, він ще не досяг межі своїх можливостей.

— Ти так гадаєш?

— Я знаю його по багаторічній спільній роботі.

— Невже між вами так багато точок зіткнення?— спитав я трохи здивований.

— Більш ніж досить, професоре. Все, що він і його люди планують і роблять, певною мірою стосується й ідеології. В доброму й у поганому Вайс покладається на розум. Розум у нього завжди на першому плані. Емоції, вважає він, мусять підпорядковуватися розуму. Тут я не зовсім згоден.

Таким і я знав Вольфганга Вайса. Його пристрасть до непідкупних фактів, до ясного розуму — саме це справило на мене тоді сильне враження.

— Почуття без розуму можуть завести далеко,— сказав я.

— Можливо, я неточно висловив думку. Бачиш, населення нашого району — переважно селяни. Розумні люди, але вони — особливий світ, який, незважаючи на всю технізацію, залежить від кліматичних умов, пір року, погоди, традицій, що сягають у далеке минуле. Само собою зрозуміло, теорія сьогодні багато важить і тут. Але, як кажуть, не менше важить і те, чи знайдеш підхід до людей, чи візьмеш правильний тон, чи маєш вагомі докази, чи зумієш на конкретних і зрозумілих прикладах пояснити взаємозв'язки між речами.

Вассерман говорив, дивлячись мені просто в очі, напівзвівшись у кріслі. Закінчивши, він знову сів і ніяково всміхнувся.

— Я й тебе взявся агітувати,— пробурчав він.

— Усе це дуже слушно,— мовив я.

— Але те, що я тут виголошую,— одне, а те, як ми його здійснюємо на практиці,— зовсім інше. Часто з правильного заміру виходить тільки пародія. Адже буде смішно, коли правильне гасло про соціалізм, продуктивність і якість повісити на облупленій стіні напіврозваленого хліва. Це бездумний формалізм. І коли товариш Вайс, побачивши таке, дошкульно нас висміє, то він матиме рацію.

Ми говорили так щиро, ніби з часу нашого навчання на робітничо-селянському факультеті не минула добра чверть століття. Вольфганга Вайса ми більше не згадували: ні про нього, ні про його родину. Я спробував був повернути бесіду в це річище, заговоривши взагалі про сімейні проблеми, які можуть виникнути внаслідок різниці в освітньому рівні подружжя, але Вассерман не підтримав тему. Мені навіть здалось,

ніби він насторожився, а втім, я міг і помилитись, надто перейнятий своїми роздумами.

Та й які підстави мав Вассерман говорити зі мною про родинні взаємини товариша Вайса? Адже Вайс напевне завдяки своїй витримці й самодисципліні зумів поставити справу так, щоб з цього приводу не виникло непотрібної дискусії.

Я перев'язав переданий мені стіс документів для мого інституту й подякував Вассерманові, який, провівши мене до дверей, просив не забувати про нього, коли ще буду в цих краях. Тільки тоді ми вже так не поспішатимемо, поговоримо про все докладніше, а поговорити нам є про що.

Повернувшись на ринкову площу, я споглядав життя-буття цього районного центру, який справив на мене враження спокійного, щоб не сказати затишного містечка.

Але чи не поверхове було це враження? Адже я ще нічого тут не знав. За зовнішнім спокоєм і рівновагою, які приємно вражали мешканця великого міста, напевне крилися всі оті проблеми, що їх вистачає скрізь. Питання обслуговування й постачання, умови праці, охорона здоров'я, молодіжні проблеми, ціни, житло та багато іншого.

Я підійшов до своєї машини на стоянці й поклав папери в багажник. Ринкова площа в обідню пору ожила, і я спробував уявити собі, як Моніка Вайс рік тому в таку ось годину прогулювалася по крамницях. Спроба не зовсім удалася. Я міг ще пов'язати студентку Моніку Мегелін з тією Монікою Вайс, яка жила нині в Берліні, але мені бракувало фантазії уявити собі її життя в цьому містечку.

Трохи вже орієнтуючись, я повільно котив звивистими вуличками, поминув не дуже великий квартал новобудов і звернув у вулицю на околицях міста.

Останній будинок належав родині Вайсів. Проїхавши до кінця асфальтованої дороги, я розвернувся й поставив машину на узбіччі.

Далі починався путівець, що губився серед лук і полів. Удалині виднів ліс.

Я підійшов до штахетника, стовпи воріт були вимурувані з червоної цегли.

Ось він, дім, стоїть, щедро облитий сонцем. Щоправда, дім виявився не таким великим, як я його собі уявляв, але з першого погляду було видно солідність будівлі. Її зовнішній вигляд, безперечно, відповідав смакам Вольфганга Вайса. Палісадник, за це я міг поручитися, був розбитий дружиною. Хвойні дерева, живопліт, вигадливої форми клумба, де вже квітли перші весняні квіти. Палісадник здавався легковажним і разюче контрастував з будинком.

Отже, це дім, який покинула Моніка. З цих воріт вона вийшла одного дня з валізкою в руці.

Будинок стояв безмовний і тихий, ніби зачаклований.

Але так тільки здавалося, бо ось із дверей вийшла літня жінка, подивилась на мене, прихистивши очі долонею від сліпучого сонця, й підійшла до воріт.

— Добридень,— привітався я.

— Ви професор Каррас із Берліна?— запитала жінка.

Я відповів ствердно, тоді вона відчинила хвіртку, простягла мені руку й сказала, що вона фрау Крюгер і що пан Вайс попередив її про мій приїзд. Вона вже довгенько на мене чекає, а тепер їй треба йти; зараз вона відчинить ворота, і я зможу поставити свою машину коло гаража.

Фрау Крюгер проговорила все це дуже швидко і вже заходилася відчиняти. Я хотів допомогти, але це виявилося непотрібним, стулки воріт стояли на коліщатах, що рухалися по добре змащених рейках.

Я проїхав бетонованою доріжкою. Гараж стояв за живоплотом. Поряд було ще місце, очевидно, передбачене для стоянки чи миття ще однієї машини, бо на бічній стіні гаража був кран із надітим шлангом.

Перед гаражем стояв на підмостках щойно помитий мотоцикл, виблискуючи проти сонця, на бетоні видніли калюжки.

Підійшла фрау Крюгер:

— Тут для вашої машини добре місце, правда? Краще, ніж десь у місті.

— Так,— погодився я.— І з вулиці її не видно.

З будинку вийшов юнак у шкіряному одязі, в одній руці він тримав шолом, а в другій — шкіряну сумку. Юнак був високий, кремезний, на голові в нього непокірно вихрилося не дуже довге русяве волосся. Здалеку він мені дуже нагадував молодого Вольфганга Вайса, але зблизька це враження зникало. Вилицювате обличчя й скісно прорізані очі були материні.

Він не здивувався, побачивши мене, очевидно, теж знав про мій приїзд. Наскільки йому було відомо про мою роль у драмі його батьків, я не знав.

— Добрий день, моє прізвище Каррас,— сказав я.

Він відповів на привітання й додав:

— Батько говорив мені, що ви сьогодні приїдете. Я мушу вже їхати, але фрау Крюгер буде до ваших послуг.

— Востаннє я тебе бачив отаким,— сказав я, показуючи рукою на висоті колін.— На передріздвяному ярмарку в Берліні.

— Я вас не пригадую,— стримано мовив Штефен.

— Це було давно. Ти їдеш у Росток?

— До Вісмара. Моє судно стоїть у Вісмарі. Але спершу заїду в Берлін.

— В Берлін? До діда й баби?

— Ви їх теж знаєте?

— Давно.

Штефен управно пристебнув свою шкіряну сумку до мотоцикла.

— Гарна година для поїздки,— озвався я.

— Погода для мене не грає ролі,— сказав Штефен.

— А куди ваш наступний рейс?

— Точно не відомо. Може бути, до Фінляндії.

— Ти вже був там?

— Ні, ще не був.

Він прикріпив сумку, поторгав її для проби.

— Нова машина?— поцікавився я.

— Накрутила вже дві тисячі кілометрів.

— Атож, маршрут добрячий — на узбережжя й назад, а тепер ще до Берліна,— сказав я.

— Ясна річ, набігає швидко. Аж самому дивно.

Штефен застебнув шкіряну куртку, перевірив одну по одній усі змійки.

Підійшла фрау Крюгер.

— Їдь обережно, Штефене,— сказала вона.

— Не хвилюйтеся, фрау Крюгер,— заспокоїв її хлопець.— Я завжди їду обачно. Ви ж знаєте.

Тепер Штефен випробував черевиком шини, ввімкнув освітлення.

— Повний порядок,— сказав я.

Юнак не відповів.

— Передавай вітання дідові та бабі,— сказав я.

— Передам,— відповів він, збираючись надіти шолом.

— Ти бачитимеш матір?— спитав я.

Він уже надів шолом і, очевидно, не почув мого запитання.

Простяг руку фрау Крюгер, потім мені, і в мене було відчуття, що мою руку він потис неохоче.

Потім осідлав мотоцикла, махнув рукою до фрау Крюгер, різко завернув на бетоновану доріжку й виїхав одчиненими воротьми на вулицю.

— Еге ж, отакі вони всі,— сказала фрау Крюгер.— Мені теж пора йти. Ключ я вам залишу.

Я подякував, проте від ключа відмовився, бо все одно мав іти до Вольфганга Вайса, а часу лишилось обмаль. Я замкнув машину, попрощався з фрау Крюгер і пішки подався до центру.

Отже, Штефен їде в Берлін.

Своїми стриманими манерами він нагадував батька. Що він думав про матір кілька місяців тому й що думав тепер — лишилося для мене загадкою.

Я поспішав, маючи намір ще десь перекусити, найкраще у кафе при ратуші. Мені воно впало в око на ринковій площі своїми круглими шибками й свіжонамальованою вивіскою.

У цьому місті Штефен виріс, тут провів дитинство і юність, звідси вирушав у широкий світ. Та чи повертатиметься він сюди щоразу після рейсу? Зв'язок з дитинством не так легко порвати, але для хлопця багато дечого змінилося. Все близьке зненацька могло стати чужим.

За десять хвилин я був у кафе. Старовинні круглі шибки обіцяли багато, однак інтер'єр мало чим різнився від більшості нудних їдалень, які при всій своїй сучасності не можуть похвалитися вигадкою.

Попід однією стіною видніли рештки колишніх меблів — масивні темні дерев'яні лави, але перед ними стояли столи на металевих ніжках.

Їжа була смачна й недорога.

За моїм столом сидів літній чоловік у старомодному костюмі. Я побажав йому смачного, ми завели розмову, і я дізнався, що мій сусіда щойно з суду. Він позивався у справах спадщини і, видно, програв процес, бо випив одну по одній три великі чарки кминної горілки, запросив і мене підтримати йому компанію, бо ще збирався перехилити й четверту. Причому він не хмелів, принаймні не було видно, що він уже стільки випив. Чоловік сидів за столом випростаний і понуро дивився перед себе. Щоб якось його розважити, я запитав, де він працює. Він похмуро відповів, що зайнятий у сільському господарстві. Тутешнє начальство, сказав він, не розуміє особливостей краю. Створили велетенські об'єднання, які просто не спроможні працювати рентабельно.

— Я знаю, чоловіче добрий, що кажу. Я ж селянин. А то — кабінетні вчені, бюрократи. Керуються якимись таблицями й книжками. Наш досвід для них нічого не вартий, його котові під хвіст. Вони ще схаменуться, та пізно буде. Аякже...

Ця критика на адресу керівних органів спонукала спитати старого про Вайса, адже, зрештою, на Вайсові лежала відповідальність за все, не в останню чергу й за сільське господарство.

Старий, проте, похитав головою.

— Не знаю такого. Вайс? Хто він? Голова районної ради? Все одно не знаю.

Він знову повернувся до свого судового процесу.

— Не дістанеться тому халамидникові будинок. Я дійду до самої гори. Будинок йому не дістанеться.

Я попрощався, та він навряд чи почув, краватка зсунулася йому набік, він тремтячими пальцями гортав якісь папери.

О чотирнадцятій нуль-нуль я ввійшов до Вайсової приймальні.

Секретарка підвелася, рушила мені назустріч, стримано всміхнулась.

— Роздягайтесь, будь ласка. Товариш Вайс чекає.

Я віддав їй куртку, всунувши кашне до кишені, й, дивлячись, як секретарка повісила мій одяг на плічка й розпрямила його, згадав про свою фрау Ширмер.

Було чутно міцний аромат кави.

Жінка пішла попереду до товсто оббитих дверей, що викликали повагу своїм виглядом. Було відчуття, що за цими солідними дверима вирішуються питання надзвичайної ваги. Пройшовши крізь ці двері, від-

відувач усвідомлював, що вступив у дуже високі сфери, що має належно це оцінити й одразу відмовитися від усього другорядного й несутєвого. Секретарка переступила через поріг:

— Товариш Каррас.

Усе це здалося мені завченим, а втім, я, мабуть, перебільшував, бо був упереджений.

Вольфганг Вайс сидів на своєму робочому місці, звідки міг добре бачити кожного, хто заходив до кабінету, для цього йому досить було підвести голову.

До столу тулився довжелезний стіл засідань, що здавався його нерозривним продовженням. Порожні стільці обабіч довгого столу були вишикувані з точністю до сантиметра. Приміщення сповнювали прохолода й світло.

Будинки навпроти були невисокі, тому сонце вільно дивилося широкими вікнами й добре освітлювало шафу, що тяглася вздовж усієї задньої стіни. Дві полиці були засклені, на них стояли прапорці, статуетки з пластику, модель танка, очевидно, подарунки та сувеніри. Перестінок біля дверей був завішений шторою.

Вайс підвівся й повз ряди стільців повагом рушив мені назустріч. Він, видно, мав різні спроби, як приймати відвідувачів. Певних осіб зустрічав ще в приймальні, вітаючи інших, тільки підводився з-за письмового столу, а декого приймав, очевидно, сидячи.

— Добрий день, товаришу Каррас,— промовив він статечно й простяг мені руку. Потім кивнув на стілець.— Сідай, зараз принесуть каву.

Я озирнувся по кімнаті.

— Отже, оце твій командний пункт,— сказав я.

— Світла тут вистачає.— Вайс показав на широкі вікна й далеке небо за ними.

Він натиснув на кнопку переговорного пристрою й сказав у мікрофон:

— Можна подавати каву.

Потім опустився в крісло. Велика дерев'яна стільниця була майже порожня, лежала тільки одна папка, яку він, очевидно, читав, а тепер згорнув. Мабуть, звична реакція, розрахована на те, щоб ніхто не міг зазирнути в документ. Адже дехто полюбляє читати через стіл, навіть якщо написане лежить до нього догори ногами.

Ще я побачив письмове приладдя й календар-пам'ятку. На низькому столику збоку три телефонні апарати і переговорний пристрій. Все раціонально.

Сама атмосфера цього приміщення вражала відвідувача, і такий ефект, безперечно, теж був передбачений. Я мусив спочатку звільнитися від цього почуття й глянув на господаря кабінету.

— Тут справді трохи незручно,— сказав Вайс, ніби вгадавши мої думки.— Але де ти влаштуєш куточок відпочинку? Зрештою це приміщення не призначене для приємних теревенів.

Я плеснув по дебелій стільниці столу засідань.

— Отже, тут приймаються рішення. Звідси керують. І стіл з міцної деревини.

— Він стояв тут ще до мене. Я його лиш обновив,— заперечив Вайс.— А тепер про нашу спільну справу: другу половину дня я планую провести так... тобто якщо ти, зрозуміло, не будеш проти моєї пропозиції.— Він запитливо подивився на мене. Я кивнув на знак згоди. А що мені залишалося? Господар тут Вайс. Усе залежало від того, як він розпорядиться моїм часом.

— От і добре,— задоволено сказав Вайс.— Ми питимемо каву, й ти матимеш змогу ставити запитання, якщо, звісно, схочеш. Потім поїдемо на меблеву фабрику. Її відзначено з нагоди Першого травня. Я виступлю і вручу нагороду. Потім коротка зустріч із керівниками підприємства — секретарем парторганізації, директором, головою профспілки. Можливо, це тебе зацікавить. Увечері ти мій гість. Цілий бу-

динок на двох: Штефен сьогодні знову поїхав.

— Знаю,— сказав я.— Я саме застав його, коли він від'їздив. Славний хлопчина.

— Ага, то ти його ще застав?

— І поговорив.

— Ти ба.

— Фрау Крюгер дуже хвилюється за нього,— сказав я.— На її думку, він їздить надто швидко.

— Він їздить обачно,— сказав Вайс,— але, звичайно, в темпі.

— Його машина в порядку,— зауважив я.

— Так, у нього завжди все в порядку. Він інакше не вміє.

В цю хвилину секретарка принесла каву, обережно тримаючи перед собою тацю, щоб на блискучій поверхні ніщо не порушило порядку. Секретарка полегшено всміхнулась, поставивши тацю на стіл засідань, налила чашку, принесла до письмового столу й поставила перед головою. Після чого я отримав свою чашку і запрошення самому брати цукор і вершки. Все відбувалося точно за протоколом, до якого секретарка була привчена.

— Сподіваюсь, кава досить міцна,— сказала вона.

Вайс колотив цукор.

Я пожартував:

— Судячи з аромату, ваша кава й мертвого оживить.

— Дякую, колего Мантей,— сказав Вайс.— З'єднуйте мене тільки в екстрених випадках.

Я сьорбнув гарячої кави й відразу обпік собі язика.

— Я був сьогодні і в райкомі партії,— сказав я.

— Зранку?— запитав Вайс.

— Так. Ти, мабуть, у цей час теж був там.

— Точно. Був у першого секретаря. Я буваю у нього щопонеділка. За тиждень накопичується багато всякого, що можна залагодити тільки при особистій зустрічі. А що там робив ти?

В його тоні відчувався легкий неспокій. Він не любив, щоб важливі справи розв'язувалися без його відома. Цю рису я знав за ним ще здавна. Тоді його цікавило все, пов'язане з нашим колом діяльності: що за один той або той, яких поглядів дотримується он отой, скажімо, щодо економічних питань. Я швидко тоді змирився з такою надзвичайною цікавістю молодого викладача, бо пересвідчився, що вона тільки на користь його роботі зі студентами.

— Уяви собі, зустрів там знайомого ще з часів навчання на робітничо-селянському факультеті. Світ — велике село.

Я навмисне мучив його, в мене вселився біс. З виразу Вайсового обличчя я бачив, що він справді страждає.

— Хто ж він?— спитав Вайс.

— Товариш Вассерман.

— Отже, Вассерман. Агітація й пропаганда.

— Я про це й не здогадався, коли телефонував до райкому з Берліна.

— Сфера, за яку він несе відповідальність, не така проста, як може здатися,— зауважив Вайс.

— Він розшукав для мене цікавий матеріал. Наш інститут працює над темою «Соціалістична весна на селі», а ваш район виявився для нас справжнім скарбом.

— Сільське господарство для нас — головна галузь.

— У цій галузі дещо таки зрушило з місця,— сказав я.

— Що ти маєш на увазі?

— Час уже, мабуть, ставати рентабельними.

Він глянув на мене трохи глузливо.

— Про це багато пишуть і говорять. Дехто аж нетямиться від захвату, гадаючи, що відкрив хтозна-яку новину. Цим повинні займатися ті, хто вже давно цим займається. І вони не бачать тут ніякої сенсації.

Я згадав про того селянина з кафе при ратуші, який поділився зі мною своїми думками з приводу сільського господарства району. Однак Вайсові про цю зустріч я не розповів. Який сенс повторювати слова старого селянина, котрий ніяк не виплутається з особистої халепи.

Як сказав Вайс: «Цим повинні займатися ті, хто вже давно цим займається».

Непогано. Цей вислів треба запам'ятати.

Як часто дратують нас люди, які, не маючи достатніх знань, виголошують гучні промови.

Вайс запитав, чи я хочу ще кави, і не чекаючи моєї відповіді, налив мені чашку. Він зробив це, не піднімаючись із крісла. Це крісло за письмовим столом він залишав, очевидно, з великою неохотою.

Я знаю чимало людей, які мають службові кабінети, я сам належу до їхнього числа. Декого письмовий стіл не прив'язує до себе, вони гасають кабінетом, сідають на край столу, говорячи по телефону або диктуючи; багато ж хто так, як оце Вайс, зростаються зі своїм столом, їхній службовий кабінет — майже святилище. Я завжди тримаю двері до приймальні відчиненими, бо повинен знати, що там відбувається.

Це, звісно, не була оцінка, а тільки думки з приводу. Мої міркування урвав різкий телефонний дзвінок.

Вайс узяв трубку. Секретарка сказала, хто телефонує. Вайс звелів себе з'єднати й почав уважно слухати. Абонент говорив довго, Вайс не перебивав. Я міг спокійно вивчати вираз його обличчя. Воно було дуже зосереджене, але з нього годі було зрозуміти, хто говорить на другому кінці дроту, посланець лиха чи радості.

Наприкінці Вайс проказав:

— Завтра вранці повний звіт про все це мусить лежати в мене на столі. Віддайте необхідні розпорядження. Дякую.

Він поклав трубку й глянув на мене.

— В одному селі протягом трьох тижнів згоріли дві комори. Тут слід розібратись уважніше.

— Можливо, випадковість?

— Цілком імовірно. Але випадковості мусять бути принципово виключені в першу чергу. Для слідчих органів це основне правило.

Він підвівся, підійшов до стіни, закритої шторою, потяг за шнур, штора відійшла вбік і відкрила карту — територію району.

Вайс увімкнув бічне освітлення, й на карті, зовсім несхожій на географічну, тепер можна було чітко все побачити. Я став поряд з Вайсом.

Він узяв указку, яка нагадувала диригентську паличку, і показав на карті якусь точку.

— Отут,— промовив він.— Отже, дві пожежі протягом трьох тижнів. Збитки значні. Машини, реманент, посівний матеріал.

— Віддалене село,— сказав я, бо не бачив поблизу населених пунктів.

— Точно. Пожежні команди сусідніх сіл не так швидко можуть туди дістатися. Потрібно посилити місцеву команду.

Карта була помережана багатоколірними лініями, штриховкою, якимись цифрами.

— Читати твою карту дуже важко,— зауважив я.

— Але не всім,— заперечив Вайс.— Скажімо, я схоплюю все мені потрібне одним поглядом.

Він спробував пояснити значення різних ліній, кольорів і символів; я пересвідчився, Вайс розробив раціональну систему, що допомагала йому в роботі.

— Ти сам це придумав?— спитав я.

— Не зовсім. Дещо запозичив у інших. Але тут я впровадив цю систему й постійно її вдосконалюю. Вона значно полегшує працю. Завжди маєш загальне уявлення. Для мене на цій карті все предметне.

Скажімо, оте село вгорі, де сталася пожежа, я знаю його, знаю, що в ньому робиться.

— Свій район ти вже ввесь об'їздив?

— Можна сказати, ввесь, бо стільки ж років їжджу. Але є ще й маловідоме, район великий.

— Ти почуваєш себе тут у рідній стихії?— спитав я.

Він глянув на мене.

— У рідній стихії? Робота мене влаштовує. Вона відповідає моєму честолюбству, якщо в цьому випадку дозволено вжити таке немилозвучне слово. Але робота моя надзвичайно складна, до того ж у ній багато не видного людям. Я очолюю організм, якому служу й від якого водночас залежу. На такій посаді цей факт мусиш усвідомлювати.

Він натиснув на кнопку, світло погасло, карта зблякла, лінії стали невиразні, кольорів уже не можна було розрізнити. Попливла штора, закриваючи карту.

Вайс глянув на свій годинник.

— Пора. Не люблю з'являтися в останню хвилину. Створюється враження, ніби ти мимохідь заскочив кудись, де на тебе чекають. Ніби хочеш викликати співчуття до себе, заклопотаного, загнаного діяча, ніби вимагаєш від людей подяки за те, що взагалі прийшов до них. Я такого не терплю й те саме вимагаю від своїх підлеглих.

Підійшовши до письмового столу, він узяв папку й поклав її в чорний портфель.

Потім відчинив шафу, де було влаштовано умивальник, ретельно вимив руки, зачесався й міцніше затяг вузол краватки.

Нараз мені впало в око, що у Вайса напрочуд свіжий вигляд, немовби день для нього тільки-но розпочався.

Спостерігаючи за цим обрядом приготування, я спіймав себе на думці, що цей чоловік грає переді мною роль, і то добре завчену. Грає роль незворушного, впевненого в собі керівника, який спокійно, без напруження виконує свою відповідальну роботу так, ніби все в нього ладиться, ніби й не було дружини, яка пішла від нього понад два місяці тому.

Вайс витер руки і запропонував:

— Не бажаєш освіжитися?

Я відмовився.

Він вийняв із шафи легке темно-синє пальто.

— Можна рушати,— сказав він.

Коли ми вийшли в приймальню, секретарка підвелася.

Я подякував за чудову каву. Вона всміхнулася й теж подякувала — за мою уважність.

Вайс їй сказав:

— Сьогодні я вже не повернусь, колего Мантей. Підготуйте мені матеріали для засідання. В разі чогось надзвичайного ви знаєте, де мене знайти.

— Машина стоїть унизу,— повідомила фрау Мантей.

Я простяг їй руку:

— На все добре.

Вайс теж попрощався.

Я ще раз оглянув приймальню. крізь відчинені оббиті двері було видно широкий письмовий стіл і старанно вишикувані стільці. Стілець, на якому сидів, я поставив у ряд з іншими, порядок виховує.

І я подумав: а як усе це було, коли часом дружина голови приходила сюди? Можливо, вже в приймальні вона знічувалася, вражена спокоєм, порядком і стриманістю, які тут панували? Ну, а потім, за товсто оббитими дверима? Чи наважувалася поцілувати його, коли вони залишалися віч-на-віч? Важко уявити. Мабуть, вона взагалі сюди не приходила, а коли й приходила, то лічені рази, маючи на те якісь особливо поважні підстави.

На стоянці чекала темно-синя «лада».

Водій відчинив дверцята. Потім узяв портфель, поклав біля себе на переднє сидіння, усе це проробив мовчки й неквапно.

Майже безмовною була і поїздка. Вряди-годи Вольфганг Вайс робив пояснення з приводу того, що ми проминали.

Наприклад, отой невеликий квартал новобудов дав йому нагоду розповісти про нього більш-менш докладно. Тут він наполіг, пояснив Вайс, щоб будівельники орієнтувалися на старе місто. Личкування цеглою, що відповідало архітектурній традиції цього краю, пожвавило квартал.

— Це не вимагало великих витрат,— заявив Вайс.— Інакше я ніколи б не обстоював такий спосіб будівництва. Зрештою я економіст, мене так легко не обдуриш. Коли отримав розрахунки, якими вони хотіли мені довести, нібито поліпшена декоративність збільшить витрати, я сів і ретельно вивчив увесь кошторис. Усі їхні викрутаси відразу спливли на поверхню. Інертність, ніщо інше як інертність. Я лишався незворушний, холодний мов лід, коли, викликавши їх до себе, дав їм змогу говорити. Вони говорили й говорили, а я тим часом думав: «Зараз виведу вас на чисту воду!» Їм просто-таки відібрало мову, я поставив їм мат кількома ходами. Унаслідок — будинки мають добрий вигляд, а колишніх упертюхів навіть похвалили.

Я дивився на нього збоку й думав: мат кількома ходами. Все точно вирахувано, грунтовно продумано, такі успіхи його радують. А втім, що можна було тут заперечити.

Цей житловий масив, будинки якого оздоблено декоративними елементами з червоної цегли, справді гарний.

Про сільське господарство свого району Вайс не висловлювався, хоч ми проїхали кілька сіл, які майже всі справляли приємне враження; хоч проїздили повз елеватори, які гордо височіли над рівнинним краєвидом.

Правда, про стан доріг Вайс відгукнувся неохоче, насамперед покартав відділ шляхового будівництва, який, на його думку, через об'єктивні, а також і через суб'єктивні фактори,— хоча останні потрібно будь-що виключати,— не зажив надто доброї слави.

Про це ми досить часто змушені були згадувати, бо хоч як обережно їхав наш водій, нас таки добре підкидало.

Для доріг найперший ворог — тутешні зими, бо в цих краях раз у раз то мороз, то відлига.

Навіть коли ми заговорили на цю тему, водій не озвався, хоча міг щось докинути.

Я спробував уявити, як би проходила така поїздка, коли б на моєму місці сиділа Моніка. Вона б не могла всю дорогу мовчати або обходитись лише поважними репліками. А побачити тут можна було багато. Наприклад, палісадники селянських будинків. Або крамниці, серед них було багато охайних і навіть вигадливо оздоблених, але траплялись і занедбані, обложені кучугурами порожньої тари.

Моніка, напевне, порахувала б і лелечі гнізда, їх у селах було чимало — на хлівах, на всіляких баштах, навіть на одному скособоченому димарі. Чому голова райради не сказав мені, що його район полюбили лелеки, бо тут не порушено гармонію навколишнього середовища?

Мене вже сіпало запитати в нього про це, коли я помітив, що Вайс гортає якісь нотатки, очевидно, свою майбутню промову перед меблярами, і я змовчав.

Меблева фабрика була розташована на околиці маленького селища з кривими вуличками, яке, однак, уже багато сторіч мало статут міста. Поки ми їхали бруківкою й нас добряче гуцало, Вайс розповів мені історію цього підприємства. Перед війною воно виготовляло кухонні меблі, це давало власникові неабиякі прибутки, а містечко зажило слави промислового центру. Під час війни фабрика випускала ящики для боєприпасів, а згодом знову сяк-так налагодила виробництво кухонних меблів.

У повоєнній круговерті в містечку опинилися пересельці зі Східної Пруссії, серед них ціла родина талановитих столярів. Вони принесли на цю маленьку фабрику своє вміння й свої ідеї. З роками підприємство перебудувалося на випуск кімнатних меблів. Пересельці взяли в цьому найактивнішу участь, незабаром підприємство стало народною власністю. Виробництво зростало, фабрика розширювалася. Якість меблів дозволила продавати їх і за кордоном, на Сході й Заході.

— Майже відсутня плинність робочої сили,— пояснив Вольфганг Вайс.— Люди тут осілі, мають добрий заробіток. У багатьох до того ж є присадибні ділянки. Створено міцне ядро висококваліфікованих кадрових робітників, яке постійно поповнюється молоддю. Керівні кадри та інженерно-технічний персонал теж майже не змінюються.

Він, пояснював далі Вайс, іще тільки-но ставши заступником голови райради, повсякчас піклувався про це підприємство, всіляко підтримував та заохочував меблярів. Підприємство підносить репутацію району, дає добрі прибутки, до того ж це — справжня промисловість, чого не можна недооцінювати в їхньому сільськогосподарському краї.

Ми під'їхали до фабричних воріт. Неподалік видніли будинки, в яких, підкреслив Вайс, мешкали тільки працівники фабрики. Завдяки цим будинкам керівництво мало потрібну кількість фахівців.

Машина підкотила до фабричних воріт, шлагбаум негайно піднявся, й ми не зупиняючись поїхали аж до адміністративного корпусу — чи не найстарішої будівлі підприємства, затиснутої між цехами та складами.

Вайс рвучко відчинив дверцята машини й вийшов. На нього вже чекали.

Через увесь фасад корпусу тягся транспарант, який повідомляв, скільки кімнатних гарнітурів для потреб республіки й на експорт буде випущено понад план цього року.

Вайса тут знали, це було видно з того, як приязно й воднораз шанобливо його вітають. Відповідальні працівники фабрики стояли на сходинках. Я спробував визначити, хто є хто, й не помилився: директор, секретар парторганізації, голова фабзавкому та секретар спілки молоді — дівчина з неправдоподібно білявим волоссям. Я слідом за Вайсом подав усім руку, і білява з такою цікавістю подивилася на мене своїми блакитними очима, аж мені стало трохи ніяково. Хоча я був тут новою людиною, вона єдина зацікавилася мною.

Вайс надав мені волю самому обрати собі місце в залі, де мала відбутись зустріч з меблярами, але пообіцяв не зволікати: зрештою я його гість і нам є про що поговорити.

Чи був це перший натяк на мою місію? За ввесь цей час він жодного разу не згадав своєї дружини. Мабуть, уникав і думати про неї в службові години. Адже Вайс умів різко відмежовувати особисте від громадського.

Я думав про це, коли він в оточенні почту йшов на врочисті збори. Хоч хай там як, треба було завести з ним розмову по суті справи.

Збори відбувались у просторому, святково прикрашеному залі їдальні, де зібралося чоловік триста. Після недавнього обіду ще не вивітрився дух вареної картоплі та інших страв.

Коли Вайс у супроводі місцевого керівництва ввійшов до залу, дехто підвівся й зааплодував, потім оплески прокотилися всім залом. Їдальню було добре обладнано. Нічого дивного, ми ж приїхали на меблеву фабрику.

Вайс і керівники підприємства рушили до накритого червоною тканиною столу на сцені. Гасла й тут були присвячені наступному святові Першотравня. Поруч зі столом президії стояла трибуна, а за нею — підставка з трьома розхиленими в різні боки, мов квіти у вазі, прапорами.

Я добре знав, як відбуваються такі збори, за десятиріччя вже виробився традиційний ритуал, але на меблевій фабриці це особливо впадало в око.

Мене посадовили в передньому ряді, навпроти трибуни. Керівництво зайняло місця в президії, серед усіх помітно виділялася білява гривка молодіжного ватажка.

Голова профспілки підвівся, постукав пальцем по мікрофоні, й гучномовці озвалися кулеметним тріском. Над лавами повільно запала тиша.

Профспілковий діяч привітав присутніх і особливо члена бюро райкому партії, голову райради, доброго друга меблярів товариша Вольфганга Вайса. Потім заговорив про вже недалеке свято Першого травня та про радісну нагоду, яка зібрала колектив фабрики на цю врочисту церемонію, і надав слово товаришу Вайсові.

Оплески знову почалися в передніх рядах і покотились до задніх.

Вольфганг Вайс підвівся, взяв свою папку й неквапом підійшов до трибуни. Так, він добре знав, як справити потрібне враження, поспіх чи навіть хвилювання були тут недоречні. Розгорнувши папку, Вайс надів окуляри, поправив їх, потім глянув у зал. Я дивився на нього знизу. Його костюм був бездоганний, вигляд підтягнутий.

Мені пригадалася вступна лекція новозапрошеного викладача в актовому залі Берлінського університету багато-багато років тому. На ньому був темний костюм, єдиний, що він мав, а під піджаком — лискуча від частого прасування синя сорочка. Тоді він теж мав нотатки, які дістав був з чималого портфеля із свинячої шкіри, розіклав перед собою, але майже не користувався ними або вмів читати з листа й при цьому створювати враження, ніби говорить з голови.

До цих урочистих зборів на меблевій фабриці він, очевидно, також старанно підготувався, бо відразу ж зумів захопити слухачів. Розповів про свою поїздку до Угорщини. У Будапешті знайомий запросив його на справжній угорський бенкет. Меблі, якими господар дому явно пишався, походили з цієї фабрики, з цього підприємства на околиці нашого невеличкого провінційного містечка. Коли Вайс потім сказав про це господареві, знявся великий гамір, і святковий вечір в угорській кімнаті, меблі якої були зроблені в НДР, став ще веселішим.

Вайс, розповідаючи, майже не підвищував голосу, але зупинявся на подробицях і зрештою зумів намалювати картину інтернаціоналізму торговельних зв'язків підприємства.

Далі ораторові було неважко, відштовхнувшись від цього, перейти до прози цифр, які він продумано вибрав, і звернути увагу присутніх на деякі проблеми.

Вайс сказав, що він тоді, в Будапешті, мав нагоду роздивитися меблі й перевірити їхню якість. І йому спало на думку, що навіть у надійній, випробуваній моделі можна ще дещо поліпшити, зробити практичнішим. Він згадав розташування шухляд, можливість комбінувати деталі, висоту полиць та багато іншого.

Я крадькома роззирнувся; люди слухали. Критику, висловлену в такий спосіб, вони сприймали.

Вайс тримав аудиторію, майже не користуючись нотатками.

У своїх міркуваннях він пішов ще далі й тепер, опинившись у рідній стихії, заговорив про собівартість і ефективність. У нього були красномовні цифри. Віддавши належне прагненню підприємства до гарних економічних показників, Вайс підкреслив, що досягнуте все-таки треба розглядати лише як початок. І знову підтвердив сказане порівняннями й цифрами.

Вайс говорив спокійним, рівним тоном. Тільки на цифрах ледь підвищував голос, і цифри мимоволі врізалися в пам'ять.

Він довів, що їхня порівняно невеличка фабрика може давати набагато більше, ніж тепер, хоча це аж ніяк не повинно применшити заслуг колективу. Нагадавши про свою будапештську пригоду, він спитав, що треба зробити, аби меблі з підприємства можна було посилати ще в більше міст і країн.

— Тут, шановні колеги, немає меж для фантазії й активності.

Вайс згорнув папери, зняв окуляри й подивився на меблярів, які відповіли дружними оплесками. Він спокійно дочекався, поки вони стихнуть.

Я помітив товариша Вассермана, який теж сидів у передньому ряду й статечно аплодував. Мені здалося, ніби він іронічно всміхається. Мабуть, Вассерман був не зовсім задоволений промовою голови райради, можливо, там бракувало чогось такого, про що треба було згадати такого дня. Вассерман мовби підкреслював свою незгоду з Вайсом.

Мені в промові голови не бракувало нічого. Адже тільки обмеживши себе, зупинившись на чомусь одному, конкретному, можна досягти бажаного враження.

А проте, цілком можливо, що я неправильно витлумачив посмішку Вассермана.

Коли оплески вщухли, Вайс прочитав указ про нагородження, вийняв із червоного футляра орден, підійшов до директора, який тримав у руках прапор підприємства, й почав прикріплювати орден. Це тривало досить довго: чи то Вайс невміло брався до діла, чи ж тканина була занадто цупка. Нарешті все було зроблено, директор підніс прапор над головою, й оскільки він був чоловік огрядний, це йому коштувало чималих зусиль, він аж упрів і розчервонівся.

Вайс стояв поряд і плескав у долоні.

Директор устромив прапора в підставку, дбайливо розправив полотнище, щоб у залі могли бачити орден.

Вайс повернувся на своє місце в президії, директор фабрики підійшов до трибуни, щоб подякувати за нагороду.

Директор був схвильований, але це не відбилось на його виступі. Своє слово подяки він читав з папірця, і що довше читав, то більше заспокоювався, ніби аркуш паперу був для нього точкою опори на тій трибуні. Він дякував багатьом: товаришу Вайсові, партії, профспілці, уряду.

Дивно, як усе змінилось. Адже орден був не подарунком і не ласкою, ним нагородили не через те, що надійшла черга меблевої фабрики. Орден, який блищав на прапорі, був подякою й директорові, й цілому колективу за його видатні досягнення.

До трибуни один по одному підходили інші промовці, вони теж виголошували слова подяки, хоча й коротші.

Білява секретар молодіжної організації теж принесла на трибуну аркуш паперу, але відклала його й просто звернулася зі словом до Вольфганга Вайса.

Вона сказала, що згадана ним пригода в Будапешті їй сподобалась, змусила замислитися. Гарнітури, виготовлені їхнім підприємством, користуються попитом не тільки в Угорщині чи деінде в світі, а й серед молодих громадян нашої країни. Конструктори добре попрацювали над проектом цих меблів, у цьому, власне, й полягає сенс нашої праці. Вона, наприклад, теж замовила собі таку житлову кімнату. Чекати, звичайно, доведеться довго, але вони з чоловіком уже зараз примірюються, як розмістять ці меблі.

Це викликало сміх і оплески, хоча секретар ще й не почала свого слова подяки. Вона прочитала його швидко й монотонно, ніби писала його не сама.

Вольфганг Вайс увесь цей час не зводив з неї ока, по-моєму, здається, навіть трохи примружився, щоб роздивитися її краще, оцю білявку зі спілки молоді.

Своє офіційне слово вона завершила теж незвичайно. Склавши папірець із написаним текстом, наче збиралася порвати його на дрібні клаптики й викинути як непотріб у кошик,— вона сказала, показавши на прапор, що, власне, орден міг би красуватися й на синьому прапорі [1],

[1] Мається на увазі прапор Спілки вільної німецької молоді.

зрештою колектив у них досить молодий, і чому б з особливих нагод не прикріпляти цей орден по черзі до всіх їхніх прапорів, так буде справедливо. Супроводжувана веселим пожвавленням і оплесками, вона зійшла з трибуни.

Вайс і досі дивився на неї. З виразу його обличчя не можна було зрозуміти, що він думає.

Дивно, але ця молода жінка, дарма що зовсім інша з вигляду, та й говорила з приємним нижньонімецьким акцентом, чомусь нагадала мені Моніку Вайс, точніше — Моніку Мегелін.

Урочисті збори на цьому закінчено, повідомив директор фабрики, і друга зміна рушила до верстатів.

Члени президії зібралися на коротку зустріч у кабінеті директора. Вольфганг Вайс запросив і мене. А чому ж. Нашому братові рідко трапляється нагода бути гостем без особливих обов'язків.

У кабінеті стояли звичайний письмовий стіл і стіл засідань, стіни рясніли фотографіями гарнітурів, у довгій вітрині лежали ордени й медалі. Сьогоднішній теж мав зберігатись тут. Директор обережно поклав папку із свідоцтвом на свій стіл і розгорнув її, щоб присутні могли глянути.

Директор усадовив Вольфганга Вайса в центрі столу, обабіч сіли секретар партійної організації та голова фабзавкому. Вассермана помістили поруч з директором навпроти.

Атож, і тут не може бути ніякої сваволі, треба додержувати протоколу.

Ще було запрошено троє людей середнього віку, як я дізнався,— головний інженер підприємства та конструктори меблів.

Я сидів у кінці столу з секретарем спілки молоді.

— А тепер не церемоньтесь, пригощайтеся, ми ж тут усі свої.— З цими словами директор подивився на Вольфганга Вайса, великого друга й покровителя, який уособлював державну владу.

Довго припрошувати не довелось, ковбаса та шинка були свіжі, напої прохолодні. Я сказав своїй білявій сусідці, що її виступ мені сподобався, й спитав про молодь фабрики.

— Справді сподобався — мій виступ? — перепитала вона.

— Справді. Він усім сподобався.

— Тим, що сиділи в залі,— уточнила вона.

— Хіба це не головне?

— Авжеж,— погодилась білявка й розповіла про те, що мене цікавило. Я раптом перехопив настороженний погляд Вольфганга Вайса. Чи, може, мені тільки здалося, що Вайс вивчає мене?

Головний інженер виголосив панегірик на честь меблевої промисловості й творчої праці. Тобто, хай живе дерево і деревна продукція.

Вассерман перехилився до мене:

— Чудово, еге ж? Власна естетика!

Настрій піднявся, розмови стали голосніші. Вассерман підвівся, поцокав ножем по своїй чарці, відкинув з лоба чорне пасмо.

Я бачив, як Вольфганг Вайс, який сидів майже навпроти нього, відклав убік виделку і ніж, одсунув тарілку і оцінююче подивився на Вассермана.

Вассерман знайшов влучні слова про плин часу, здобутки підприємства на міжнародному ринку, згадав про нашу з ним зустріч через двадцять років. Нашим спільним вихідним пунктом, сказав він, був робітничо-селянський факультет. І тут Вассерман заговорив про молодь, про майбутнє, похвалив секретаря фабричної молодіжної організації за пристрасний виступ.

Вайс попросив слова, дзенькнувши келихом об келих. Він почекав, поки за столом запанує цілковита тиша. Вайс був серйозний, навіть не всміхався.

Говорив він неголосно, тож усі були змушені уважно прислухатися.

Насамперед Вайс передав присутнім вітання першого секретаря районного комітету й поздоровлення з нагоди високої відзнаки та наступного міжнародного дня солідарності трудящих. При цьому він подивився на Вассермана, і я здогадався, що Вайс як член бюро райкому давав урок членові бюро райкому Вассерманові, до того ж подвійний.

Своїм словом Вассерман випередив Вайса, порушивши табель про ранги.

Здається, Вассерман усе зрозумів, сам не зводив погляду з Вайса, але всміхався.

Зрозумів усе й директор фабрики; втупившись у стіл, він крутив у пальцях склянку.

Потім голова райради завдав наступного удару. Може, мої слова звучать різко, але нічого не вдієш. Він згадав промову секретаря молодіжної організації. Неважко зірвати оплески, сказав Вайс, ставлячи на передній план інтереси й потреби молоді, хай навіть справедливі. Те, що розраховано на оплески, не завжди доцільне. Така гра в популярність (тут він знову глянув на Вассермана) тільки породжує ілюзії, надмірні запити, яких немає змоги задовольнити, й зрештою викликає невдоволення. Головним завданням меблевої фабрики було й лишається виготовити якомога більше гарнітурів на експорт. Багато років ми йшли до цієї мети, готуючи собі ринки збуту за кордоном. Досягнутого не можна нехтувати, виголошуючи приємні слова,— навпаки, здобуті позиції слід будь-що зміцнювати.

Усі підвелись, Вассерман уже не посміхався.

Коли знову посідали, запанувала мовчанка. Й хоч мало-помалу розмови відновились, однак веселий настрій пропав.

Я подивився через стіл. Вайс чудово володів собою, він був, як завжди, незворушний.

Вайс дав наступний урок товаришу Вассерманові, і той зрозумів його дуже добре. Між ними знову спалахнула сутичка, й це надовго, я був певен.

— Бачиш,— озвалася секретар молодіжної організації,— моя промова не здобула найвищого схвалення.

— І все-таки ти виступила добре,— сказав я.

— Ти судиш як сторонній спостерігач.

— Я повторив би те саме будь-кому.

Молода жінка взяла з тарілки шматок сиру й відкраяла собі скибку хліба.

— Тобі теж чогось покласти? — запитала.

Я кивнув, хотів зробити їй приємність, хоча їжа мені вже не смакувала.

— У принципі, Вайс має слушність,— мовила вона.— Але чому він говорить усе це так холодно, чому воно йде в нього від голови? Можна подумати, в нього немає серця.

— Він мав на увазі не лише тебе. Він справді дбає про принцип,— сказав я.

— Не дивно, що люди від нього відвертаються.

Я насторожився.

— Хто відвертається? Ти кажеш про його дружину?

Вона глянула на мене.

— Ти знаєш про це? Ти знайомий з його дружиною?

— Навіть дуже близько. Ще з давніх-давен,— відповів я.

— А я з нею не знайома. Бачила кілька разів на якихось урочистостях. Вродлива жінка, трималася дуже скромно. Атож, кожен має свої проблеми.

Вона знову схилилася над тарілкою.

Тим часом Вайс вів маленьку вечерю до кінця і, мушу сказати, робив це вправно. Він устав і глянув на найновішу модель, про яку,

як я чув, фахівці й досі дискутували. Зав'язалася ділова розмова, й поступово майже всі підійшли до моделі, за столом лишились тільки Вассерман, секретарка та я.

Несподівано ввірвавши розмову, Вайс подякував за частування, зауважив, що модель ще потребує творчих зусиль, і побажав присутнім успіху в праці. Всі учасники вечора проводжали нас до машини, як і годилося проводжати голову районної ради.

Вайс кожному подав руку. На секретаря спілки молоді глянув лише мимохідь, не сказавши їй жодного слова. Я бачив, як вона закинула назад голову,— характерна ознака впертості. Можливо, крім мене, ніхто цього не помітив.

Назад ми їхали мовчки, я відчував утому. Дорога з Берліна вранці, нові враження, бенкет — усе це давалося взнаки.

Та ось і знайома садова хвіртка, ми вийшли. Машина розвернулась і поїхала. Вайс шукав ключі.

Тепер я міг роздивитися будинок, не поспішаючи. Сонце вже стояло низько на заході. Вітер ущух, був прохолодний квітневий вечір.

— Ну як тобі будинок? — запитав Вольфганг Вайс.

— Чудовий,— відповів я,— солідний, надійний.

Вайс подивився на мене, певне, на язиці в нього крутилося якесь гірке зауваження, одначе він змовчав, замкнув хвіртку, відкрив поштову скриньку, дав мені потримати газети, а сам швиденько переглянув кілька листівок і конвертів. Він чекав якогось певного листа, та, не знайшовши, недбало сунув усе в зовнішнє відділення свого портфеля.

Я роззирнувся вже знайомим подвір'ям. Біля гаража в повній безпеці стояла моя машина.

— Коли живеш у сільській місцевості, потрібно подвір'я,— озвався Вайс.

Я дістав з машини свою дорожню сумку.

Вайс відімкнув обидва автоматичні замки з секретом, і ми ввійшли в порожній будинок — дім самотнього чоловіка.

У просторий передпокій виходило кілька дверей. Стіни аж до стелі були обшиті матово-коричневим мореним деревом, тут і там видніли різні вбудовані шафи, дерев'яні сходи вели на другий поверх.

Після того як ми скинули верхній одяг, Вайс вирішив спочатку показати мені мою кімнату. Приймемо сауну, сказав він, виведемо шлаки з тіла й душі, а вже потім перекусимо.

Він відчинив двері до маленької кімнати, де стояли два низьких ліжка, перед ними стіл, а на полиці — радіоприймач.

Одне ліжко фрау Крюгер застелила. Подушки й стьобана ковдра були в картатих пошивках і підодіяльнику.

Вайс вийняв мені з шафи купальний халат.

Перевдягшись, ми зустрілися в передпокої зовсім змінені: дві фігури на незграбних білих ногах, що визирали з-під яскраво-смугастих волохатих халатів.

— Я б охоче оглянув будинок,— сказав я.

— Тоді давай зробимо екскурсію,— згодився Вайс, проте без особливого ентузіазму.

Спочатку він показав вітальню, де стояли м'які меблі, телевізор, сервант і обідній стіл зі звичайними стільцями. В заставлене квітами широке вікно дивилося вечірнє сонце.

Простора ванна викликала заздрість. Досить велика й по-сучасному обладнана кухня — в такій зручно порядкувати. Колишні володіння Моніки Вайс.

Свій кабінет він показав мені наостанку, і я знову позаздрив. Два вікна виходили на південь і захід, отож цілий день тут було сонце. Кімната не особливо велика, зате практично обладнана. По всіх стінах тяглися полиці, між ними — широкі шафи з шухлядами, двотумбовий письмовий стіл.

— Любий друже,— вихопилось у мене,— тут можна працювати!

— Кабінет і сауна — більше мені нічого не треба,— сказав він.

Я ступив до кабінету, обдивився книжкові полиці.

Книжки стояли за суворою системою — економіка, філософія, ціла полиця юридичних і суспільно-політичних видань, була тут і художня література, щоправда, небагато, переважно класика та сучасна радянська проза. І на бічній стіні однієї полиці, так щоб видно було від письмового столу, я побачив фото, знайоме мені ще з Вайсензее,— Ленін з кішкою на руках.

Знімок нагадав мені про маленьку квартиру, саморобні книжкові полиці в тісному робочому кабінеті, який Моніка з гордістю показувала, коли я завітав до них уперше. Я ще тоді подумав, чим привабило Вольфганга Вайса це фото.

У цій кімнаті не було «куточка відпочинку», нічого, що могло б відвернути від роботи за письмовим столом, вона була розрахована тільки на Вайса, гостей тут не передбачалося.

Ми піднялися на другий поверх. Вайс сказав, що ці сходи робив якийсь ентузіаст: сам запропонував отаку конструкцію, з виточеними балясинами, з вигадливим поруччям. Столяр знаходив у роботі втіху, витратив чимало часу на цей мистецький витвір.

— Все це завдяки Моніці. Ти ж знаєш, вона вміє знайти підхід до кожного,— сказав Вайс. Раптом увірвавши мову, він швидко рушив сходами вгору.

На огляд другого поверху він дав мені мало часу. До спальні дозволив тільки заглянути з порога. Вмеблювання суміжної із нею маленької кімнати свідчило, що вона належала Моніці: чепурний письмовий стіл, скісні стіни, прикрашені картинами, тюлева фіранка на вікні, звідки видно луки й смужку темного лісу. Від призахідного сонця все в кімнатці здавалося якимось нереальним: і шпалери, й безліч дрібничок на шафі та столі, й нікельовані частини швацької машинки. На кошику для білизни коло машинки лежала блакитна блузка. Лежала там, мабуть, уже давно, в цій кімнаті, видно, все залишилося без змін.

Вайс стояв мовчки, прихилившись до одвірка.

Виходячи з кімнати, я спитав:

— Все так і залишиться?

— Поки що,— відповів він.

Штефенова кімната була житлом закоханого в море юнака. Скрізь панував лад, мабуть, після від'їзду Штефена тут добре попрацювала фрау Крюгер.

— Про таку кімнату я мріяв у юності,— зауважив я.

— Син навряд чи повернеться сюди, хіба що заїде у відпустку чи на вихідний,— озвався Вайс.

Я сказав, що будинок справді чудовий.

Вайс глянув на мене спантеличено.

— Одному ні до чого,— сказав він.

Ми спустилися в підвал. Там теж усе було влаштовáно дуже розумно. Опалення, майстерня, холодильник для продуктів і сауна з душем та кімнатою відпочинку.

Вайс поцікавився, чи я любитель сауни.

— Коли я бодай раз на тиждень не попарюсь у сауні, мені чогось бракує,— сказав я.

— Тоді сьогоднішній раз додатковий,— відзначив задоволено Вайс.

Я здивувався, що сауна вже нагрілася більш як на дев'яносто градусів, хоча ми приїхали не так давно.

Вайс продемонстрував мені свою автоматику, яку ввімкнув ще вранці. Фрау Крюгер сюди підпускати не можна, вона боїться будь-якої техніки, навіть пилососа, хоча постійно ним користується. В кімнаті відпочинку стояв другий телефонний апарат.

— Щоб до мене завжди могли додзвонитися,— пояснив Вайс.

Мені згадався наш бенкет на меблевій фабриці.

— Після пива сауну не рекомендують,— попередив я.

— Але ж ми не зловживали,— сказав Вайс.

— Не зловживали. І все-таки я випив більш за тебе.

— Я майже нічого не пив, увесь час наливав собі воду або ж лимонад. Якби щоразу пив, коли пригощають...

— Сауна — це відпочинок, чудова річ, якщо всі клопоти лишиш за порогом і настроїшся на спокій, на втіху для тіла й духу.

Вайс цілком погодився зі мною.

Ми почепили свої купальні халати на вішалку. Вайс був стрункий, він не мав потреби ховати живіт. У свої сорок п'ять років він, очевидно, стежив за собою, щоб за напруженої праці зберегти добре здоров'я. Я теж намагаюся щось робити, але ж я на десять років старший.

Сауна. Жар б'є тебе, обпікає шкіру. Ти вилазиш на найвищу сходинку, шкіра горить іще дужче, сухо стягається, потім мало-помалу перестає пекти, зволожується, дихати стає легко, пульс прискорюється, виступає піт, таке відчуття, наче все твоє тіло пропеклося наскрізь: шкіра, м'язи, кістки, суглоби.

Ми сиділи навпочіпки на найвищій сходинці й мовчали. В сауні необхідно мовчати, зосередившись на очищенні тіла від шлаків, думати про щось спокійне. Поспіх і неспокій хай зачекають за порогом. А потім холодний душ, знову приємне подразнення шкіри, почуття втоми й легкості водночас, тоді блаженний відпочинок.

Я лежав, розслабившись, на тапчані й роздивлявся обшиту дошками стелю.

Показуючи мені свій будинок, Вайс дозволив був заглянути в кімнату дружини. Чи не було це німим запитанням: «Чому вона від усього цього відмовилася? Як же вона змогла!»

Під час другого заходу в сауну Вайс поцікавився моїми враженнями про сьогоднішні врочисті збори на меблевій фабриці; йому важливо було знати мою щиру думку.

Отже, все-таки світ не міг чекати за порогом, Вайс не зумів забути про свою роботу.

Я сказав, що збори мені сподобалися. Підкреслив лаконізм і діловитість його промови. Він уникнув загальників, поставивши перед присутніми в залі конкретні завдання. З інших виступів мені сподобалося лише слово секретаря молодіжної організації, і я запитав Вайса, чому він потім так присадив молоду жінку.

— Чому? — перепитав Вайс.— Мені йшлося не так про її виступ, як про конкретне й водночас принципове питання.

— Ти говорив про головне завдання підприємства, я це зрозумів. Але чому вилаяв її за цілком правильний виступ? Вона зовсім не прагнула до дешевої популярності. Тут ти щось наплутав.

Вайс підтяг ноги, він сидів на найвищій сходинці маленької сауни.

— На тебе подіяли її молодість і щирі манери. І все-таки її виступ не був випадковим. Я надто добре знаю ситуацію на цьому підприємстві — вони ввесь час намагаються ухилятися від зрослих вимог до підвищення продуктивності. Дехто воліє не розкривати всі свої карти, приховує резерви. Про це не говорять відверто, але я відчуваю опір. Ми, мовляв, багато чого досягли, навіщо ще більше? Забезпечені ми тепер добре, можна керувати виробництвом без надмірного напруження сил. Нащо хапатись? Нащо ризикувати? Звичайно, виступати відкрито проти веління часу вони не наважуються, тому на передній план висувають соціальні умови, людей з їхніми потребами й насамперед — молодь. Знаєш, у мене є досвід. Слухаю отой зворушливий, наївний виступ гарненької жіночки, представниці молоді, а добре чую, що вона висловлює загальну думку. Випадковість? До слова «випадковість» я ставлюся обережно. Це теж з досвіду багаторічної роботи.

— А якщо секретар справді щиро вважає все це завданням молодіжного ватажка?

— А що це змінює? Головне — яке вона справила враження. А ми чули бурхливі оплески. Отже, їй необхідно навчитися бачити взаємозв'язки. Добрий урок для керівника, хоч би якого молодого,— сказав незворушно Вайс і повернувся до мене обличчям, з якого струмками стікав піт.

Потім додав:

— Ти ж займаєшся зовсім іншими проблемами.

— Я теж займаюся людьми, як і ти,— заперечив я.

— Говорите дуже узагальнено, товаришу професор,— сказав Вайс насмішкувато й запитав: — Піддати пари?

— Звичайно.

Вайс набрав води ковшем з барильця й линув на розжарене каміння печі. Почулося сичання, волога, гаряча хвиля огорнула нас, забила на мить подих і погнала воду з усіх пор.

— Я хочу нарізати нових березових віників,— сказав Вайс.

Ми поговорили про березові віники. Вайс познайомився з ними на півночі Росії, я — у Фінляндії.

Зайшовши до сауни втретє, ми нарешті лишили за порогом усі проблеми й питання, цього разу ми сумлінно додержували правил користування сауною.

І все ж я думав про різницю в наших поглядах. Він зосередився на головних завданнях, яким служив. Знав причинні зв'язки й цим знанням керувався у своїй практичній діяльності. Хто виступав проти цього, свідомо чи несвідомо, той не міг розраховувати на його підтримку.

Третій захід у сауну втомив мене. Поринувши в роздуми, я незчувся, як задрімав, лежачи під легкою ковдрою; я спав глибоко й без сновидінь. Коли прокинувся, Вайса не було. Я проспав добрих півгодини. Витираючись волохатим рушником, я помітив на його ріжку маленьку позначку: «М. Вайс».

Вайса я знайшов у вітальні, він накривав стіл.

— То як спалося?— спитав він.

— Добре, тут така тиша.

— Вона теж часом діє на нерви.

— Звідки ці ласощі? — кивнув я на стіл.

— З холодильника,— відповів Вайс.— Як бачиш, усе можна влаштувати. — У спортивній сорочці і в зручних штанях він здавався надзвичайно молодим і бадьорим.

Сонце зайшло, лише над темною смугою лісу ще жеврів одблиск, витворюючи з хмарин химерні фігури. Я пішов до себе в кімнату, вдягся, й аж тут згадав, що не привіз господареві ніякого подарунка на спомин про ці відвідини.

Авжеж, так завжди буває: знаєш — у домі немає жінки, й нічого з собою не береш, навіть не думаєш про сувеніри. А тим часом Вольфганг Вайс виявився чудовим господарем, належно зустрів гостя. Я згадав, що, збираючись у дорогу, прихопив із собою щойно видрукувану книжку, де я був членом редколегії і співавтором основної статті. Цей збірник я мав намір продивитися на дозвіллі, а тепер дістав його з дорожньої сумки і зробив дарчий напис.

Принаймні щось.

Подивившись у дзеркало, я побачив, що мене сауна так не відсвіжила, як Вольфганга Вайса, вигляд у мене був зморений.

Вайс чекав у вітальні, дивився у вікно на луки й поля, які вже огортали сутінки. Коли він востаннє так спокійно стояв біля цього вікна? Свої вечори, а часто він вертався додому дуже пізно, Вайс навряд чи проводив у цій кімнаті; щось перехопивши на кухні, йшов до свого письмового столу.

Лампа, що висіла низько над столом, створювала приємний затишок, відбиваючись на тарілках і келихах.

Помітивши мене, Вайс підійшов до столу й запросив сідати.

Я вручив йому наш збірник, він зважив його на руці, дістав з кишені сорочки окуляри, перегорнув кілька сторінок, прочитав.

— Твоя праця. Непогано щось отак тримати в руках.

І поклав книжку на сервант.

Пиво смакувало, після сауни хотілося пити. Ми їли лагоминки, приготовані, як я дізнався від Вайса, в кафе біля ратуші. Я похвалив страви й сказав, що обідав сьогодні в цьому кафе: смачно й недорого.

За харчовими закладами, сказав Вайс, треба пильно стежити, інакше справи погані. В районі придумали ефективну систему контролю, використовуються в першу чергу можливості робітничо-селянської інспекції. Їй Вайс приділяє щонайбільшу увагу, й це себе виправдує.

— А тепер перейдемо до справи,— сказав він.— Що ти довідався в моєї дружини?

Дарма що я був готовий до цього запитання, мене прикро вразило те, як його було сформульовано. Але я мусив відповідати: нема чого гаяти час, адже вечір присвячено саме цьому. Через те Вайс і запитав у лоб.

— Я розмовляв з твоєю дружиною. Вона намагалася мені щось пояснити. Потім я й сам думав — більше про вас обох.

— Ну, і який висновок?

— Я не дійшов ні до якого висновку. Та це й неможливо. Твоя дружина пішла від тебе, як вона каже, не без причини. Однак вона й сама ще не все збагнула. Може, саме через те й пішла.

— Ні, це ж ні те ні се. Я ж попросив тебе поговорити з нею конкретно,— сказав Вайс.

Він був дуже схвильований.

— Моніка повернеться?— спитав він.

— Чи я знаю?

— Як їй живеться?

Я почав розповідати йому про її роботу в друкарні, про гуртожиток поблизу Східного вокзалу, та незабаром відчув, що Вайс ледве мене розуміє.

— Отже, вона там прижилася?

— Схоже на те. Їй доводилося не легко, але вона, як видно, справилася,— відповів.— Хоча що я, по суті, знаю про неї?

— Отже, я їй тепер не потрібний. То що ж їй від мене треба?

— Ти повинен поговорити з нею. Ви повинні поговорити,— сказав я.

Вайс сперся ліктями на стіл; то була незвична для нього поза. Проте він схаменувся й випростався так квапливо, ніби я заскочив його за негарним вчинком.

У будинку було тихо, за вікном стояла темрява, а що воно виходило на луки й далекий ліс, то ніде не було видно жодного заспокійливого вогника.

Про що думав чоловік, який з непроникним обличчям сидів навпроти мене?

Вайс устав, підійшов до вікна, розчинив його, й до кімнати ринуло прохолодне вогке повітря.

Він обернувся до мене, й досі стоячи біля навстіж відчиненого вікна.

Він хоче скористатися з нагоди, сказав спокійно Вайс, щоб пояснити мені свої погляди на виконувану ним роботу, а також поділитися досвідом державного діяча. В нього склалося враження, що про діяльність державного діяча, тобто людини, яка несе повну відповідальність за функціонування держави в якійсь цілком певній галузі, часто судять дуже суперечливо, з безвідповідальною наївністю, до того ж здебільшого мають про цю діяльність украй туманне уявлення. Він міг би мені

просто дати свого щоденника, якого веде постійно, і для пам'яті, і для того, щоб самому краще все з'ясувати. Але він щоденника не дасть, бо сухий перелік повсякденних подій у житті адміністратора може нагнати на мене нудьгу. Для нього важитиме більше, якщо він висловиться з кількох принципових питань. А потім почує мою думку.

Як швидко, скажімо, люди хапаються за слово «бюрократизм», коли не задоволені або не згодні з рішеннями державного апарату. Так, він теж проти бюрократизму, але так само заперечує проти легковажності в поводженні з законами, проти імпровізацій, безплановості та анархізму в роботі державних органів. Чіткий лад в усіх галузях запровадити нелегко, його потрібно постійно зміцнювати. Ні на хвилину не можна піддаватися самовдоволенню.

Він має звичку першим переглядати поліційний звіт за минулу добу. Це не дуже приємне читання, і потрібно бути загартованим, щоб холоднокровно вивчати подробиці нещасливого випадку чи то при перевезенні робітників, чи про аварію на лісопильному заводі, і все ж у щоденній роботі цього не обминеш. Вжити необхідних заходів — це зовсім не бюрократизм.

Щоб грунтовно проаналізувати якийсь випадок, потрібен час, нічого не можна робити похапцем або знехотя. Це декому видається бюрократизмом, але він, Вайс, і тут намагається уникати поквапливих рішень, які рано чи пізно спричиняються до негативних наслідків. Керівник не мусить кривити душею, чинити щось усупереч власним переконанням. Навіть коли його можуть обізвати бюрократом, він мусить усе робити тверезо і обгрунтовано, лишаючись непохитним. Це, звичайно, не має нічого спільного з бюрократичною тяганиною.

Він, Вайс, додержує золотого правила: хто приходить до нього зненацька й хоче чогось негайно домогтися, той нічого не доможеться: голова райради спершу зажадає від компетентних органів об'єктивну письмову інформацію з цього питання й тільки тоді, за певних умов, така розмова з ним можлива. Звичайно, у такий спосіб друзів не наживеш, та обов'язки голови полягають не в тому, щоб обмінюватися компліментами, а щоб робити життя якомога приємнішим, і саме шляхом важкої, послідовної адміністративної роботи. То вже зовсім інше. Але хто це розуміє? Цього часто не розуміють навіть найближчі тобі люди.

Вайс хвилю помовчав, обпершись на віконну лутку й дивлячись у підлогу.

Іноді створюється враження, знову озвався він, подивившись на мене, що більшість вважає, ніби державним діячем може стати кожен, що в нас невичерпні людські резерви, потрібно тільки дотримувати кадрової політики й давати кандидатам на відповідні посади добру освіту.

Він про це зовсім іншої думки. Він, звичайно, не ставить надмірних вимог, бувши реалістом, але певна фахова придатність усе-таки потрібна.

Хто зважився присвятити себе цій діяльності, той мусить віддатися їй душею й тілом. Він, Вайс, не боїться цих слів, однак хоче розширити їхній зміст. Вони в першу чергу означають: не забувати головного, виконувати доручену тобі роботу якомога творчіше.

Від того, хто саме так розуміє свою діяльність, можна багато сподіватись. Він це знає з власного щоденного досвіду. Пристрасть теж притаманна тверезій адміністративній діяльності; саме так, він наголошує на слові «пристрасть». Державний діяч не має права потонути у тисячах деталей адміністративного життя, він повинен також бути добрим стратегом і міцно тримати в руках свій апарат, щоб раціонально його використовувати. Так, він, Вайс, рішуче виступає проти будь-якого знецінення поняття «апарат». Як можна впоратися з безліччю складних завдань без добре налагоджених органів управління? Холод-

ний розум та глибокі знання, які необхідно постійно розширювати,— ось риси справжнього державного діяча.

А якщо хтось вважає ці вимоги занадто високими, той не повинен братися за таку роботу або ж піти з посади, якщо вже її обійняв. На його, Вайсову, думку, сказаного цілком досить, аби збагнути: щодо сім'ї й дозвілля тут непридатні мірки, підхожі для більшості громадян.

Він ще хоче висловитися з приводу стилю роботи.

Він ненавидить сентиментальне маніжения та гру в популярність. Його завдання полягає не в тому, щоб з мітлою в руках боротися з брудом на вулицях, а в тому, щоб, організувавши на це інших, забезпечити в місті постійну чистоту.

Строїти комедію, аби продемонструвати свою людяність,— на це він ніколи не піде. Він досить добре знає життя й людей, їхні здібності й слабості, й одну річ засвоїв напевне: однакове прихильне ставлення до всіх не варте шеляга, коли дбаєш про загальне добро.

Свій внесок у гуманізм він убачає насамперед у тому, щоб створювати в своєму районі пристойні умови життя для людей.

Мусить бути налагоджене постачання молока, м'яса й хліба в достатній кількості і вчасно, розподіл треба добре обдумати й здійснювати за ступенем важливості, меблеву фабрику необхідно забезпечити насамперед городиною, ну, а в селах люди забезпечують харчами самі себе. Треба налагодити ефективну медичну допомогу, покласти край злочинності, не допускати хуліганства тощо. Він, Вайс, може назвати багато дечого. Здійснення прав і законності всіма можливими засобами — це для нього гуманніше, ніж тисяча красивих лекцій і статей про гуманізм.

І він, Вайс, проти сентиментальщини, вона породжує тільки сльози й жалісне голосіння. Кому цим зарадиш? Добре було б, коли б захоплення своєю роботою й особисте щастя поєднувались. Це, мабуть, нездійсненна мрія, але робота в нього завжди на першому місці.

Голос Вайса затих. У розчинене вікно віяло з лук холодом і вологістю, і я мерзлякувато пощулився.

Мені не хотілося заперечувати. Слова Вольфганга Вайса, мабуть, були звернені не конкретно до мене.

А може, це сповідь?

Решту вечора ми переважно мовчали.

Уранці я побачив у вітальні накритий для мене стіл і листівку, в якій Вайс бажав мені щасливої дороги, просив замкнути будинок і хвіртку, а ключі кинути в поштову скриньку, якщо фрау Крюгер на той час не прийде. А він, Вайс, мусить піти з дому дуже рано й не хоче мене будити.

Я поснідав, прибрав за собою і спакував сумку. Але, вже збираючись іти, я раптом надумав ще раз заглянути до кабінету Вольфганга Вайса.

Вранішнє світло підкреслювало суворий, педантичний порядок у цій кімнаті. Все тут просто-таки закликало до чітких, розсудливих думок і до роботи.

Тільки Ленінове фото з кішкою трохи бентежило.

Коли я зачинив по собі двері кабінету, в мене виникло бажання ще раз увійти до кімнати Моніки. Я поквапно піднявся сходами, сподіваючись, що фрау Крюгер мене там не застане.

У маленькій кімнаті панували сутінки, і мені здалося, ніби тут тепліше, ніж унизу, в кабінеті господаря.

Я виявив одну зміну. Швацької машинки не було, хоча вчора вона блищала проти сонця нікелем; і блакитна блузка теж зникла. Я добре пам'ятав і її тонку тканину й слабкі пахощі легких парфумів.

Я спустився вниз і вийшов з будинку.
Перш ніж поїхати, я все позамикав.
Ключ укинув до поштової скриньки.

IV

За десять днів на моєму письмовому столі лежав товстий конверт, лист був рекомендований.

Надіслала мені його Моніка Вайс.

Я зважив конверт у руці, роздивляючись добре знайомий почерк: «Товаришеві професору д-ру Клаусові Каррасу...»

Після відвідання Вольфганга Вайса я встиг побувати в Празі, де добре попрацював; у Берліні ми підготували конференцію, яка мала незабаром відбутися; в академії я вислухав захист чотирьох дисертацій, провів кінець тижня з Катею в Бад-Саарі й нарешті закінчив книжку про Берлін.

Я розірвав конверт і виклав на стіл пачку густо списаних аркушів.

Я акуратно вирівняв їх, укотре лаючи себе за звичку розривати конверти, адже на моєму письмовому столі лежав масивний ніж для розрізування паперу, майже кинджал, подарунок з Болгарії.

Відсунувши вбік папку з паперами на підпис, я дістав із шухляди окуляри й почав читати.

«Гуртожиток, квітень.

Любий Клаусе!

Ти здивуєшся, що я тобі пишу. Тільки так можу висловитися.

Ще раз перечитала цю купку аркушів, але нічого не виправила, не додала й не викреслила. Хоча деякі думки й оцінки мені не дуже подобаються. Хочу показати тобі неприкрашену картину свого душевного стану, бо відчуваю обов'язок це зробити.

Навіть суперечливе, до кінця не з'ясоване не слід замовчувати. Не знаю, як ти на це реагуватимеш, можливо, злякаєшся, втратиш рештки ілюзій щодо твоєї колишньої студентки Моніки Мегелін. А може, ти ніколи й не мав тих ілюзій, можливо, моя втеча з університету майже двадцять років тому їх розвіяла. Хоч би там як, я відсилаю тобі свою писанину. Викласти все це на папері було, як уже знаю, важливо насамперед для самої себе, я була просто змушена розкритися, бути чесною перед собою чи принаймні намагатися бути чесною. Прагнення висловитися до того ж і корисне, спонукає чіткіше формулювати думки, перевірити почуття, іноді навіть виникає враження, що спостерігаєш себе збоку, ніби сторонню людину.

Сподіваюсь, ти відчуєш, читаючи цього листа, що я намагалася бути справедливою. Я, звичайно, знаю, що й тут є межа, адже я жінка. Взагалі не просто, опинившись зовсім в іншому становищі, дивлячись сьогоднішніми очима, воскрешати колишні почуття до чоловіка, глибокі почуття. Це навіть трохи небезпечно для моєї нинішньої ситуації, для мого рішення й наступних дій.

Ну, та досить передмов, написаних наостанку і явно позначених прагненням до абстракцій і узагальнень. Але ж ти людина, котра знає, як треба ставитися до узагальнень.

З привітом
твоя Моніка

Гуртожиток, увечері.

Любий Клаусе!

Вже пізно, сиджу в своїй келії кілька годин, намагаючись зрозуміти саму себе, але марно. Як ти здогадуєшся, до цих роздумів мене спонукала твоя вчорашня поява біля друкарні. Чесно кажучи, коли ти з'явився з туману так зненацька, я аж трохи злякалася.

Коли ми сьогодні так дружньо й весело прощалися після зустрічі в кафе «Опера», я знала, що це самообман, принаймні про себе знала. Я подалася до Східного вокзалу, розглядала вітрини крамниць, ходила універмагом, але думками лишалася в тому кафе, намагалась подумки розповісти тобі, що зі мною сталося.

В гуртожитку мені довелося владнати сварку. Дві мої товаришки вчепились одна одній у коси, кидалися коробками з-під взуття, і все це через якогось хлопця. Мені пощастило їх помирити, та чи надовго?

Отож я виступала в ролі досвідченої жінки й утішниці, і це допомогло мені вийти з якогось дивного заціпеніння, гнітючої байдужості. Я знову повернулася до життя.

Я зробила те, що завжди роблю після роботи: скип'ятила чаю, повечеряла, послухала радіо, знову почала думати про нашу зустріч, а тоді вирішила написати тобі.

Знаю, ти чекав од мене пояснень. Я й сама хотіла тобі все пояснити, але не змогла. Мелодії з оперет, які виконував оркестр, люди в залі, коньяк і кава, та ще й ти на додачу,— все це викликало багато яскравих спогадів, де тут було взяти сил, щоб тверезо обміркувати своє становище?

Ти це відчув і виявив досить такту, сприйнявши мою відмову без заперечень. Дивно, твоя раптова поява багато чого в мені розтривожила, поставила під сумнів те, що я вважала вже вирішеним. Коли ми попрощались і я пішла в свій гуртожиток, певний час навіть була на тебе сердита. Чому він утручається, думала я, з'явився після стількох років і говорить про речі, про які не має найменшого уявлення. Дозволив Вольфгангу вплутати себе в справу, яка його зовсім не обходить.

Проте гнів мій швидко влігся. Ти збудив у мені спогади про щасливі часи. Ти не дуже й змінився, лишившись дивовижно вірним своїй манері слухати, своїй безмежній делікатності, коли йдеться про особисті справи.

Ти маєш право знати. Біля пам'ятника королю ми згадали, як розсталися років двадцять тому. Дивлячись на університет, я знову згадала, як тоді реагували на те, що я раптово кидаю аспірантуру й, не захистивши дисертації, їду з чоловіком на північ. Це особливо вразило тебе.

Ти робив усе, щоб допомогти моєму зростанню. Ніколи не усував перешкод з мого шляху, але завжди намагався довести мені, що я можу сама їх усунути. Тоді ти теж наполегливо дошукувався справжніх причин, чому я все кидаю, і я сказала тобі, що їду за своїм чоловіком, якому запропонували відповідальну роботу на півночі республіки.

Це було так, але це була тільки часткова правда, й вона тебе не задовольнила. А я не могла відкрити тобі справжню причину, просто не вистачило відваги. Досі нікому не казала про цю причину, навіть чоловікові. Тільки одна особа, мабуть, підозрювала, ні, знала, чому я так раптово пішла. Гельвандт, уже тоді видатний учений, я й тепер читаю його цікаві й оригінальні статті. Ти привітав мене з переходом до Гельвандта, знаю, це тобі коштувало великих зусиль, і я тебе розуміла. Перехід до Гельвандта був для мене корисний, на мене чекала зовсім нова робота, від якої моя дисертація могла тільки виграти. Мушу сказати, початок був добрий, це ти й сам знаєш. Гельвандт уразив мене своєю впевненістю й незалежною вдачею, мені імпонувала легка іронія, з якою він ставився до мене й таких, як я. Гельвандт мав великий життєвий досвід. Він піклувався про мене, завдяки йому я змогла опублікувати фрагменти зі своєї майбутньої дисертації в журналі. Коли я була завагалася, він сказав: «Ваша праця має цікаві аспекти, давайте поставимо її на обговорення. Це буде вам тільки на користь. Чи хочете лишатись тільки старанною помічницею, заклопотаною пошуками матеріалу та понадурочною роботою? Поміркуйте».

Отож я й далі працювала над своїми «цікавими аспектами». Потім він запропонував мені поїхати з ним на конференцію до Лейпціга. Там я мусила, як він сказав, до всього уважно придивлятися, все в себе вбирати. Конференція мала тривати чотири дні, мені було важко стільки часу не бути вдома. Штефен часто хворів, а Вольфганг саме був дуже завантажений роботою в Карлсгорсті. Але для аспірантки це була спокуслива пропозиція, і я поїхала.

Другого ж вечора, коли ми були в барі готелю, Гельвандт навпрошки сказав мені, що хоче зі мною переспати й чекатиме на мене в своєму номері. Я так витріщилася на нього, наче переді мною сиділа мара, а не мій науковий керівник.

Гельвандт з притиском повторив свою пропозицію.

«Товаришу Гельвандт,— запитала я,— ви не збожеволіли?»

«Я не збожеволів,— сказав Гельвандт,— але ти з біса гарненька жіночка. У кого б не виникло такого бажання. Тільки не комизся, ми ж дорослі люди».

Тоді я підвелася й пішла геть. У себе в кімнаті я трохи поревла, потім заходилася пакувати валізу, хотіла поїхати, вважаючи це єдиним виходом. А тоді знову все розпакувала, лягла в ліжко. Чого мені їхати? На завтра оголошено дуже цікаву доповідь зарубіжного вченого, яка могла виявитися для мене важливою. В ліжку я передивилася сімейні фотографії, чисто аматорські знімки Штефена й Вольфганга. Ти ж пам'ятаєш нашу квартирку у Вайсензее. Я любила її. Всі прийоми влаштовувалися на моріжку за будинком. Вольфганг зі Штефеном на руках усміхається в об'єктив; я коло вікна в квартирі, біля мене синок, я його пригорнула однією рукою, а що фотографують нас ізнизу, то видно мої досить широкі ніздрі. Тієї ночі в номері лейпцігського готелю я з ніжністю думала про свою сім'ю, й Гельвандт, чарівний чоловік і дотепний співрозмовник, здався мені трохи дивним. Вранці я довго приймала душ, особливо ретельно займалася туалетом, обмірковувала, що надягти на себе. Може, чорну спідницю й строгу блузку? А чому, власне, яке мені діло до Гельвандта? Я вирішила одягти свою найкращу літню сукню, яка особливо подобалась Вольфгангові. І нараз учорашній вечір і пригода з Гельвандтом здалися мені якимись нереальними, ніби все це мені тільки наснилося.

Ми мали в ресторані постійне місце, столик на двох, і вранішня зустріч із Гельвандтом справді минула так, ніби вчора ввечері нічого не сталося.

Він сяяв усмішкою, як завжди, був утіленою послужливістю, сам приніс булочки — встиг за вчорашній день помітити, що мені особливо подобаються добре підсмажені, налив кави, говорив про те, що на нас сьогодні чекає, був такий, як завжди, професор Гельвандт. Я нарешті отямилась, була навіть рада, що вчора зопалу не поїхала додому.

Це був найважливіший день конференції. В дискусії взяв участь і Гельвандт, виступ його був блискучий. Я захопилась і довго аплодувала, він це бачив, бо я сиділа в перших рядах. Під час перерви його оточили інші учасники наради, висловлювалися про його виступ, а я тільки ввечері мала змогу сказати йому про своє враження. Я зробила це досить докладно.

Він уважно слухав, із задоволенням пив пиво і, як завжди, ледь посміхався.

Коли ми вже кінчали вечеряти і зал майже спорожнів, він несподівано сказав:

«Отже, вчора ти не поїхала. Розумно, вельми розумно. Я знову замовив столик у барі. Бачу, ти не проти. Ми ще надолужимо те, що втратили вчора. Мабуть, я повинен був тебе трохи підготувати. Взагалі в цій сукні ти чарівна».

Я подивилась на нього й зрозуміла, що він має на думці. Дивно, але тепер я не злякалася і не обурилась.

«Ми нічого не надолужуватимемо,— сказала я,— і вчора я теж нічого не втратила. Не знаю, чому ви мені «тикаєте». Будь ласка, облиште це».

Гельвандт і досі посміхався.

«Навіщо така впертість? Хіба тобі не ясно, чим ти ризикуєш?»

«Ризикую? Що ви маєте на увазі?»

«Ми пов'язані одне з одним. Точніше кажучи, ти моя аспірантка. На твоєму місці могла б бути інша».

«І на моєму місці інша могла б опублікувати уривки дисертації в провідному фаховому журналі, це ви маєте на увазі,— сказала я,— отож вимагаєте платні?»

«Ти нестерпна,— сказав він,— ти спрощуєш. Тобі бракує світського тону. Платня? Хто про таке говорить? Я б волів говорити про втіху, про насолоду».

Я підвелася, взяла свою сумку, все це дуже повільно. Він дивився на мене, як і досі, посміхаючись, але посмішка його тепер здавалась приклеєною. А може, він був тільки здивований?

«Бажаю вам приємного вечора, пане професор»,— сказала я і, відчуваючи спиною його погляд, вийшла непевною ходою з ресторану.

Я лишалась на конференції до останнього дня, але часто була неуважлива, блукаючи думками деінде, Гельвандта я уникала. Купила собі квиток на поїзд, бо не хотіла їхати його машиною.

Наступні тижні я відчайдушно боролася з думкою, що так далі не може тривати; Гельвандт завдав мені страшної образи. Я не святенниця, Клаусе, я мала чоловіків до Вольфганга. Але не про це йшлося. Йшлось і не про намагання того чоловіка скористатися зі слушної нагоди. Це знайоме кожній жінці.

У мені міцно засіла принизлива думка, що Гельвандт протегував мені тільки для того, щоб колись зробити з мене коханку.

Я тепер працювала впівсили, втратила з очей мету, мою волю до роботи було зламано. Я уникала зустрічей з Гельвандтом, але пильно стежила за ним, уперше в житті довідавшись, що таке цинік. Гладенькою здавалася мені його мова, завчено читав він свої лекції, за його чемними порадами студентам я вгадувала поблажливість і байдужість.

У ті тижні Вольфганг теж перебував на роздоріжжі. Він був такий заклопотаний своїми проблемами, що навіть не помічав мого пригніченого настрою, та й я щосили старалася, щоб він нічого не запідозрив.

Якось увечері Вольфганг сказав, що йому запропонували перейти в державний апарат, де він зможе найефективніше виявити свої здібності. Через певний час його мали призначити заступником голови райради в одному північному містечку, а потім і головою. Він молодий, має грунтовну економічну освіту й так далі. Вольфганг говорив стримано, але я відчула, що він хоче заручитися моєю згодою. Він уже запалився, його оцінили, це багато важить і трапляється не так часто. І надії на нього в майбутньому цілком виправдалися. Вольфганг здібний працівник, здатний узяти на себе ще більшу відповідальність.

Тоді він сказав: «Я вагаюсь. У нас багато дечого мусило б змінитись. Довелося б тривалий час жити нарізно, я там, а ти з сином тут, у Берліні».

Вольфганг сподівався опору з мого боку. Про мою скруту він не знав, як не знає й досі. Того вечора все вирішилося, тому я так детально описала ту історію з Гельвандтом.

Вольфганг був такий здивований моєю згодою, що вона його навіть не насторожила. Або ж він сприйняв моє рішення як підтримку його наміру. Проте висловив сумнів, чи правильно буде так раптово піти з університету, де все йде якнайкраще. Звичайно, в тому райцентрі робота для мене знайдеться, адже я маю диплом, а це чогось варто.

Я поспішила розвіяти його сумніви.

Що стосується дисертації, сказала я, то вона ледь почата. Важливіше те, що ми одна сім'я й хочемо бути разом.

Так, я була на межі. Чи могла я відкритись тобі, коли ти так наполегливо допитувався про справжні причини? Я не наважилася говорити з тобою про це. Чи не означала моя раптова капітуляція також і втечу з наукової ниви? Я була знесилена й утратила волю до боротьби. Через те й зважилась.

Погано, коли людина довідується, наскільки залежить від іншої людини, яка має силу.

Слід було б завжди й скрізь виступати проти такої залежності, особливо в нас.

Останні роки я не раз пересвідчувалася, до чого призводить така залежність. Пересвідчувалась, як люди, котрих знала і цінувала, котрих навіть любила, зовсім змінювали своє ставлення до мене, потрапивши в залежність від мого чоловіка, втрачали щирість і зрікалися своїх принципів.

Я не могла брати участі в цій грі. Намагалася їх зрозуміти, але й цього не зуміла до кінця. Можеш мені повірити, Клаусе, я не така наївна, добре знаю, які вимоги ставить життя, які пастки готує людям, про це не можна судити за абстракціями ідеальних уявлень. І все-таки надто часто зустрічала я людей, які на виправдання своєї малодушності завжди мали напохваті пояснення: «Потрібно додержувати дисципліни. Таке життя. Треба рахуватися з фактами, адже ми ще не в комунізмі, зрівнялівка шкідлива. Минулого так легко не позбудешся». Скільки я чула таких висловів. І в кожному з них є частка правди, визнаю, але надто часто вони не що інше, як жалюгідні виправдання й відмагання.

У друкарні, коли я взяла участь у конкретному виробничому процесі, мені багато що давалося важко, та й зараз доводиться не легко, стільки позабувала за ці роки. І все-таки я почуваю себе в друкарні добре, ні від кого не залежу, за мною визнають право на успіх, я знайшла добрих товаришів.

У коридорі грюкнули двері, й цей звук відірвав мене від писання. Вже за північ. Тепер чутно лайку. Це Оппенгольти, молоде подружжя. Вони туляться в гуртожитку, їм, звичайно, тісно. Чоловік минулої осені повернувся з армії, вони ще не віднайшли ритму розумного співжиття. А колись були на заздрість чудовою парою. Жінка з дитиною жила в кімнаті, він приїздив з казарми в гості, і завжди була неділя, свято, приязнь, любов. А тепер настало пекло, каже молода жінка. Їм потрібна квартира, вони повинні звідси переїхати. Чоловік служив, здається, фельдфебелем, звик наказувати, а для сім'ї це не метод. А ще йому доводиться заново освоювати свій фах. Я неодмінно поклопочуся за них у комітеті профспілки. Не можна спокійно спостерігати, поки з молодою сім'єю станеться біда.

Однак я вже втомилася. Дивлюся на списані аркуші, і стає трохи лячно. Це мала бути сповідь, а що з того вийшло? Але ти тепер довідався, чому я тоді затялася й не схотіла тобі нічого розповідати. Не знаю, як ти оціниш тепер мою тодішню поведінку. Можливо, вважатимеш, що надто легко здалась. Можливо. Тоді я не сиділа б у цьому гуртожитку, не писала б до знемоги й не сушила собі голови. Що було б, якби... Люди ніколи не втомлюються грати в цю давню гру.

Отже, перепочинок до завтра. О пів на п'яту дзвонить будильник, так рано треба вставати на роботу. Я втомлена, але мозок працює чітко. Не можна пити ввечері такий міцний чай.

Гуртожиток, наступного вечора.

Любий Клаусе!

Знову наготувала собі паперу й вставила в ручку нову ампулу чорнила. Раптом виникнуть несподівані думки, нові причинні сув'язі, яких досі не було видно.

Я, звичайно, знову заварила собі міцний чай, чай був ще в нас удома моїм напоєм, там я взагалі вперше опанувала мистецтво його заварювати. Навчила мене колишня вчителька фрау Клюзен. З нею тобі варто познайомитися, пережите нею було б для тебе, історика, справжнім скарбом.

Та перш ніж перейду до аналізу свого життя останніми роками, ще одне повідомлення, яке тебе напевне зацікавить.

Вчора отримала з Риги листівку від Штефена. Вона потрапила до мене не кружним шляхом, через мою колишню адресу, а прямо в гуртожиток. Це відповідь на мій лист, якого я написала синові кілька тижнів тому, намагаючись пояснити йому своє рішення. Листівка не багатослівна, якщо читати тільки написане: «Люба мамо! Привіт тобі з міста Риги, де холодно й вогко. Твій син Штефен».

Клаусе, можеш мені повірити, коли я читала цю листівку, в мене трусилися руки й ноги. Перша моя думка була: «Він не пориває з матір'ю. Він ще неспроможний на лист, але вже відгукнувся, зрозумів, що мати з тугою чекає на його відповідь. Він повинен спершу оговтатися, тоді напише докладніше. Або й не напише».

Штефен завжди лаконічний і розважливий. У нього багато від батька. Потім мені спало на думку, що, можливо, син писав під тиском Вольфганга. В такий спосіб Вольфганг виконує моє прохання не настроювати сина проти мене. Якщо це справді так, то ця листівка означає Вольфгангову перемогу: він учинив по-лицарському, й Штефен, зважив на батькову пораду, вирішив на перших порах додержувати нейтралітету. А може, це спроба розчулити мене, змусити завагатися?

Коли ці думки снувалися в моїй голові, мене знову охопив глибокий розпач. Я ще раз перечитала листівку. «Люба мамо!» Це не формальність, Штефен завжди звертався до мене цим ніжним, добрим словом, не зрікся його й тепер.

Отож оцінюю цю листівку позитивно для себе.

Через роздуми, пов'язані з нею та ще дечим, ніяк не могла зосередитися й продовжити свою розповідь. А тепер писатиму далі, намагаючись додержувати хронології і чіткості, щоб і в мої міркування прийшла ясність.

Наш тодішній переїзд на північ виявився нескладним. Що мали брати з собою? Єдиним клопотом були книжки Вольфганга, та й у мене їх назбиралось трохи. Знадобилося багато ящиків. Але книжки не можна було пакувати абияк. Ми проводили цілі ночі, вкладаючи книжки за точною системою. Ти ж знаєш, який Вольфганг педантичний.

Ми одержали квартиру в щойно закінченому житловому кварталі на околиці міста, три кімнати, для нас нечувана розкіш. Жили на четвертому поверсі, за вікнами виднілі луки, поля й ліс, а вдалині за ясної погоди можна було побачити морську затоку. Я почувала себе щасливою. Берлін, університет, аспірантура, дисертація, суперечки — все це відійшло в минуле. Тут панував спокій, затишок, усі люди видавалися приязними. Та ще й осінь того року випала чудова.

Я перебувала у своєрідному канікулярному настрої й, мабуть, вважала, що так триватиме все життя. Ми з Вольфгангом домовилися, що я посиджу вдома, а наступного року знайду пристойну роботу. Мала спершу трохи обжитися на новому місці, допомогти синові звикнути до незнайомого оточення. Та й Вольфгангові була потрібна моя допомога. Він одразу приступив до роботи в районній раді, спочатку референтом, але з перспективою, що незабаром стане одним із заступників голови.

То були чудові місяці, інакше їх не назвеш. Я досконало оволоділа мистецтвом домашнього господарювання, звикла до приємних пліток у крамницях, і все це мені страшенно подобалося, навіть якби хтось назвав мене міщанкою. Мої захоплені листи до батьків у Берлін могли б дати найкраще уявлення про мій тодішній настрій, мої старі були просто спантеличені.

А як ставився до цього Вольфганг? Згодом я часто над цим замислювалась. Чи також із подивом відзначав мій настрій у ті перші місяці? Чи було це для нього несподіванкою? Та я мушу закликати себе до порядку: розглядаю тодішні події з погляду сьогоднішнього дня. Такого не можна припускати. Що думав про мою метаморфозу Вольфганг, залежало в першу чергу від мене самої, адже вона була наслідком подій, про які він нічого не знав. Вольфганга непокоїло, що мені, людині, котра народилась і виросла у великому місті, буде важко звикнути до життя в провінції. То чого б йому було не радіти, що мені там сподобалося? Він любив мене, я любила його, ми мали сина, добру квартиру, в нього була робота, яка багато від нього вимагала. Адже добре, коли в сім'ї панують лад і згода.

То був перший період нашого життя на новому місці. Ну, а зміни виникли набагато пізніше.

Як ми з Вольфгангом, власне, зійшлися? Чи було в нас велике кохання? Треба обережніше поводитись із цими словами, їх уживають занадто часто. Адже кохання, коли до нього ставитися серйозно, завжди велике для обох і має в собі щось беззастережне.

Вперше я побачила Вольфганга на його вступній лекції з економіки. Ти ж його тоді нам і відрекомендував. Ми ще помітили — тобі самому не ясно, як підуть справи в цього доктора Вайса. Будьте вихована, дітки, дайте йому шанс. Так приблизно можна було витлумачити твої слова.

Ти говорив, а він тим часом дивився на тебе скептичним поглядом. Я сиділа нагорі й добре все бачила. Вольфганг перестав гортати папери, і я подумала: зараз тебе перерве. Згодом Вольфганг підтвердив це моє припущення. Йому взагалі не сподобалася, як він висловився потім, ота дитяча забавка з рекомендуванням.

Я відразу взяла його бік, перш ніж він почав говорити. Та й лекція виявилася цікавою, примушувала нас думати разом з ним.

Дивно, що я, людина досить емоційної вдачі, не бачила недоліків у його розважливій, часом навіть сухій манері викладу. Взагалі, як потім з'ясувалося, ніхто йому цього не закидав. Щось у ньому мені подобалося. Викладач, юнак у темному костюмі й синій сорочці, який так спокійно й логічно висловлював свої думки, був не завжди в усьому впевнений і не приховував цього. Іноді я боялась, що він утратить нитку розповіді. Але то він думав; читаючи лекцію, й далі працював над нею.

Після другої лекції я попросилася до нього на консультацію. Ми зустрілись у невеличкому кафе. В мене було багато запитань. Він відповідав на них, але так, наче я була повноправним партнером, а не просто ученицею. Потім ми ще поговорили на загальні теми, трохи випили, він був якось по-особливому чарівний, зворушливий і ненастирливий, не намагався справити на мене враження і саме цим мені подобався. Після кількох зустрічей я зрозуміла, що хочу бути з ним. На той час я вже пережила кілька розчарувань і тепер була впевнена, що не помиляюся.

Зблизились ми досить швидко, в нас усе було так, як це буває, очевидно, в більшості, ми нудились одне без одного, з радісним нетерпінням чекали на вільну годину, щоб провести її разом. Були ночі в маленькій квартирі у Вайсензее. Там ми могли говорити, але могли й мовчати. Ми вирішили не розлучатись.

То чи було в нас велике кохання? В мене — так. А у Вольфганга? Думаю, в нього теж. Про це ми, звичайно, не говорили, та й кому потрібні такі розмови.

Любий Клаусе Каррас, зовнішній перебіг подій тобі відомий. Я добре пам'ятаю твою промову за весільним столом, ми тоді були всі трохи хмільні, на тому моріжку у Вайсензее. Над головою в тебе гойдався ліхтар, схожий на півмісяць, а ти нагадував місіонера, який звертається до своєї пастви з палкою проповіддю.

Але тобі не конче треба було перейматись інтимним життям твоїх студенток, ти напевне мав задосить власних проблем.

Я вже писала, що перші місяці після переїзду жила в якомусь евфоричному настрої. З часом надмірний захват минув, надто коли настала зима, містечко нахмурилось, а морози завдали нам чимало клопоту. Однак жилося нам у нашій квартирі затишно, я була задоволена й лише інколи нудьгувала за великим містом та його вигодами.

В ті місяці Вольфгангові довелося побороти кризу в своїй новій роботі, і він утяг мене до своїх проблем.

Добре пам'ятаю, стояв холодний січневий день, коли Вольфганг прийшов додому незвично рано. Він був мовчазний. Вольфганг завжди стриманий, але того дня ледве чи промовив слово до мене й до сина. Я знала, він озветься, коли вважатиме за потрібне або ж знайде якийсь інший спосіб розвіяти важку атмосферу.

Але того дня було не так. Він мовчав і за вечерею, яка мені особливо вдалася, мовчки пішов до себе в кімнату. Він часто працював там після роботи, іноді й спав там, а не на нашій тахті в спальні.

Я вклала сина й допізна сиділа з книжкою в кріслі; затяжне Вольфгангове мовчання починало мене гнітити, але що я могла вдіяти? Та ось він увійшов до спальні, сів навпроти й глянув на мене.

«Вибач, Моніко,— сказав він,— мій настрій не має ніякого відношення до тебе. Ти це знаєш».

«Знаю, звичайно»,— сказала я.

«Що б ти сказала, коли б довелося знову спакувати валізи?» — спитав він і задумливо оглянув кімнату, ніби хотів упевнитися, скільки часу потрібно на те пакування?

Я злякалася.

«Чого тобі спало таке на думку?» — запитала я непевно.

«Можливо, я мав ілюзії,— відповів він.— Коли дивишся із столиці, все здається трохи інакшим».

«Ти пробув тут зовсім недовго»,— заперечила я.

«Ні, я пробув тут досить довго,— не погодився він,— може, навіть занадто довго».

Він устав і підійшов до вікна. В нас не було гардин, тільки фіранки, та й їх не затягали, однаково ж до нашої кімнати ніхто не міг зазирнути: за нашими вікнами тяглися нескінченні луки.

У вікно лилось мерехтливе світло, молодик то виринав, то знову ховався в хмари.

Мов заціпенівши, сиділа я в кріслі, дивлячись на Вольфгангову спину, його високо підняті плечі, він стояв, спершись кулаками на лутку.

Я можу лише коротко переказати те, що він говорив, точніше, що з нього вирвалося.

«Що мені тут робити? — запитав він.— Ніякої роботи для науковця. Тут усі задихаються в прагматизмі, керуються в своїй діяльності моментом. Якщо подивитися збоку, складається враження сумлінної праці й виконання обов'язку. Витрачається маса енергії, але яка з того нікчемна користь! Заступник, чию посаду я маю зайняти, лаштується на пенсію. Свої останні робочі місяці він використовує для того, щоб лишити про себе добрі спогади. Тисячами роздає обіцянки, чіпляється за проекти, які давно застаріли. Він хоче побудувати в райцентрі стадіон. Нічого не маю проти стадіону, але ж треба дивитися на речі реально, зважати на необхідність і враховувати можливості, визначити, що сьогодні першочергове. Першочергове, наприклад,— розширення й модернізація лікарні, житловий квартал для робітників меблевої фабрики. Звичайно, «стадіон» звучить принадно, слава про заступника голови сягне за межі району. Спорт сьогодні багато важить, твердить він постійно, стадіони породжують спортсменів, які створюють нашій країні світову славу.

Це тільки один приклад стилю роботи. Тут бракує науково обґрунтованого стратегічного плану. Можливо, я вимагаю забагато. В усякому разі, так твердить дехто. На мене дивляться з недовірою, виважують кожне моє слово. І все-таки район мусить будь-що мати стратегічний план. Звичайно, на основі перспективного плану округу. А що робиться тут? Часто рішення згори виконуються без душі, без урахування місцевих умов. І через те в механізмі завжди щось рипить.

Я це бачу, висловлюю свою думку і наштовхуюсь на нерозуміння, ба навіть ворожість. Фантазер, одірваний од життя, що він знає й так далі. Чи повинен я встрявати в бій з вітряками? Я маю освіту, тверді уявлення, що і як потрібно робити. Одірваний од життя? Хто ж має право так легковажно заявляти? Я зустрічаюсь із людьми, які безнастанно торочать про «нашу справу». «Нашу справу» необхідно рухати вперед, «нашій справі» ми підпорядковуємо все. Торочать, б'ють себе в груди, але ж нічого або майже нічого не роблять. Краще менше базікати про «нашу справу», натомість сумлінно працювати, думати й знов думати. Тут, звичайно, не обійдешся й без книжок, справжнього підвищення кваліфікації, а не позірного. Без цього сьогодні вже багато не зробиш. Однак дехто підвищує свою кваліфікацію так, як було після війни, коли злидні вважали за доброчесність, завжди експромтом, завжди нашвидкуруч. Але ті часи відійшли в минуле, повинні відійти. Тут дехто робить культ із своєї непомильності, а я кажу, що це одірваність од життя, це не відповідає умовам складної дійсності, якій ми маємо служити».

Вольфганг знову підійшов до столу, впав у крісло.

«Вибач,— сказав він,— я мусив виговоритися».

Я подолала своє заціпеніння. Думала тільки про небезпеку, що загрожувала нам у цьому містечку, нашій чудовій квартирі, цьому краєвидові за вікном, моєму новому життю.

Що буде, коли Вольфганг піде з роботи? Повернемося назад до Берліна? А квартира? Назад до Гельвандта, з покаянням, туди, звідки втекла, знову починати все спочатку? Як буде важко!

А Вольфганг? Адже його послано сюди, щоб він домігся змін!

І я сказала йому це, обережно, щоб не образити. Такий стан був знайомий і мені, тоді людина стає надміру вразливою.

Я заперечувала, бо це нагадувало капітуляцію. Я вже була вирішила, й ця думка заволоділа мною цілком, жити тут не тимчасово.

Вольфганг отямився. Він поклав руку на мою долоню, глянув і сказав глузливо:

«Нерви, Моніко, але я ще не такий старий».

Про це ми більше не говорили. Вольфганг щоранку йшов на роботу, додому повертався пізно, іноді здавався геть виснажений. Зворушливо піклувався про сина й про мене. Наше родинне життя улаштувалося: Вольфганг працював, а я вела домашнє господарство. Ота його депресія ще довго мене бентежила, і я намагалась оберігати Вольфганга від зайвих клопотів, не набридати своїми проблемами. Щоправда, в мене проблем майже не було. Повернуло на весну, і я відкрила для себе північну природу, серед якої ми тепер жили. Ми з сином сідали в нашу спортивну машину й луками та пасовиськами їхали до затоки. Тоді ще були відлюдні закутки. Я вчилася розрізняти птахів. Типове дитя великого міста, я доти майже не мала уявлення про все це. Придбала відповідну літературу, а також бінокль і перетворила наші прогулянки на регулярні екскурсії.

Я була цілком задоволена й щаслива, мені нічого не бракувало.

В неділю, коли ми вибиралися на природу всі разом, мені хотілось поділитися всім, що зуміла відкрити протягом тижня. Я водила Вольфганга на гарні місця, показувала, де гніздяться птахи, пишалася своїми щойно набутими знаннями,

Вольфганг слухав мене терпляче. Я й досі не знаю, як він ставиться до природи. В усякому разі, сприймає її зовсім не так, як, скажімо, я.

По-моєму, передусім він розглядає природу з погляду економіста, навряд чи відчуває її красу. Це я збагнула вже тоді, та це мене ще дужче розпалювало. В такі моменти він здавався зовсім безпорадним.

На моє захоплення природою Вольфганг реагував добродушним чи іронічним усміхом. Пропонував мені вступити до гуртка біології чи краєзнавства або, якщо такого ще немає, самій організувати його. Там для мене широке поле діяльності. Та Вольфганг говорив серйозно. Він прагнув спрямувати мій ентузіазм у певне річище.

Вольфганг намагався дістати з усього користь.

Звичайно, я боронилась, називала його невігласом і чорнильною душею, говорила, що він закам'яніє, сидячи в своєму кріслі. Навіть весни не помічає!

Е, ні, весну він все-таки помітив. Адже мусив разом з усім районом готуватися до весняної сівби, дбати про пошкоджені взимку дороги, греблю тощо. Але над нашими головами дикі гуси летіли на північ, до моря, а він їх не бачив.

Клаусе, я часто думала про ті дні. Сьогодні мені здається, що рішення зародилося ще в ті перші місяці; тоді почався процес, який привів мене в цей гуртожиток.

Моя клята делікатність...

Вона, мабуть, була необхідна для певного моменту, але потім Вольфганг звик до неї і — спочатку зовсім несвідомо — скористався. В усякому разі, вона була йому приємна, давала волю працювати.

А що робила я? Все було просто чудово. Я була цілком щаслива. Вольфгангові клопоти мене зовсім не обходили, я не бажала втручатися в його справи.

Ох, так, Клаусе, тут я сама з собою в незлагоді. Можливо, до таких ретроспективних роздумів взагалі не слід удаватись, бо це роздуми з погляду сьогоднішнього досвіду, під впливом сьогоднішніх обставин.

Бачу, вже дуже пізно. Гуртожиток ніби вимер. А може, я так захопилася писанням, що стала нечутливою до оточення?

Сподіваюсь, мій самоаналіз не став самозамилуванням. Це було б жахливо. Добре, що все можна перечитати. Коли тобі щось видасться нудним, пропусти й читай далі. Скептично дивлюся на сьогоднішній стосик. Писала цілий вечір, а до чого дійшла? І досі змальовую чудове життя там, у містечку на півночі, насолоджуюся спогляданням природи. І все здається благополучним.

Потрібно зосередитися. Що тут найсуттєвіше? Дещо ти знаєш: я поїхала звідти, бо більше не могла жити з чоловіком. Чому не могла? Про це мушу висловитися точніше. Сьогодні ввечері я з цим уже не впораюсь. Я сиджу за хитким столом (під одну ніжку завжди підмощую шматок картону), біля нещодавно купленої настільної лампи, у світлі якої моя кімната видається більш-менш стерпною. Лампа освітлює стіс паперу і пузатий чайник, решту ховає темрява.

Отже, сьогодні на добраніч.

Гуртожиток, через один вечір.

Любий Клаусе!

Один вечір довелося пропустити. Сиділа, дивилась-дивилась на чистий аркуш, а зосередитись не змогла.

У моєму житті сталося щось особливе, чого я не знала вже багато років. Мене похвалили.

Підійшов начальник зміни. Він скупий на слова, не дуже товариський, але знавець своєї справи й вимогливий. Підійшов і став за мною. Я почала нервувати, хотіла вже була спитати його, чому він так довго стежить за мною, але він сказав: «Ти швидко набила руку. Я не сподівався». І пішов собі.

Ця несподівана похвала так мене спантеличила, що я певний час мусила пильнувати, аби не зробити помилку. Виходить, за ці роки я не відстала від життя, наздогнала інших, хоч це й коштувало мені чимало зусиль.

Мабуть, ти здогадуєшся, що́ це для мене означає.

Тепер, здається, знаю, як пояснити тобі, чому я зважилась на такий крок.

В минулі роки я поступово зійшла на бічну колію, можливо, на запасну. Спочатку зовсім не звернула уваги, що стрілки переведено, не хотіла звертати уваги. Мабуть, сама й перевела ці стрілки. Вважала правильним, що моє рішення переїхати на північ спричинилося до таких наслідків. Оговтавшись на новому місці, я роззирнулася. Природа подобалась мені, як і раніше, тіснота містечка мене теж не гнітила, однак я прагнула чимось зайнятися. Чоловік зрозумів моє бажання.

Спочатку пішла в районний кабінет культури.

Там працювала на півставки, що було для мене зручно. Не хочу морочити тобі голову подробицями. Часто будь-яка робота приносить радість, але ця робота мені не сподобалася. Те, що там робилось, видавалося трохи дріб'язковим. Своїх думок я обачно не висловлювала, бо навряд чи змогла б їх обгрунтувати, до того ж образила б колег. Мені здавалось, мене не досить завантажують роботою, але причини цього я ще тоді не бачила. Пізніше звільнилось місце у відділі суспільних наук районної бібліотеки. В культкабінеті не заперечували, я подала заяву, до бібліотеки мене прийняли без будь-яких ускладнень. Це мене зовсім не здивувало. Я спочатку ні про що не здогадувалася.

Працювати в бібліотеці було цікаво, але Штефен тоді часто хворів, і Вольфганг порадив знову перейти на півставки. І це мені дозволили. Я була, мабуть, пестункою долі, якій скрізь щастить, варто тільки забажати. В бібліотеці мені теж потурали.

Там я пропрацювала деякий час. Життя йшло розмірено. В нашій квартирі також ставало затишніше, бо ми раз у раз купували то те, то те. Вольфганг просувався вгору, як було обіцяно, він багато працював і ставав дедалі впевненішим. Проте вдома він не любив говорити про службові справи.

«Мені потрібна віддушина,— казав він,— і для мене ця віддушина — ти, наш дім, наш син».

Що я могла на це відповісти?

Так минали роки. Робота в бібліотеці потроху мені набридла, почало набридати й таке життя, хоч я в цьому собі й не признавалася.

Та й як же я могла признатись, коли сама цього побажала.

Наша завідувачка, фрау Кольберг, саме розлучалася з чоловіком, тож була дуже дратівлива. Це позначалося й на її роботі. Якось я тихенько мугикала модну пісеньку, а вона сказала: «Вам добре. Вам ця робота зовсім не потрібна. Для вас усе тут тільки забавка».

Я глянула на фрау Кольберг з подивом.

Вона пом'ялася, мовляв, даруйте, настрій у неї кепський, але ж вона бачить, як щасливо я живу зі своїм чоловіком, а він незабаром очолить район.

Здається, я тоді нічого їй не відповіла. Але задумалася. Мов черв'як, мене гризла думка, що я досі не мала жодних проблем виключно завдяки Вольфгангові, його теперішній, а ще більше — майбутній посаді.

Все було саме так.

Коли фрау Кольберг несподівано наштовхнула мене на цю думку, Вольфганга ось-ось мали призначити першим заступником голови, а в маленькому місті це ні для кого не було таємницею.

Відтоді я почала ставитися до людей з недовірою. Невже вони добрі до мене тільки через мого чоловіка? Я отримувала занадто люб'язні привітання часом навіть від малознайомих. Тепер я вже знаю,

що така недовіра примушувала мене згущувати фарби, ідилічне містечко втратило в моїх очах колишні чари.

За тиждень голова влаштовував у будинку ратуші прийом з нагоди виходу на пенсію свого першого заступника та вступу на цю посаду Вольфганга. Старий заступник, який зрештою поставив собі зажиттєвий пам'ятник, збудувавши в райцентрі стадіон, не раз доводив Вольфганга до розпачу.

Я вперше мала потрапити на такий прийом, тож Вольфганг іще вдома докладно проінструктував мене. Описав людей, яких я мала там зустріти й приділити їм відповідну увагу,— першого секретаря райкому партії, голову, його заступників, а також відповідального представника з округу.

Грунтовність — одна з найсильніших рис Вольфганга. Під час цього інструктажу, напередодні прийому, в його словах не відчувалося й нотки іронії чи лукавства, як було досі. Я спробувала надати розмові трохи легковажного тону, мовляв, нехай складе точний рецепт, який я вивчу напам'ять і тим самим виключу можливість помилки. Але Вольфганг не пристав на мою слабку спробу пожартувати. Питання протоколу, сказав він, не слід нехтувати, від цього багато залежить.

Урочистий акт минув простіше, ніж я сподівалась. Прийом відбувався в старому гарному залі, крізь вітражі якого лилося пом'якшене сонячне світло.

Ввійшовши туди поруч з Вольфгангом і вперше зустрівшись із людьми, з якими він уже давно працював, я раптом відчула до нього ніжність. Бачила, що він схвильований і намагається це приховати. Але я знала, Вольфганг хвилюється, бо обличчя його трохи зблідло, а жовна під вилицями випнулись.

Я зрозуміла, що в чоловіковій кар'єрі настав вирішальний момент. Вольфганг багато працював, мусив проковтнути не одну гірку пілюлю, поки зумів узгодити свої теоретичні знання з тверезою, суперечливою практикою. Я тихенько стисла йому руку, але він, очевидно, цього не помітив, був зосереджений тільки на тому, що його чекало.

Голова знайшов добрі слова для Вольфгангового попередника, який зробив чимало й безперечно здобув право на заслужений відпочинок. Естафету тепер буде передано його молодшому товаришеві. Не забув голова згадати й про те, що товариш Вайс може скористатися з великого досвіду старшого колеги. Вайс має грунтовну освіту, вчився в мирний, спокійний час і здобув учений ступінь. Звичайно, він уже тут показав, що вміє знайти застосування своїм здібностям у практичній діяльності.

Голова похвалив неперервність поступу в керівництві району, згадавши мимохідь і власні заслуги.

Сидячи поруч з Вольфгангом, я відчула (стільці в маленькому залі стояли дуже щільно), що йому ця частина промови не дуже сподобалася. Він потирав собі руки, у нього це ознака невдоволення.

За обідом у кафе ратуші настрій пожвавився.

У своєму слові голова знову повернувся до улюбленої теми, неперервності. Продовжувати розпочате, сказав він,— це єдина запорука успіхів. Колишній заступник сидів навпроти мене, ствердно киваючи головою, ще трохи, і він почав би витирати собі очі від розчулення.

Вольфганг перехилився до мене й тихо промовив: «Що розуміють вони під неперервністю? Залишити все по-старому, не розпочинати нічого нового? Хай усе плине давнім звичаєм? Ні, я категорично проти».

Десь, може, за півгодини, коли перший секретар теж наголосив на неперервності в роботі й керівництві, Вольфганг дзенькнув по своїй склянці й підвівся. Подякував за довіру, яку йому виявлено і яку він постарається, доклавши всіх сил, виправдати. На мій подив, він теж говорив про неперервність, якої треба додержувати в усіх аспектах.

Я подивилася на нього, він на мене, але й далі говорив з незворушним обличчям, зважуючи кожне слово, точно й трохи сухо, як уже від нього звикли чути.

Цього разу колишній заступник уже не кивав, а неблимно дивився Вольфгангові в очі.

Вольфганг відмовився їхати додому машиною. Дорогою я висловила своє здивування його застільною промовою, адже перед цим він пошепки казав мені зовсім інше.

Вольфганг зупинився, здається, навіть підняв указівний палець: «По-перше, поняття «неперервність» я розумію зовсім не так, як вони. По-друге, щоб проводити певну лінію, необхідна певна тактика».

Більше він тоді нічого не сказав. Я змовчала, дарма що хотіла б знати, як він розуміє поняття неперервності. Це був його день, перший великий день його кар'єри.

Цим прикладом, Клаусе, я обмежуся, хоча відтоді почалось інше життя, це я усвідомила тільки згодом. Ми вже перестали бути партнерами. Вольфганг увійшов у новий період роботи, який вимагав од нього набагато більше, а йому й досі бракувало часу. Він честолюбний, і я розуміла його прагнення будь-що домогтися свого, застосувати на практиці свої науково обгрунтовані задуми. Він мав тепер у руках достатньо влади, щоб виконати це.

Але до того, що він робив чи мав намір зробити, я вже майже не мала ніякого відношення. Він і далі додержувався думки, що я не повинна втручатися в його справи,— по-перше, в інтересах сім'ї, миру та злагоди, по-друге, в інтересах громадськості, й, по-третє, його сфера діяльності не моя царина, в мене зовсім інший фах.

Тобто, хай швець знає своє шевство, а в кравецтво — зась.

Тоді мені й на думку не спадало обурюватись.

Хіба ж не добровільно, просто-таки з радістю я поїхала за ним до цього районного міста? Хіба мені не сподобалося тут, хіба не раз про це говорила? Хіба не брала близько до серця, що Вольфганг може капітулювати після перших невдач?

Саме тоді, пригадуєш, Клаусе, відбулася та зустріч наших однокурсників. Я поїхала до Берліна. Пам'ятаю, як ти вирячив на мене очі, мов на привид з того світу. Власне, я такою й була, вдягалася солідно, зробила собі шикарну зачіску. Ну й враження, мабуть, на вас справила!.. Мов чужа, сновигала серед колишніх однокурсників, вони говорили про підвищення кваліфікації, проблеми на роботі, перемоги й поразки, а я з болем відчувала, що опинилась на узбіччі, зв'язок з іншими обірвано. Через те й утекла, мусила втекти. Захотілося додому.

Але й удома була мов навіжена. Поцілувала в ліжечку сина, кинулася на шию Вольфгангові, що, як майже завжди вечорами, працював у кабінеті, говорила справді казна-що.

Вольфганг уважно вислухав і мої самозвинувачення, й прохання знайти мені змістовнішу роботу.

«Ти повинна піти з бібліотеки,— сказав він,— це не для тебе. В районний секретаріат Демократичної жіночої спілки потрібна працівниця для політико-масової роботи. Хочеш, я це владнаю?»

Я відразу отямилась. Ось вона знову, ота гладенька доріжка. Він не розумів мене або ж не хотів розуміти.

Я рішуче заявила, що не піду туди, де вже з самого початку до мене ставитимуться з надмірною повагою тільки тому, що я його дружина.

«Вже краще піду на картонну фабрику пакувальницею абощо», — сказала я.

Він був спокійний, як завжди, хоч це самовладання давалося йому нелегко, на письмовому столі в нього лежала робота. Потім підвівся, провів мене до спальні, обережно всадовив у крісло, сам теж сів, і досі не випускаючи моєї руки.

«Мені вже давно хотілось поділитися з тобою одним задумом. Сьогодні саме для цього нагода»,— сказав він.

І повідомив, що має намір збудувати дім, особняк. Наша квартира, мовляв, тепер стала затісна, йому потрібні кращі умови для роботи, більші вигоди для себе, для мене, для сина. Зараз слушний момент, і товариші підтримують, адже ми оселимся тут надовго. Справа варта заходу. Він нагледів гарне місце на околиці, пустир, де незабаром виростуть інші будинки, але йому пообіцяли крайню ділянку, що виходить на луки й далекий ліс.

«Тобі,— сказав Вольфганг,— сподобається цей чудовий краєвид, ще кращий, ніж оцей, що відкривається з вікон нашої квартири».

Він підвівся, дістав із шафи папку з акуратно складеними паперами.

На папці було написано його спокійною рукою: «Будівництво особняка Вайса — ескізи, розрахунки, кошторисна вартість».

«Отже,— сказав він майже врочисто й трохи схвильовано,— подивись, Моніко».

Там і справді вже було що побачити. На хрусткому папері був будинок, чітко накреслений з різних ракурсів, були дерева й паркан, а далі розріз даху та інших елементів, масштаби та розрахунки.

Мене зацікавив зовнішній вигляд будинку, просто сподобався, я так і сказала.

Вольфганг зрадів, оживився, але попросив роздивитися все без поспіху, вдумливо, бо це буде моїм власним будинком. А ще попросив узяти на себе організацію будівництва.

Я злякалася: не зможу, не маю уявлення про такі речі, а сама собі подумала, що, мабуть, таки зможу. Бачила, дещо треба доповнити чи змінити. Скажімо, розташування кухні в цьому проекті було явно невдале.

Увесь вечір ми жваво розмовляли, день розпачу скінчився для мене щасливо.

Будівництво. Тепер я мала клопіт. Озираючись на той час, бачу, що була задоволена. Однак я стала виключно господинею й матір'ю. Чи Вольфганг це передбачив? Може, навіть, запланував? Навряд, таке йому й на думку не спадало. Він мав свою мету, до якої входило й спорудження будинку, що мав створити відповідні умови для нього, а заодно для мене й сина.

Майже три роки займалася я цим будівництвом. Щоправда, забудовником була не я, забудовником усі називали Вольфганга, зате я виконувала обов'язки своєрідного диспетчера, опікувалася тисячами речей і мала справу безпосередньо з майстрами, годувала їх і вдавалася до всілякої дипломатії, домагаючись якості будівництва й прискорення темпів.

Це захопило мене цілком, не було часу подумати про щось інше, навіть історичні журнали, які я регулярно передплачувала, лежали майже неторкані.

Будинок піднімався, й, мушу визнати, мені було приємно. Вайс не користувався зі свого службового становища. Все йшло належним порядком, про це він педантично дбав. Але справа ладилася, ускладнень майже не було, зрештою Вольфганг знав будівельників, а ті знали його. Я розривалася навпіл між нашою новою ділянкою, що була на другому кінці містечка, та квартирою. Були тижні, коли ми з Вольфгангом бачилися тільки ввечері або в ті лічені хвилини, коли він заскакував на будівельний майданчик.

Те, чим він займався на посаді першого заступника голови, було мені дуже далеким. Я й сама не мала коли й угору глянути за будівництвом особняка.

Дивлячись тверезими очима на мою тодішню діяльність, яка вимагала багато часу й сил, приходжу до висновку, що була тільки гвинти-

ком у механізмі, може, не зовсім нікчемним, але гвинтиком. Будівництво не спинилося б і без моєї біганини. Я пірнула з головою в цю роботу лише через те, що просто потребувала якогось заняття, мети. Тепер я вже знаю, що то була самоомана. Я намагалася знайти собі бодай тимчасовий порятунок, моя мета в кінцевому підсумку виявилася химерою.

Тоді я тлумила в собі такі думки. Гнала геть тривожні питання: що буде далі? Що я робитиму в домі, коли його закінчать?

Хоча спершу його мали закінчити.

Що про мене думали люди? В такому містечку нічого не можна приховати. В очах більшості я була щасливою, добре забезпеченою молодою жінкою, яка піклується про дім і сім'ю, справжньою помічницею чоловіка. Вольфганг міг бути задоволений мною. Все було впорядковано, вирахувано, він міг спокійно працювати.

На цьому, Клаусе, сьогодні закінчу. Знову дуже пізно, проте зовсім не відчуваю втоми. Ще почитаю книжку. Оцей самоаналіз мені вже страшенно обрид. Обридли й пошуки причин, чому я опинилась у такому становищі. Але, маю слабку надію, ти прочитаєш і те, що стоїть між рядками. Сподіваюсь, я не самовпевнена.

На сьогодні досить. Свою писанину я більше не перечитую.

Моніка

Дописка через годину. Після спокійних роздумів дійшла до висновку, що мені вже залишилось небагато описувати. Але те, що я напишу далі, має бути виразнішим. Страх перед самовпевненістю не повинен призвести до того, що я знову й знову намагатимусь усе до кінця з'ясувати. Слухай, я вже вирішила. Тепер я вже втомилась, а до ранку всього чотири години. На своєму твердому ложі я спатиму краще, ніж на найм'якших матрацах. Ще б пак.

Гуртожиток, початок квітня.

Любий Клаусе!

Я вже кілька днів нічого тобі не пишу. На те є причини.

Похвала майстра дала наслідки. Я давно ввійшла в нормальний робочий ритм. Обіцяють поставити на сучасну машину. Для цього я ще маю дещо почитати. Теорія також дається нелегко, але товаришки в гуртожитку зголосилися мені допомогти. Ролі помінялися. «Доньки» тепер допомагатимуть бувалій «матері». Ось як воно буває, Клаусе.

Відкладаю геть усі підручники та конспекти, сьогодні я неодмінно закінчу свого довгого листа, мабуть, не дуже цікавого для читання. Вимушена перерва виявилась корисною, бо за цей час я мала змогу ще раз спокійно й тверезо все виважити.

Зараз я вже знаю: в мене було виникло гнітюче почуття, ніби моє життя закінчилось. Я втратила всі ілюзії, не бачила жодної перспективи. До такого висновку я дійшла поступово. Зовні моє життя було цілком спокійне, надійне й забезпечене, я доглядала за будинком, за чоловіком, за сином, мала дозвілля, щоб почитати й так далі. Атож, і так далі.

У ті роки я кілька разів опинялася перед кризою. В такому стані треба дати вихід розпачеві. Вольфганг реагував на це завжди однаково, дозволяв «спустити пару». Іноді мені здається, він уявляв моє становище таким: загальне благоденство, тільки зрідка вибухи темпераменту, які з віком поступово щезнуть.

Якось я вирішила була працювати в рибній крамниці, де потрібні були продавці. Гарна крамниця, гарний товар. Поговорила з завідувачкою, та страшенно здивувалась, а тоді, мабуть, подумала, що це я від нудьги.

Увечері я повідомила про свій намір Вольфганга. Він пильно подивився на мене.

«Це ж абсурд,— сказав він,— для чого тобі здалася та рибна крамниця?»

«Хочу працювати,— відповіла я,— хочу бути серед людей».

«Для цього в тебе є інші можливості».

«У Демократичній жіночій спілці?»

«Так, і там теж».

«Там я буду особою, з якою треба поводитись дуже тактовно. Буду дружиною заступника голови Вольфганга Вайса. Ні».

«А в ролі продавщиці риби ти створюватимеш кумедне враження».

«Це гарна крамниця. Люди приходять туди звідусіль».

«Знаю. Ми ж організували там пряме постачання з рибної артілі».

«До того ж крамниця недалеко від дому. Я б могла працювати шість годин на день».

«Ти там не працюватимеш. Про це не може бути мови. Ти ж і сама чудово знаєш»,— сказав спокійно Вольфганг.

На цьому наша розмова була для нього закінчена; того вечора він мав ще досить роботи, на його письмовому столі лежали цілі стоси документів, заяв, планів, кодексів і дідько знає чого ще.

«Як ти уявляєш собі моє подальше життя? — спитала я.— Адже мені вже за тридцять».

«Твоє життя? А яке відношення має до нього рибна крамниця? А втім, життя справді треба планувати. В нас із тобою перспективи ясні».

Для Вольфганга справа стояла саме так. Його уявлення про наше життя й про мою роль обіч нього, очевидно, вже так усталилося, що мій жалюгідний докір лише трішки здивував його. А я колись і сама сприяла цим уявленням чоловіка.

Вольфганг бачив перед собою мету й наполегливо йшов до неї. Я розуміла це, але залишалась осторонь. Користувалася його прибутками, він сам був досить невибагливий, надавав значення тільки гарному одягові. Машиною, яку ми придбали, їздила переважно я. У відпустку ми подорожували за кордоном. Не заперечуватиму, все це було приємно, і я до цього звикла.

Посада підкреслила у Вольфганга риси, які, мабуть, доти були тільки в зародку. Звичайно, для керівника добре, коли він діє розважливо й тверезо, старанно все зважує, вміє узагальнювати й бачити наперед. Логічне мислення Вольфганг завжди зараховував до головних людських чеснот.

Але тепер у нього все це закостеніло, людські якості спотворились і замулились. Я припускаю, процес цей досить тривалий, протікає не завжди прямолінійно й часом непомітно для людини, але я все-таки не можу не винуватити Вольфганга. З цього приводу хочу описати подію, якої я ніколи не зможу забути.

Минуло кілька місяців після призначення Вольфганга на посаду голови. Його попередника запросили на роботу в округ.

Якось до мене прийшла одна знайома в незвичний час, рано-вранці. Це була дружина Вольфгангового співробітника, завідувача відділу економіки. Він багато років обіймав цю посаду. Ми познайомилися з ним та його дружиною відразу після переїзду до містечка, обмінялись кількома візитами й навіть провели разом різдвяну відпустку в будинку відпочинку. Згодом наші контакти ослабли, ми лише вряди-годи зустрічалися й приязно вітались, обмінюючись незначними словами. Тепер ця жінка, на десять років старша за мене, стояла переді мною явно схвильована. Я запросила її в дім, і коли ми сіли, вона заплакала.

Її чоловіка звільнено з посади, причому дуже несподівано. Це для нього та його сім'ї було громом з ясного неба. Так розпорядився Вольфганг. Мовляв, той уже не справляється з роботою. Але ж багато років справлявся й цілком задовільно.

«Те, що моєму чоловікові пропонують,— сказала гостя,— просто жахливе: посаду директора лісопильного заводу на краю району або головного економіста на картонній фабриці. Знаєте, фрау Вайс, що це

для нас означає? У нас власний будинок, ми тут давно обжились. Що ж нам тепер робити?»

Жінка сиділа в кріслі навпроти, жмакаючи в руці носовичок. Мені було дуже ніяково і шкода її. Навіщо вона так принижує себе?

Я сказала, що не маю найменшого уявлення про цю історію, мій чоловік ніколи не розповідає мені про свої службові справи.

«Будь ласка, поговоріть з ним,— попросила гостя, й на очах її знову забриніли сльози.— Коли ви йому скажете, він задумається. Ми ж з вами добре знайомі, стільки років прожили в одному місті. Ми вже немолоді, а це так жорстоко. Чому саме мій чоловік повинен був постраждати?»

Я зварила каву, заспокоїла жінку й пообіцяла поговорити з чоловіком. Що мені лишалося робити?

Ввечері, що траплялося рідко, я ввійшла до Вольфганга. В своєму кабінеті він був сам хозяїн, я не мала права абсолютно нічого чіпати, прибираючи. В нього своя система, свій порядок, на який у жодному разі не можна зазіхати.

Вислухавши мене, Вольфганг зняв окуляри й потер очі.

«Цього чоловіка звільнено з посади на цілком законній підставі, точніше кажучи, він сам од неї увільнився через фахову непридатність»,— сказав Вольфганг.

«Але ж багато років він був придатний»,— заперечила я.

«Я б сказав, небагато років. До того ж дуже давно».

«А тепер ти звільнив його з посади».

«Так. Тепер я маю таку владу. Мій апарат повинен функціонувати нормально, таке його завдання. Але що говорити, все відбулося цілком коректно. Тому чоловікові запропонували посильну йому роботу. Хоча він і там повинен буде показати, чи здатний виконувати її з максимальною віддачею. Це звичайні вимоги».

«Але ж таке раптове рішення завдало йому та його родині великих труднощів»,— сказала я.

«Чому раптове? Він уже давно знав чи мусив знати, що ця робота йому більше не до снаги. Сам повинен був подати заяву про звільнення».

«Однак, останні роки ти працював з ним. І коли побачив, що він більше не справляється, то чому не вказав йому на це?» — запитала я вперто.

Тепер Вольфганг глянув на мене пильніше, ніби оце тільки збагнув, що моє прохання серйозне.

Потім знову надів окуляри, випростався й глянув на свої папери. В звіті, що лежав перед ним, деякі речення було підкреслено червоним олівцем, на полях рясніли знаки запитання.

«Усе треба робити своєчасно,— сказав Вольфганг, не підводячи погляду.— Я не раз йому натякав, що його робота нас більше не влаштовує. Тепер у мене з'явилася можливість наполягти на своєму».

Він заходився читати звіт, що лежав перед ним. Потім сказав:

«Вибач, будь ласка, мені треба працювати».

Я вийшла з кімнати, розмову було закінчено. Отак чи приблизно так закінчувалося багато наших розмов.

То була для мене наука. Добра наука.

Вольфганг — пристрасний шахіст. Я знаю, чим його так приваблює ця гра. Передусім шахи розвивають логічне мислення, вміння точно розраховувати. Отак само він працює й на посаді голови. Але ж це лише один бік життя, колись раптом може виявитися, що самої досконалості не досить, життя змусить людину глянути на себе як на людину, й людина візьме гору. Так я думала, либонь, і зараз думаю так само, але поки чекала й сподівалася на цей поворот до людського, минули роки.

А ми ж любили одне одного. Це аж ніяк не пуста балачка, до якої вдаються, коли чомусь настає кінець. Ми справді багато дали одне одному.

Куди ж воно все поділось?

Це запитує не дівча, запитує жінка, яка щосили намагалася врятувати своє кохання від загибелі. Можливо, засоби, якими я боролась, непридатні, можливо, я все робила не так. Я дуже довго опиралася холодові, що з'явився в мені, закликала на допомогу всі свої найкращі спогади. Я не холодна, я це довела в перші роки нашого з Вольфгангом шлюбу.

Але в коханні теж поступово все звелося до регулярності. В кінці тижня інтимні стосунки, перед ними незмінний ритуал. Навіть під час відпусток мені не щастило або майже не щастило зламати цей розклад. Він образливий для жінки. Відколи я одружилася, в мене, крім Вольфганга, нікого не було. Та я не надаю цьому значення, бо то була б тільки заміна однієї біди на іншу.

Отож я й удалася до останнього засобу. Намір піти з дому визрів теж поступово. Син був малим. Тепер він дорослий; ситуація не покращала, але змінилась. Якби ти запитав, чи намагалась я вплинути на Вольфганга, чи боролася проти розпаду сім'ї, я б з чистим серцем сказала: випробувала все можливе. Це не привело до якоїсь зміни.

Не знаю, чим це все скінчиться. Добре знаю тільки одне: вороття не буде. Тижні, що минули відтоді, як я покинула Вольфганга, були не легкі, а ті, що чекають на мене попереду, теж не будуть легкими. Але тепер я знаю, що я знов живу й на щось іще здатна. Сама заробляю на себе, сама мушу приймати рішення, мене більше не опікають, я знаю собі ціну. Знову знаю свої можливості й свої справжні межі. Я втекла із золотої, такої оманливої клітки. Мусила втекти.

А там, на півночі, залишився будинок. Ошатний, затишний особняк, і моєї праці в нього вкладено багато. Мені подобалося там жити. Покинути все це мені справді було нелегко. Можеш повірити, Клаусе, легковажність ніколи не була мені властива.

Ти й сам це знаєш.

На цьому крапка. Прочитай цю сповідь і згадай, що Моніка Вайс (чи Моніка Мегелін) ніколи не вміла знайти для своїх письмових робіт заокругленого закінчення. Чи, може, ще рано казати про кінець?

Бажаю всього найкращого і дякую за терпіння.

Моніка»

В інститутському будинку все затихло. Читаючи, мені довелося ввімкнути настільну лампу. Я дбайливо поскладав прочитані аркуші.

Чи можна збагнути людину, подумав я й відразу зрозумів, яка банальна ця сентенція, яка загальна й безпорадна.

Моя місія посередника з самого початку була приречена.

Єдина користь — я допоміг Моніці розібратися в самій собі. І справа ця лишається відкритою.

Чому людям так важко жити разом?

Мені згадався вечір у Вольфганга Вайса. Вайс тоді багато говорив. Мені запали в пам'ять його останні слова. Добре було б, сказав Вайс, коли б захоплення роботою й особисте щастя поєднувались. І додав, що, на його думку, це нездійсненна мрія.

Довгого листа Моніки Вайс я замкнув у вогнетривкій шафі, в шухляді, від якої тільки я маю ключ.

З німецької переклав
Михайло ТУПАЙЛО

Заставка Олега Блащука